

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN
DEMOKRATİK YÖNETİMİNE TESİR EDEN
FAKTÖRLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç.Dr. Ender AKYOL

HAZIRLAYAN

Özgür GÜRBÜZ

Malatya, 2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN DEMOKRATİK YÖNETİMİNE
TESİR EDEN FAKTÖRLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Özgür GÜRBÜZ

DANIŞMAN
Yrd. Doç.Dr. Ender AKYOL

Malatya, 2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN
DEMOKRATİK YÖNETİMİNE TESİR EDEN
FAKTÖRLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd.Doç.Dr.Ender AKYOL

HAZIRLAYAN

Özgür GÜRBÜZ

Jürimiz 17/11/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini oybirliği ile başarılı bularak, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ

2. Yrd. Doç. Dr. Ender AKYOL

3. Yrd. Doç. Dr. Tuğba YOLCU

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratik Yönetimine Tesir Eden Faktörler* başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde, hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

17/11/2017

Özgür GÜRBÜZ

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

17/11/2017

Özgür GÜRBÜZ

ÖNSÖZ

Gazi Mustafa Kemal'in "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir." veciz sözünü hayatının her alanında destur edinmiş ve akademik camiaya yeni girmiş genç bir akademisyen adayı olarak, böyle bir yüksek lisans tezini kaleme almış olmanın mutluluğunu yaşamaktayım. Bilim için küçük de olsa bir şeyler yapmış olduğum için ayrıca çok mutluyum. Çünkü bilimsel bilgi yerine dogmayı seçen toplumları, nelerin beklediğini tarih çok defalar göstermiştir. Bu gerçekten ders alan, dogmalardan sıyrılan ve bilim ışığının aydınlattığı yolda yürüyen Türkiye için bilimsel bir çalışma yapmanın gurur verici bir duygu olduğunu ifade etmek isterim.

Bugünlerde toplum olarak en çok ihtiyaç duyduğumuz şeyin, özgürce düşünebilen beyinlerde hayat bulan bilimsel çalışmaların olduğunu düşünüyorum. Bu çalışma ve daha pek çok bilimsel çalışmanın Türkiye'yi aydınlık günlere taşıması dileğini kalbimde taşıyorum. Bilim özgürlük, kardeşlik, muasır medeniyet ve aydınlık bir gelecek demektir. Bilimsel bilgiden uzak kalan toplumlar, geleceksiz kalmaya ve yok olmaya her daim mahkûm olacaktır.

Her şeyden önce bana, bilimsel bilgi nosyonunu gerek önerdiği kitaplar ve okumalar, gerekse de tüm lisansüstü eğitimim ve tez yazımım esnasındaki yardımlarıyla kazandıran danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ender AKYOL'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca lisansüstü eğitimim boyunca bana göstermiş olduğu anlayış ve hayatımın her anında yanımda olarak her türlü desteği benden esirgemeyen eşim sevgili Selda GÜRBÜZ'e de teşekkür ederim.

Özgür GÜRBÜZ

ÖZET

GÜRBÜZ, Özgür, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratik Yönetimine Tesir Eden Faktörler", Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2017.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hareketleri ile askerî alanda başlayan reformlar, yeni bir kuşak yaratmıştır. Batılı fikirlerden etkilenen ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşamış olduğu çöküşten kurtarmak için siyasallaşan bu yeni kuşak, Türk siyasal hayatı boyunca tartışılacak olan bir alan yaratmıştır: *sivil-asker ilişkileri*. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana tartışılan sivil-asker ilişkileri, Türk siyasal hayatının en önemli çalışma alanlarından birisidir. Sivil-asker ilişkileri çalışma alanının temel sorunsalı iki kelime ile *sivil kontrol* olarak ifade ediliyor olmasına rağmen, gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere varıncaya dek tüm dünyada tartışma konusu olan bir sorunsaldır. Günümüzde özellikle Soğuk Savaş sonrası silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü şeklinde ifade edilen bu sorunsalın çözümü karmaşık ve bir o kadar da tartışmalıdır. Çünkü literatürde bu sorunsalın çözümüne yönelik geliştirilen teoriler ve kavramsallaştırmalar, sorunsala birbirlerinden farklı bir şekilde yaklaşmaktadır. Bu da bütüncül bir teorinin oluşturulup oluşturulamayacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu manada bu çalışmanın varsayımlarından birisi, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü için bütüncül bir teorinin olmadığıdır. Bu araştırmanın asıl konusu ise bütüncül bir sivil-asker ilişkileri teorisi olmadığından hareketle, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerine ve silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne etki eden faktörleri belirlemeye çalışmaktır. Sivil-asker ilişkileri literatürünün büyük bir çoğunluğu, sivil alan ve askerî alan ayrımı varsayımından hareketle bu ilişkiyi tanımlamaya çalışırken; bu çalışma sivil-asker ilişkilerini askerî alan, politik alan ve sosyal alanın karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan bir ilişkiler ağı olarak tanımlamaktadır. Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine etki eden *toplum, seçilmişler, askerin zihniyeti, tehdit ve uluslararası sistem* faktörlerini inceleyen bu çalışma; bu faktörlerin tek tek incelenmesinin Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine yeterli bir açıklama getiremediğini ve bu faktörlerin bütüncül olarak ele alınmasıyla uzun vadede silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne olumlu katkılar sağlanabileceği varsayımını sınamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil-Asker İlişkileri, Sivil Kontrol, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü, Ordu ve Siyaset.

ABSTRACT

GÜRBÜZ, Özgür, "Influential Factors to Democratic Governance of Civil-Military Relations In Turkey", Master's Thesis, Malatya, 2017.

The reforms of military institutions that started with the modernization movements of the Ottoman Empire created a new generation. This new generation, who was influenced by Western ideas and politicized to rescue the Ottoman Empire from collapse, has created an area to be discussed during the Turkish political life: *civil-military relations*. Civil-military relations, which has been discussed since the establishment of the Republic of Turkey, is one of the most important fields of study of the Turkish political life. Despite the fact that main problematic of civil-military relations' study field are expressed as civilian control with two words, it is a problematic issue that has been the subject of debate all over the world, from the developed countries to the developing countries. Today, especially after the Cold War, the solution of this problematic that expressed as the democratic control of the armed forces is complex and so controversial. Because the theories and conceptualizations that developed for solving this problematic in the literature are approaching the problematic differently from each other. This brings on agenda the question whether a holistic theory can be built. In this sense one of the hypothesis of this research is that there is no holistic theory for democratic control of armed forces. Since it is not a holistic theory of civil-military relations, the main theme of this research is to try to determine the factors that affect the civil-military relations in Turkey and democratic control of armed forces. This research describe civil-military relations as a resultant network of interactions of military, political and social spheres, while the vast majority of literature on civil-military relations try to define this relationship by acting on hypothesis of civil sphere and military sphere division. This research, which examines *the society, elected, military mentality, threat and international system* factors affecting civil-military relations in Turkey, is testing the hypothesis that the examination of these factors alone does not provide a sufficient explanation for civil-military relations in Turkey, and the fact that these factors are taken as a holistic approach can lead to positive contribution to democratic control of the armed forces in the long term.

Key Words: Civil-Military Relations, Civil Kontrol, Democratic Control of Armed Forces, Military and Politics.

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA NU.</u>
ONAY SAYFASI.....	ii
ONUR SÖZÜ.....	ii
BİLDİRİM.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA BİLGİLER

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, VARSAYIMLARI, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Varsayımları.....	3
1.3. Araştırmanın Amacı.....	4
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	5
1.5. Bilgi Derleme ve İşleme Yöntemleri.....	5
1.6. Kavram Tanımları.....	5
1.7. Araştırmanın Sunuş Sırası.....	7

İKİNCİ KESİM
SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE KURAMSAL ÇERÇEVE

2. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ SORUNSALI.....	8
3. SİVİL KONTROL SORUNSALININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	11
3.1. Ulus Devlet Öncesi Geleneksel Sivil Kontrol.....	12
3.2. Ulus Devletlerin Kurulması ve Çağdaş Sivil Kontrol.....	14
3.3. Sivil-Asker İlişkileri Literatürü.....	16
3.3.1. Sivil-Asker İlişkileri Literatürünün Birinci Nesil Sorunsalları.....	19
3.3.2. Sivil-Asker İlişkileri Literatürünün İkinci Nesil Sorunsalları.....	21
4. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ TEORİSİNDE KULLANILAN DEĞİŞKENLER.....	25
4.1. Sivil-Asker İlişkileri Teorilerindeki Bağımlı Değişkenin Tarihsel Serüveni.....	25
4.2. Sivil-Asker İlişkileri Teorilerindeki Bağımsız Değişkenler.....	27
4.2.1. Tehdit ve Sivil-Asker İlişkileri.....	27
4.2.1.1. Tehdit Algısının Sivil-Asker İlişkilerine Etkisi.....	28
4.2.1.2. İç ve Dış Tehdidin Sivil-Asker İlişkilerine Etkisi.....	30
4.2.2. Askerî Doktrin.....	32
4.2.3. Diğer Bağımsız Değişkenler.....	33
5. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE TEORİ.....	34
5.1. Samuel P. Huntington: Ayrım Teorisi.....	34
5.1.1. Profesyonellik Kavramının Özünü.....	34
5.1.2. Profesyonel Askerliğin Ortaya Çıkışı.....	35
5.1.3. Objektif Sivil Kontrol.....	38
5.1.4. Huntington'ın Eleştirisi.....	39

5.1.4.1. Farklılaşamayan Sivil Alan ve Askerî Alan	41
5.1.4.2. Profesyonelliğin Diğer Boyutları	42
5.1.4.2.1. Profesyonelliğin Sosyal Boyutu	42
5.1.4.2.2. Profesyonelliğin Politik Boyutu	45
5.2. Morris Janowitz: Yakınlaşma Teorisi ve Eleştirisi	46
5.3. Çağdaş Sivil-Asker İlişkileri Teorilerin Ana Hatları	49
5.3.1. Rebecca L. Schiff: Uyum Teorisi	52
5.3.2. Douglas Bland: Paylaşılan Sorumluluk Teorisi	55

ÜÇÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

6. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN ALINAN MİRAS	59
6.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesindeki Türk Devlet ve Topluluklarında İktidar, Ordu ve Toplumsal Yapı	60
6.1.1. Ordulaşma/Askerlik Ruhu	60
6.1.2. Merkezîyetçi Türk Devlet Geleneği	61
6.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İktidar, Ordu ve Toplumsal Yapı	62
6.2.1. Gazâ Anlayışı	63
6.2.2. Devlet Geleneği	64
6.2.3. Kul ve Tımar Sistemi	67
6.3. Osmanlı İmparatorluğu Modernleşme Hareketleri ve Ordu	70
6.3.1. İlk Modernleşme Hareketleri	73
6.3.1.1. Rochefort Projesi ve Fransız Tepkisi	73
6.3.1.2. İbrahim Müteferrika ve Yeniçerilerin Sivilleşmesi	74
6.3.1.3. Humbaracı Ahmet Paşa ve Hendesehane	76

6.3.2. III. Selim ve II. Mahmut Dönemi ile Modern Orduya Geçiş.....	77
6.3.2.1. Modern Orduya Geçiş: Merkezî Otoriteyi Sağlama Çabaları	77
6.3.2.2. III. Selim ve Nizam-ı Cedid	78
6.3.2.3. II. Mahmut ve Muhammed'in Zafer Kazanmış Orduları.....	80
6.3.2.4. Modernleşmenin Kaynağı: Geleneksel Devlet Anlayışı	82
6.3.3. II. Abdülhamit'le Başlayan Prusya Etkisi, Lâik Kuşak ve Zorunlu Askerlik.....	83
6.3.3.1. Osmanlı Ordusundaki Prusya Etkisi.....	83
6.3.3.2. Lâik Bir Kuşağın Doğuşu	85
6.3.3.3. Modernleşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik	87
7. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ	90
7.1. Erken Cumhuriyet Atatürk Dönemi ve Tek Partili Yıllarda Sivil-Asker İlişkileri	90
7.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sivil-Asker İlişkileri	96
7.3. 27 Mayıs 1960 ve Bürokratik Vesayetın Başlangıcı	98
7.4. Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri.....	102
7.5. 9 Mart'tan 12 Mart'a: 1971 Muhtırası.....	103
7.6. Milli Güvenlik Devletinin İnşası: 12 Eylül 1980	104
7.7. 1980 Askerî Müdahalesi Sonrası Sivil-Asker İlişkilerinin Gelişimi.....	106
8. TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ LİTERATÜRÜNDE HÂKİM OLAN YAKLAŞIMLAR	109
8.1. Döalist/Çatışmacı Yaklaşım	109
8.2. Kuralcı/Kurumsal Yapısal Yaklaşım.....	111

9. TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	113
9.1. Toplum Faktörü.....	114
9.2. Seçilmişlerin Yetersizliği.....	117
9.3. Askerin Zihniyeti.....	118
9.3.1. Ordunun Kurumsal Yapısı ve Toplumla Kurduğu İlişkideki Prusya Etkisi.....	119
9.3.2. Asker Zihniyetindeki ABD Etkisi.....	123
9.4. Tehdit Faktörü.....	126
9.5. Uluslararası Sistemin Etkisi.....	128
9.5.1. Avrupa Birliği: Kopenhag Kriterlerinin Yetersizliği.....	129
9.5.2. NATO Faktörü.....	132

DÖRDÜNCÜ KESİM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

10. BULGULAR, ÖNERİLER, GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	135
10.1. Araştırmanın Bulguları.....	135
10.2. Araştırmanın Önerileri.....	138
10.3. Genel Değerlendirme ve Sonuç.....	140
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Adalet Partisi
a.g.e.	adı geçen eser
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	çeviren
DP	Demokrat Parti
der.	derleyen
ed.	editör
EMİNSU	Emekli İnkılâp Subaylar Derneği
haz.	hazırlayan
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
s.	sayfa
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire

TABLULAR LİSTESİ

SAYFA NU.

Tablo-1: Dönemsel Olarak Algılanan Tehdit ve Silahlı Kuvvetlerin Yapısı.....	29
Tablo-2: Tehdit Türüne ve Yoğunluğuna Göre Sivil Kontrolün Derecesi	31
Tablo-3: Prusya/Alman Ekolü Ordu Anlayışı ile Amerikan Ekolü Ordu Anlayışının Karşılaştırılması	125

ŞEKİLLER LİSTESİ

SAYFA NU.

Şekil-1: Askerin Toplum ve Seçilmişlerle Olan İlişkisi	51
Şekil-2: Daire-i Adliye.....	82

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA BİLGİLER

Bu kesim araştırma hakkında özet bilgiler veren "Araştırmanın Konusu, Önemi, Varsayımları, Amacı ve Yöntemi" başlıklı bir bölümden oluşmaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, VARSAYIMLARI, AMACI VE YÖNTEMİ

Bu bölüm araştırmanın konusu, önemi, varsayımları, amacı, araştırmanın yöntemi, bilgi derleme ve işleme yöntemleri, araştırmada kullanılan kavram tanımları ve araştırmanın sunuş sırasını ihtiva eden başlıklarından oluşmaktadır. İlgili başlıklar altında araştırma hakkında özet bilgiler verilmektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Türk siyasal hayatının her döneminde demokrasi kavramı devamlı tartışma konusu olmuştur. Bu demokrasi kavramı tartışmaları içerisinde ise Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin incelenmesi, analizi ve değerlendirilmesi önemli bir literatürü oluşturmaktadır. Hatta Türk siyasal hayatındaki demokrasi tartışmalarının bir parçası olan sivil-asker ilişkileri sorunsalını *Türk siyasal hayatından çıkarın, geriye çok az şey kalacaktır*. Subay heyetinin Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran tarihsel blokta yer aldığı, cumhuriyet tarihi boyunca silahlı kuvvetlerin iki kere doğrudan (27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980), iki kere de dolaylı (12 Mart 1971, 28 Şubat 1997) olarak siyasal hayata müdahale ettiği, iki kere askerî darbe girişimi (22 Şubat 1962, 21 Mayıs 1963) ve bir de e-muhtıra (27 Nisan 2017) olayı yaşamış olan bir ülkede, bu şekilde iddialı bir ifadeyi kullanma gerekçemiz, sadece bu sorunsalın önemine işaret etmekten ibarettir.

Türk siyasal hayatıyla ilgilenen her araştırmacının üzerinde durduğu bir konu olan silahlı kuvvetlerin siyasal hayata müdahalesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokratik değerlerin yerleşmesi için çözülmesi gereken sorunsalların başında gelmektedir. Bazı

araştırmalar Türkiye demokratikleştikçe bu sorunsalın çözüleceğini savunurken, bazıları ise bu sorunsalın çözümlünün Türkiye'ye demokrasi getireceğini savunmaktadır. Hangi taraftan bakılırsa bakılsın, demokrasinin yerleşmesi ve içselleştirilmesi için bu sorunsal üzerinde düşünmek, araştırma yapmak ve çözümlüne yönelik teorik ve pratik bilgileri ortaya koymanın gerekliliği yadsınamaz bir gerçektir.

Dünya literatüründe sivil-asker ilişkileri sorunsalı özellikle Sođuk Savař sonrası dönemde küreselleşmiştir. Sadece Türkiye gibi gelişmekte olan ölkelerde değil, başta Amerika Birleřik Devletleri olmak üzere tüm dünyada sivil-asker ilişkileri sorunsalı tekrardan tartişılmaya başlamıştır. Modern dünyada, silahlı kuvvetlerin sečilmiř sivil otoriteler tarafından kontrol edilmesi gerektiğinin aksini savunmak artık mümkün değilken, bu kadar kesin bir olgunun çözümlü ise karmaşıktır. Her yaklaşım ve düşünce tarzı askerin sivil kontrolünün gerekliliği hususunda hem fikir iken, peki çözümsüzlüğün sebebi nedir?

Demokrasinin sağlamlaştığı ulus devletlerde ve dünya ölçeğinde *sivil kontrol sorunsalı* artık *silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü sorunsalına* doğru bir dönüşüm ve değişim geçirmiş durumdadır. Toplumları korumakla görevli olan silahlı kuvvetler, modern devletin demokratik kurumlarından birisi olarak, sadece askerî alanda değil politik ve sosyal alanlarda da faaliyet gösteren bir örgüttür. Çünkü silahlı kuvvetler de diğer demokratik kurumlar gibi yürütmeden, parlamentodan ve toplumdaki bazı şeyleri talep etme ihtiyacı duymaktadır. Bu yüzden artık demokrasilerin silahlı kuvvetlerle olan sorunu sivil kontrolün ötesinde, savunma ve güvenlik politikalarının demokratikleşmesi, yani silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü sorunudur. İşte bu sebeple bu sorunsalın analizi ve çözümlü karmaşık ve tartişmalıdır. Hele ki bu sorun Türk siyasal hayatı içerisinde ele alındığında, sorunsalın çözümlü daha da karmaşıklaşmaktadır.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerin daha demokratik bir hale getirilebilmesi ve silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün sağlanabilmesi için bu sorunsalın çözümlünde etkili olabilecek tüm aktörlerin bu sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. *Sivil-asker ilişkileri* teriminden dolayı bu sorunsal sanki iki aktör arasında mevcut olan bir sorunmuş gibi algılanmaktadır. Hâlbuki *sivil terimi* içerisinde sadece sečilmiř sivil elitleri değil, başta *toplum* olmak üzere, bu süreçte etkili olan tüm toplumsal ve sosyal gruplar yer almaktadır. Bu olguyu dışlayarak, sivil-asker ilişkileri sorunsalını sadece

seçilmiş sivil elitler ile askerî elitler arasındaki bir sorunsalmış gibi algılamak ve bunun üzerinden çözümler sunmak, tarihsel gerçekliğe aykırıdır.

Sivil-asker ilişkileri çalışma alanı çok geniş bir perspektife yayılmış durumdadır. Fakat bu araştırmanın konusu, öncelikle sivil-asker ilişkileri teorisini ve kuramsal çerçevesini ortaya koymaktır. Çünkü teoriyi anlamadan pratiğe yönelmek, ya da tek bir teori üzerinden sivil-asker ilişkileri sorunsalına çözüm aramak, uzun vadede bazı önemli hususlarının göz ardı edilmesine neden olacağını düşünmekteyiz. Araştırmada sivil-asker ilişkileri çalışma alanındaki teoriler ve bunlarla bağlantılı kavramlar incelenip, değerlendirildikten sonra Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri incelenecektir.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri incelenirken ise özellikle sivil-asker ilişkilerine etki eden faktörler tespit edilmeye çalışılacaktır. Sivil-asker ilişkilerinin var olan yapısının anlaşılması ve bu yapıdaki demokratik olmayan aksaklıkların tespit edilerek demokratik bir hâle getirilebilmesi için bu ilişkide etkili olan faktörlerin tek tek tespit edilerek, bütüncül bir çerçevede analiz edilmesinin gerektiğini düşünüyoruz. Araştırma, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesine öncülük edecek olan bu faktörlerinin önemine vurgu yaparak, tarihsel gerçekliğe aykırı olmayan demokratik bir sivil-asker ilişkileri modelinin oluşturulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.2. Araştırmanın Varsayımları

Sivil-asker ilişkilerini teorik ve pratik düzeyde inceleyen sayısız araştırma mevcuttur. Bunların her biri kendi içinde tutarlı yaklaşımlardır ve inceledikleri kıstaslar bakımından da doğru analizler sunabilmektedir. Fakat bütüncül bir analiz sunamamaktadırlar. Bu manada bu araştırmanın birinci varsayımı; *sivil-asker ilişkilerinde, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü sağlayabilecek, bütüncül bir sivil-asker ilişkileri yaklaşımının/modelinin mevcut olmadığıdır.*

Türk siyasi tarihi, silahlı kuvvetlerin doğrudan ve dolaylı olarak siyasal sürece müdahalelerde bulunduğu sayısız deneyime sahiptir. Bu durum hem ulusal, hem de uluslararası literatürde devamlı eleştirilmiş ve Türkiye'nin mevcut sivil-asker ilişkileri demokrasinin sağlanması için göz önünde bulundurulması gereken başlıca

sorunlardan olmuştur. Bu bağlamda araştırmanın ikinci varsayımı: *Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi için gerçekleştirilen yasal ve kurumsal değişimlerin, demokrasiyi sağlamlaştırmak için tek başına yeterli olmadığıdır.*

Araştırmanın üçüncü varsayımı ise, *Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşebilmesi için yasal ve kurumsal değişimlerin yanı sıra, bu alanda etkili olan diğer faktörlerin, özellikle sosyolojik etmenlerin de, dikkate alınarak sivil-asker ilişkilerinin düzenlenmesi gerektiğidir.*

Araştırmanın son varsayımı ise, *Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin çağdaş ve demokratik bir yapıya kavuşması için, bu ilişkiye etki eden tüm faktörleri içeren, bütüncül bir yaklaşım ile bu ilişkinin incelenmesi gerektiğidir.*

1.3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amaçlarından bir tanesi, sivil-asker ilişkileri literatüründeki teorileri ve bu ilişkinin kuramsal çerçevesini analiz etmeye yardımcı olan kavramları ortaya koymaktır. Bu şekilde teorinin bu sorunsala olan cevabı araştırılmak istenmiştir.

Sivil-asker ilişkilerini ulusal ölçekte bir sorun olarak algılamak sığ bir düşünce olup, bu sorunsalın uluslararası bağlantılarını da dikkate almak gerekir. Aynı şekilde bu sorunsalı sadece yasal/kurumsal bir sorunmuş gibi algılayıp, sadece bu alanda değişimler yapmak da yeterli değildir. Türkiye'de silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne etki eden tüm faktörler dikkate alınmadan, gerçek anlamda demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmak mümkün görülmemektedir. Bu manada Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek için yapılan pratik çabaların yetersiz olduğu varsayımından hareketle araştırmanın bir diğer amacı ise; Türkiye'de sivil-asker ilişkileri sorunsalına neden olan faktörleri ortaya koymak ve bu faktörlerin bütüncül bir çerçevede analiz edilmesi ile tarihsel gerçekliğe uygun, demokratik bir sivil-asker ilişkileri oluşturmaya olanak sağlamaktır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel ve betimsel araştırma teknikleri kullanılmıştır.

1.5. Bilgi Derleme ve İşleme Yöntemleri

Araştırma ile doğrudan ve dolaylı olarak ilgili olan Türkçe ve yabancı dillerdeki kaynaklar, kitaplar, makaleler, bildiriler ve araştırmalar; kütüphane taraması, literatür araştırması ve belge analizi ile toplanarak bilgi derlemesi yapılmıştır. Elde edilen bilgiler sınıflandırma, metin ve içerik çözümlene ve karşılaştırma yöntemleri kullanılarak niteliksel çözümlene tekniği ile işlenmiştir.

1.6. Kavram Tanımları

Araştırmada sık kullanılan ve araştırmanın anlaşılması için üzerinde durulması gereken bazı kavramların önceden tanımlanmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda *silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü*, *pretoryan*, *militarizm*, *bağımlı değişken* ve *bağımsız değişken* kavramlarının tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü, Batı Avrupa tarafından Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya atılan bir kavram olup, Avrupa Birliği ve NATO'nun genişleme bölgesi içerisinde kalan eski Sovyetler Birliği ülkeleri tarafından yerine getirilmesi gereken politik şartları ihtiva eden bir kavramdır.¹ Bu kavram, Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkelerin silahlı kuvvetlerini demokratikleştirmek ve bu yöntemle mevcut coğrafyanın bölgesel güvenliğini garanti altına alabilmek için tasarlanmıştır.²

Pretoryan kavramının kökeni Romalı askerlere dayanmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun başkentindeki özel bir askeri birlik olan Pretoryan Muhafızlarından

¹ Cizre, Ümit, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, 2004/Cilt:43, (1), s. 109.

² A.g.e., s. 111.

gelen pretoryan kavramı, çağdaş dünyada politik sisteme müdahalelerde bulunan ordular için kullanılmaktadır. Roma döneminde Pretoryan Muhafızların görevi, imparatoru ve Senatoyu isyancı askeri garnizonlardan gelebilecek tehditlere karşı korumak olmasına rağmen, Pretoryan Muhafızların kendi çıkarları söz konusu olduğunda Senato'ya karşı baskı kurdukları bilinmektedir.³ İşte askeri bir birliğin uygulamış olduğu bu baskı ve tesir, günümüzdeki orduların bazılarını tanımlamada kullanılan *pretoryan* kavramının türemesine sebep olmuştur.

Militarizmin; Marksist, liberal, klâsik ve sosyo-psikolojik tanımları mevcuttur. Marksist yorumu silahlı şiddet yolu ile hâkim sınıfların çıkarlarını korumak olan militarizmin liberal yorumu, askerin profesyonel sınırlarının dışına çıkmasıdır.⁴ Klâsik militarizm tanımı, siyasete ordunun müdahalesi temelinde yapılan yaklaşımları kapsamaktadır. Fakat militarizmin sosyo-psikolojik tanımı ise "askeri inanç, değer ve davranışları toplumsal yaşama adapte etme, onları övme, biricik referans hâline getirme çabası; militer referanslar etrafında toplumun değerlerinin yeniden biçimlenmesi..."⁵ şeklindedir.

Bağımlı değişken, sosyal bilimlerdeki araştırmaların teknik bir dille ifade edilmesi için *etki* veya *sonuç* kelimelerinin yerine kullanılan bir kavramdır.⁶ Kısacası bağımlı değişken, araştırmanın sonucudur. Araştırmadaki bağımsız değişkenin etkisi altında kalan değişkendir.⁷

Bağımsız değişken, sosyal bilimlerdeki araştırmalarının teknik bir dille ifade edilmesi için *neden* kelimesinin yerine kullanılan bir kavramdır.⁸ Bağımsız değişken araştırmanın sonucunu etkileyen değişken olup, araştırmada bağımlı değişkenin üzerindeki etkileri kontrol edilen değişkendir.⁹

³ Sarıgil, Zeki, "Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (1), s. 269.

⁴ Öztan, Güven G., *Türkiye'de Militarizm Zihniyet, Pratik ve Propaganda*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 8-9.

⁵ A.g.e., s. 11.

⁶ Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (çev.ler Dursun Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz), Siyasal Kitapevi, Ankara 2014, s. 67.

⁷ Ataizi, Murat, "Araştırma Sorununun Belirlenmesi", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (der. Ali Şimşek), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2014, s. 37.

⁸ Punch, 2014, s. 67.

⁹ Ataizi, 2014, s. 37.

1.7. Araştırmanın Sunuş Sırası

Araştırma dört kesimden ve on bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci kesimi "Araştırma Hakkında Bilgiler" başlığını taşımakta olup, araştırmanın konusu ve amacı hakkında özet bilgilerinin bulunduğu ilk bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın ikinci kesimi "Sivil-Asker İlişkilerinde Kuramsal Çerçeve" başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilkinde sivil-asker ilişkileri sorunsalı incelenmektedir. Sırasıyla diğer bölümlerde sivil kontrol sorunsalının tarihsel gelişimi, sivil-asker ilişkileri teorisinde kullanılan değişkenler ve sivil-asker ilişkileri teorileri incelenmektedir. Bu şekilde ikinci kesimde, sivil-asker ilişkilerinin kuramsal çerçevesi analiz edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü kesimi "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri" başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu kesimin ilk bölümünde, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine derinden etki eden ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüz Türkiye'sinin sivil-asker ilişkilerine miras kalan faktörler incelenmektedir. Kesimin ikinci bölümünde, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar ki sivil-asker ilişkileri özet bir şekilde incelenmiştir. Diğer bölümlerde ise sırasıyla, Türkiye'nin sivil-asker ilişkileri literatüründeki hâkim yaklaşımlar ve silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne etki eden faktörler incelenmiştir.

Araştırmanın dördüncü kesimi ise "Genel Değerlendirme ve Sonuç" başlığını taşımakta olup, araştırma sonucunda elde edilen bulgular ile Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine katkı sağlayabilecek önerileri içermektedir.

İKİNCİ KESİM

SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu kesim dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sivil-asker ilişkileri çalışma alanındaki temel sorunsal incelenmekte olup, ikinci bölümde bu sorunsalın tarihsel gelişimi ve literatürdeki yeri incelenmektedir. Üçüncü bölümde sivil-asker ilişkileri çalışma alanında kullanılan değişkenler ile bu değişkenlerin sivil-asker ilişkileri teorisine olan etkisi incelenmektedir. Dördüncü bölümde ise sivil-asker ilişkileri çalışma alanındaki hâkim teoriler ile çağdaş teoriler incelenmektedir. Bu incelemeler vasıta ile sivil-asker ilişkileri çalışma alanının kuramsal çerçevesinin anlaşılmasına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

2. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ SORUNSALI

Modern toplumları, geleneksel toplumlardan ayıran en önemli husus, modern devletin yapısı, örgütlenmesi, meşruluk kaynağı ve toplum ile kurduğu ilişkinin geleneksele karşıt olmasıdır. Bu manada modern toplumlar, bazı önemli gereksinimlerini karşılayabilmek için, modern devletin bürokratik örgütlenmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaçlardan en önemlisi ise *güvenlik ihtiyacıdır*.

Toplumları tehditlere karşı korumakla görevli olan ordular ve askerî kurumlar, modern devletin bürokratik örgütlenmesinin en önemli parçalarından birisidir. Fakat modern demokratik devlette, orduların ve askerî kurumların varlığı kendi içerisinde bir çelişkiyi de barındırmaktadır: *Modern devletin bir parçası olan ordular ve askerî kurumlar, kendi toplumunu tehditlere karşı koruyabilecek kadar güçlü olmak zorundadırlar; fakat aynı zamanda da sahip olduğu bu gücü, koruduğu topluma karşı kullanamayacak kadar da zayıf olmalıdırlar*.

Aslında bu çelişkili durum, aynı zamanda siyaset biliminin de merkezinde yer alan *yönetim sorununun* sahip olduğu bir çelişkidir: *Hükümetler, yurttaşların haklarını koruyabilecek kadar güçlü olmalı; fakat zalime dönüşmeyecek kadar da güçsüz*

*olmalıdır.*¹⁰ Zorlayıcı bir güce sahip olmak tehditleri bertaraf etmek için önemli bir husustur. Fakat böyle bir güce sahip olmak, kendi içerisinde de bir tehdit oluşturmaktadır. Bu çelişki tüm medeniyetlerde bir sorun teşkil etmesine rağmen, demokrasilerde ayrı bir öneme sahiptir ve üzerinde titizlikle durulması gereken konulardan birisidir.

Ordu ve askerî kurumları, arabalarda kullanılan hava yastıklarına benzeten Peter D. Feaver'e göre¹¹, hava yastıkları arabaların, ordu ve askerî kurumlar ise modern toplumların olmazsa olmazlarıdır. Her ikisine de normal zamanlarda ihtiyaç duyulmamasına rağmen, yeri ve zamanı geldiğinde her ikisi de kritik öneme sahiptir. Bu sebeple toplumlara tehdit olabilecek düşmanları caydırmak ve gerektiğinde bu tehditleri bertaraf etmek için ordu ve askerî kurumların zorlayıcı gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla ordu ve askerî kurumların varlık sebebi, ulus devletlere dışarıdan gelebilecek tehditlerdir. Fakat günümüzde, tehdit algısındaki değişim ve buna bağlı olarak orduların görev tanımındaki dönüşümler, ordulara dış tehditleri bertaraf etme görevi dışında başka görevlerin de verilmesine neden olmaktadır.¹²

Ordulara ve askerî kurumlara duyulan ihtiyaç, modern toplumları yukarıda da belirtmiş olduğumuz çelişkinin içerisinde itmektedir: *Zorlayıcı gücü tekelinde bulunduran ordular tarafından tehditlere karşı korunurken, aynı zamanda bu zorlayıcı gücün kendi toplumuna karşı tehdit olmasını, yani politik iktidarı ele geçirmesini önlemek.*¹³ Böyle bir çelişki beraberinde, birbirine karşıt bu iki kutup arasında orta bir yolun bulunup bulunmayacağını da gündeme getirmektedir. İşte bu noktada sivil-asker ilişkileri sorunsalı meydana gelmektedir: *sivil kontrol sorunu.*

Geleneksel sivil-asker ilişkileri çalışma alanının en büyük endişesi, askerinin sahip olduğu zorlayıcı gücü kendi toplumuna karşı kullanarak, politik iktidarı ele geçirmesidir. Fakat bu zorlayıcı gücü elinde bulunduran askerinin, politik iktidara alternatif olmasının engellenmesi, yani askerinin sivil kontrolü, çok nüanslı ve bir o kadar da karmaşık bir konudur. Ordular, darbeler yoluyla politik iktidarı ele geçirerek modern

¹⁰ Feaver, Peter D., "Civil-Military Relations", *Annual Review of Political Science*, 1999/Cilt:2, s. 215.

¹¹ Feaver, Peter D., "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", *Armed Forces & Society*, 1996/Cilt:23 (2), s. 152.

¹² Bu konu araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

¹³ Feaver, 1996, s. 154.

demokratik toplumları doğrudan tehdit edebilecekleri gibi, dolaylı olarak da tehdit edebilirler. O hâlde bir problemin çözümü için, öncelikle var olan sorunun tam olarak belirlenmesi ve müteakiben o soruna yönelik çözümlerin aranması gerekmektedir.

Sivil-asker ilişkileri çalışma alanı, çok geniş bir perspektife yayılmaktadır. Demokratik devletlerden, otoriter devletlere, ekonomik olarak gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere, ulus devletten uluslararası sisteme kadar, sivil-asker ilişkileri alanında çalışmalar yapılmaktadır. Fakat teorik olarak genellikle sivil-asker ilişkileri, politik iktidar ile askerî elitler arasındaki ilişkiyi ele alır.¹⁴ Buradaki kritik husus ise bu ilişkideki aktörlerden hangisinin diğeri üzerinde kontrol gücüne sahip olduğudur. Sivil-asker ilişkileri literatürünün, buna cevabı ise *sivil kontroldür*. Yani sivil-asker ilişkileri sorunsalının ve bu sorunsal için geliştirilen teori ve modellerin özü sivil kontrolün nasıl sağlanacağı, daha da önemlisi nasıl sürdürüleceğidir. Bu da yukarıda ifade etmiş olduğumuz, sivil-asker ilişkileri alanının sahip olduğu çelişkinin çözümüne yönelik bir çabayı ifade etmektedir. Bu mana da sivil-asker ilişkilerindeki temel sorunsal, toplumsal olarak istenen hatta toplumsal olarak zorunlu olan *güvenlik ihtiyacının* giderilmesindeki çatışmadan doğmaktadır: *toplumu koruyacak kadar güçlü, fakat topluma zarar veremeyecek kadar güçsüz bir ordu yaratmak*.

¹⁴ Burk, James, "Theories of Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 2002/Cilt:29 (1), s. 7.

3. SİVİL KONTROL SORUNSALININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Liberal demokratik sistem mevcut yapısı ile birlikte birçok sorunu bünyesinde bulunduruyor olmasına rağmen, günümüzde ulus devletlerin yönetiminde geçerli en iddialı sistemdir. Liberal demokratik sistemdeki mevcut sorunların en başında liberal demokratik düzenin içinde bulunduğu *meşruluk krizi* gelmektedir. Başta bu sorun olmak üzere, daha birçok sorunun çözümüne yönelik akademik çalışmalar yapılmaktadır. Sivil-asker ilişkileri de demokrasi teorisinin çok özel ve bir o kadar da çetrefilli bir alanı olarak, seçilmiş politik elitlerin, atanmış askerî elitleri nasıl idare edeceği üzerine odaklanarak,¹⁵ liberal demokratik sistemin sorunsuz işlemesine katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

Samuel P. Huntington'ın ifadesiyle, sivil-asker ilişkileri sorunsalının, yani sivil kontrol sorununun sebebi, profesyonel askerlerin ortaya çıkmasıdır.¹⁶ Fakat Huntington'un ifade ettiğinin aksine, sivil kontrol sorunsalı modern devlete ait bir sorun olmasına rağmen, Antik Çağ'daki düşünürlerin dahi dikkatini çeken bir konudur. Görülen o ki sivil-asker ilişkileri alanının düzenlenmesi ve sivil kontrolün sağlanması tüm medeniyetlerde bir sorun teşkil etmektedir. Elbette bu sorunsal modern devlette çok özel bir konuma sahiptir. Fakat iktidar ile asker, toplum ile asker arasındaki ilişki tüm medeniyetlerde düşünülmüş ve nasıl olması gerektiği konusunda tartışılmıştır.

"*Quis custodiet ipsos custodes?*" yani *gözetleyicileri kim gözetleyecek* veciz sözü ile şair Juvenal, sivil-asker ilişkilerinin temel sorunsalını ortaya koymaktadır.¹⁷ Türkçeye *koruyuculardan kim koruyacak* (*Who will guard the guardians?*) olarak çevrilebilecek olan bu özdeyiş ile Juvenal, toplumu korumakla yükümlü olan ve zorlayıcı güç tekeli elinde bulunduran orduların işlevini yitirip, soysuzlaştığında ve topluma karşı tehdit oluşturmaya başladığında, toplumu bu tehlikeye karşı kimin koruyacağına işaret ederek, sivil kontrol sorunsalına yüzyıllar önceden dikkatleri çekmektedir.

¹⁵ Feaver, 1999, s. 215.

¹⁶ Huntington, Samuel P., *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, (çev. K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁷ Serra, Narcis, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, (İngilizceden çev. Şahika Topel), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 10.

3.1. Ulus Devlet Öncesi Geleneksel Sivil Kontrol

Platon ünlü eseri *Devlet'te*, toplum ile asker arasındaki ilişkinin nasıl olmasını gerektiğini şöyle tarif eder: "Oysa bu insanların¹⁸ yurttaşlarına yumuşak, düşmanlarına hoyrat olması gerek. Yoksa yurttaşları, düşmandan önce onlar haklar."¹⁹ Platon, bu karakterde askerlerin varlığı için de eğitimin önemine vurgu yaparak, beden eğitimi için jimnastik, ruh eğitimi için ise müziğin önemli olduğuna dikkat çekmektedir.²⁰ O, bu eğitim yöntemi vasıtasıyla yetiştirilen askerlerin yurttaşlarına kibar, düşmanlarına ise hoyratça davranacağına inanmaktadır.

Ulusal orduların önemine vurgu yapan Machiavelli ise, 16. yüzyılın başlarında kaleme aldığı *Hükümdar* adlı eserinde: "İyi ordular olmadan, iyi yasalar olamayacağına göre ve iyi orduların bulunduğu yerde de, iyi yasaların olması gerektiği..."²¹ diyerek, ordu ve devletin işleyişini düzenleyen yasalar arasındaki ilişkiye değinmektedir. Daha sonra Machiavelli, askerî birlik çeşitlerini²² sıralamakta ve bunlardan ulusal birliklerin önemine dikkat çekmektedir. Çünkü Machiavelli'ye göre askerleri savaş alanlarında tutacak olan yurt aşkı, ne paralı birliklerin askerlerinde ne de yardımcı birliklerin askerlerinde bulunmamaktadır.

Görüldüğü üzere Antik Çağ'da askerlerin karakterinin nasıl olması gerektiğine vurgu yapan Platon, aslında askerin toplum üzerinde baskı kurmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Bu şekilde Platon, ideal devlet ve ideal toplumu ortaya koymaya çalışmaktadır. 16. yüzyılda ulusal birliklere vurgu yapan Machiavelli ise yasal/kurumsal çerçevenin önemine vurgu yaparak, iyi orduların topluma ve devlete zarar vermesini önlemek için, yasal/kurumsal düzenlemelerin zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Nasıl bir devletin varlığı iyi ve güçlü ordulara bağlı ise, bu güçlü orduları kontrol altında tutmak içinde iyi ve güçlü yasalara ihtiyaç vardır.

Sivil kontrol sorunu, çağdaş demokrasilerinin bir sorunu olarak görülmesine rağmen, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi tarih boyunca tüm toplumlar bu

¹⁸ Platon "bu insanlar" ifadesi ile askerlerden bahsetmektedir.

¹⁹ Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz), (28. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 63.

²⁰ A.g.e., s. 105-107.

²¹ Machiavelli, Niccolò, *Hükümdar*, (çev. Necdet Adabağ), (9. baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 46.

²² Ulusal birlikler, paralı birlikler ve yardımcı birlikler.

sorunla karşılaşmış ve her toplum kendine özgü olarak, bu soruna çözüm yöntemleri geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin Antik Yunan buna *citizen-militia* ile çözüm getirmiştir. Antik Yunan'ın teknolojisi olan at ve arabalara sahip olan soylular, şiddet kullanım tekeli de ellerinde tuttuğu için, hem toplumsal hayatta hem de siyasal hayatta hâkim konumda idiler.²³ Fakat 7. yüzyıldan itibaren üstün savaş gücüne sahip askerlerin ortaya çıkması, soyluların hem siyasal gücünün zayıflamasına, hem de şiddet tekeli de ellerinde muhafaza edememelerine sebep olmuştur. Antik Yunan'ın buna çözümü ise seçilmiş generaller tarafından savaş zamanı yönetilen, barış zamanı ise dağıtılan *citizen-militia* orduları kurmak olmuştur. Roma da benzer bir yöntem kullanarak sivil kontrol sorununa çözüm üretmiştir.²⁴

17. ve 18. yüzyıl Avrupa monarşilerinde ise, sivil-asker farkı olmadığı için, sivil kontrolün tesisinde sorun yoktu. Ordular, barış zamanı şapka, savaş zamanı miğfer giyen kişilerden oluşmaktaydı.²⁵ Bu manada, Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkmasından önce, yani feodalite yıllarında, askerlik görevi amatör bir işti. Barış zamanında çiftçilik, zanaatkârlıkla uğraşan kişiler, ordularda sürekli görev yapan ve ordunun üst kademesindeki mevkileri dolduran soyluların emrine girmektedirler.²⁶ Aristokratlar, günümüz manasındaki subay ve generallerin mevkilerini doldurmanın yanı sıra, feodal kimliklerini de muhafaza etmekteydi. Yani soyluluk kimliği ile asker kimliği üste üste binmiş durumdaydı. Dolayısıyla da asker ve sivil çıkarlar çatıştığında, hem asker, hem sivil kimliğe sahip olan bu feodal grup, sivil çıkarlara öncelik veriyor ve gerilimi ortadan kaldırıyordu. Bu şekilde toplumsal ve siyasal örgütlenmenin doğal bir sonucu olarak sivil kontrol sağlanmış oluyordu. Bu durum literatürde *geleneksel sivil kontrol* olarak adlandırılmaktadır.²⁷

Fakat zamanla yurttaş-asker şeklinde örgütlenen ordular, özellikle ulus devletin kurulması ve teknolojik yeniliklerle birlikte kurumsallaşarak, örgütlü bir hâle gelmişler ve sivil iktidarlara alternatif olabilecek güce erişmişlerdir. Bu durumun ortaya çıkması ile birlikte *çağdaş sivil kontrol* sorunu ortaya çıkmış ve sosyal bilimlerde sivil-asker

²³ Örs, Birsen, "Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol", *Atatürk Dergisi*, 2006/Cilt:5 (1), s. 66.

²⁴ A.g.e., s. 67.

²⁵ A.g.e., s. 67.

²⁶ A.g.e., s. 59.

²⁷ Nordlinger, Eric A., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliff N.J.:Prentice-Hall Inc., 1997, s. 11'den aktaran Örs, 2006, s. 60.

ilişkileri çalışma alanı içerisinde kendisine yer bulmuştur.

3.2. Ulus Devletlerin Kurulması ve Çağdaş Sivil Kontrol

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan toplumsal, iktisadî ve siyasal değişimler, devlet yapılarının da değişmesine sebep olmuştur. Modern devletler veya diğer bir adı ile ulus devletler de bu değişimlerin sonucunda ortaya çıkmış devlet yapılarıdır. Avrupa'da ve dünya ölçeğinde ulus devletleri meydana getiren uluslaşma hareketleri ise bir bütünlük içinde değildir. Uluslaşma, farklı yer ve zamanlarda, birbirlerinden farklı şekillerde tezahür etmiştir.²⁸

Batılı devletler ile Batılı devletlere göre ulusal devletler sistemine daha geç entegre olan devletlerarasındaki tarihsel farklılık ve devlet yapısının ulus devlete dönüşmesinde izlenen yöntemin farklılığı, bu sisteme geç entegre olan ve geç kapitalistleşen ülkelerde, bazı demokratik sorunlar meydana getirmiştir. Sivil kontrol sorunu da bu sorunlardan sadece bir tanesidir.

Ortak bilicinin gelişmesi ile oluşan ulus devletlerde, yönetim tarzı ne olursa olsun parçalanmış sınırlar birleşmiş, birleşik olan fonksiyonlar ise ayrılmıştır. Bu ayrışma ile kendi alanında eğil olan, kamu ve özel işlevleri yerine getiren uzmanlaşmalar meydana gelmiştir.²⁹ Bu uzmanlaşma ile Avrupa'daki feodal yapıda askerlik bir statü meselesi iken, modern devlette bir sivil servis örgütü hâline gelmiştir.³⁰ Yurttaş-askerlerden oluşan, modern eğitim sistemi içerisinde yetişen, liyakate dayalı atama ve terfi gören subay kadrolarından meydana gelen ordular, merkezîleşmiş ulus devletin bir ürünü olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu değişim ve dönüşüm sonucunda, ordular ulus devlet içerisindeki en önemli örgütlü kurum olarak, devlet ve toplum yapısındaki yerini almıştır. İşte modern demokrasilerin sorunu da bu noktada ortaya çıkmaktadır: *siyasal alanda yeni bir aktör olarak ortaya çıkan orduların sivil kontrolü.*

²⁸ Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2001.

²⁹ Örs, 2006, s. 64.

³⁰ A.g.e., s. 65.

Orduların günümüz modern devletlerindeki rolü, devletleri dış tehditlere karşı savunmak iken,³¹ askerler devlette ve toplumda farklı roller üstlenmeye başlamıştır. Hem Batılı devletlerde, hem de konsolide olmamış demokrasilerde askerin *rol genişlemesi*³² olarak tanımlanan bu husus, sivil kontrol sorununu gündeme getirmektedir.³³

Her ne kadar dünya ölçeğindeki uluslaşma hareketleri tarihsel olarak birbirlerinden farklılıklar gösterebilir de, her toplumda bu dönüşüm sonucunda ordular güçlü örgütlenmeler olarak ortaya çıkmıştır. Nasıl uluslaşma süreci, her devlette farklı yaşandıysa, orduların ve askerî kurumların sivil kontrolü de her devlette farklı olarak sağlanmıştır. Hatta birçok ülke sivil kontrolü sağlamada başarısız olmuştur. İşte bu başarısızlığın sebebinin tarihsel ve toplumsal nedenleri vardır.³⁴

Batıda yaşanan uluslaşma hareketi, buna bağlı olarak toplumsal örgütlenme ve askerî örgütlenmede yaşanan değişimler, askerin demokrasiye müdahale olasılığını arttırmıştır.³⁵ Uluslaşma ile birlikte, orduların ve askerî kurumların yapısı değişmiş; önceden bir krala, soyluya veya derebeyine bağlı olan askerler, ulus devlete bağlı yurttaş-askerlere dönüşmüştür. Bu durum da askerin sivil siyasete müdahale etme olasılığını arttırmıştır. Her devlet bu sorunu gidermek için farklı önlem ve tedbirler almıştır. Batılı ülkeler sivil kontrolü sağlamada, geç modernleşen ve geç uluslaşan ülkelere nazaran daha başarılı olmuştur.

Feodaliteyi yaşayan toplumların, ulus devletlere dönüşmesiyle ortaya çıkan sivil kontrol sorunu ile baş etmeleri, diğer toplumlara nazaran daha kolay olmuştur.³⁶ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, feodal toplumlarda askerî yüksek makamları soylular doldurmaktaydı. Barış zamanı çiftçilik, hayvancılık ve tarımla uğraşan alt kesim ise savaş zamanı silâh altına alınmaktaydı. Barış zamanı feodal beye bağlı olan bu alt kesim, savaş zamanı da aynı feodal beye bağlı oluyordu. Böylelikle hem siyasal, hem de askerî güç soylularda toplanmış oluyor ve sivil kontrol sağlanmış oluyordu. Feodalite yaşayıp,

³¹ Orduların dış tehditten, iç tehdiğe değişen görev tanımları ve operasyon tayfi hakkındaki incelemeler araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde bulunmaktadır.

³² Perlmutter, Amos, "The Comparative Analysis of Military Regimes: Formations, Aspirations, and Achievements", *World Politics*, 1980/Cilt:33 (1), s. 99.

³³ Örs, 2006, s. 65-66.

³⁴ A.g.e., s. 58.

³⁵ A.g.e., s. 76.

³⁶ A.g.e., s. 70.

ulus devlete dönüşen ülkelerde sivil kontrolün sağlanması, bu manada diğer ülkelere nazaran daha kolay olmuştur.

Kısacası sivil kontrol sorunu, ulus devletlerin oluşumuyla birlikte hayat bulan liyakate dayalı subay kadroları tarafından yönetilen yurttaş-askerlerden kurulu orduların oluşması ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Çağdaş sivil kontrol sorunu, ulus devletlere ait bir sorundur. Bu sebeple sivil-asker ilişkileri çalışma alanı zorlayıcı gücü elinde bulunduran ve ulus devletlerin örgütlü en güçlü kurumu olan orduların, seçilmişler tarafından nasıl idare edilip, kontrol edileceğine çözüm getirmeye çalışan bir çalışma alanıdır.

3.3. Sivil-Asker İlişkileri Literatürü

Sivil ve askerî alanlar arasındaki ilişki, binlerce yıldır birçok düşünür tarafından yorumlanmış ve bu iki alan arasındaki ilişki anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Fakat modern bilim ve akademisyenler, bu konu ile ilgilenmeye ilk olarak İkinci Dünya Savaşı öncesi anti-militarist yazım ile başlamıştır. Pazarlama ve ticaret konusunda uzman olanların, yani burjuvazinin yerine şiddet konusunda uzman olan askerlerin devlet ve toplum içerisinde baskın rol oynamaya başladığı³⁷ endişesi, sivil-asker ilişkileri alanında ilk çalışmaların yapılmasına vesile olmuştur. Bu mana da sivil-asker ilişkileri alanındaki ilk kapsamlı akademik çalışmalar, profesyonel askerliğin ortaya çıkmasından çok uzun yıllar sonra³⁸, 1950'li yıllarda yapılmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarına tekabül eden ilk kapsamlı çalışmalar, literatürün büyük bir kısmını oluşturan ve sivil-asker ilişkileri sorunsalına yönelik hâkim yaklaşımların geliştirildiği ilk dönemdir. Bu döneme damgasını vuran çalışmalar Samuel P. Huntington ve çağdaşları tarafından yapılmış olup, sivil-asker ilişkileri literatürünün kült eserlerini ihtiva ederler. Sivil-asker ilişkileri alanında yoğun çalışmalar yapıldığı bu dönemde, çalışmaların iki yol izlediği görülmektedir. Bunlardan ilk akım askerî sosyolojinin de öncülerinden olan Morris Janowitz'in başını

³⁷ Lasswell, Harold D., "The Garrison State", *The American Journal of Sociology*, 1941/Cilt:46 (4), s. 455.

³⁸ Profesyonel askerliğin ortaya çıkışı ile ilgili ayrıntılı incelemeler, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde mevcuttur.

çektığı sosyoloji okulunun, ordu ile toplum arasındaki ilişki üzerine yaptıkları çalışmaların oluşturduğu literatürdür. Diğer akım ise sivil-asker ilişkilerini demokratik devletlerden, demokratik olmayan devletlere, ekonomik olarak gelişmiş devletlerden, gelişmekte olan devletlere kadar geniş bir perspektifte ve devlet merkezli olarak yasal/kurumsal zeminde inceleyen çalışmaların oluşturduğu literatürdür.³⁹

Soğuk Savaş boyunca yapılan çalışmaların ortak özelliği, Huntington ve çağdaşlarının teorik olarak ortaya koyduğu çalışmalardan büyük ölçüde etkilenen ve teorik temelleri bu çalışmalara dayanan çalışmalardır. Ayrıca bir diğer ortak özellikleri de ileride de değinecek olduğumuz, sivil-asker ilişkilerinin birinci nesil sorunsalları üzerine odaklanan çalışmalar olmalarıdır.

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde sivil-asker ilişkileri sorunsalı tekrar gündeme gelmiş ve teorik çalışmalara yeniden önem verilmeye başlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası ABD'de yaşanan sivil-asker ilişkileri alanındaki bu gelişmeleri Peter D. Feaver *Amerikan Rönesans'ı* olarak tanımlamaktadır.⁴⁰ Aslında ABD'de yaşanan bu gelişmenin en büyük sebebi, Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte tehdit algısındaki değişim ve bu değişimin orduların ve askerî kurumların görev tanımlarına yapmış olduğu etkidir. Bazı çevrelere göre ise, bu değişimin sebebi, dönemin ABD Başkanı Clinton'un askerî konulardaki yetersizliği ve zayıf liderliğidir.⁴¹

Soğuk Savaş sonrası mevcut teorik çalışmaların, güncel hayata uyarlanmasındaki sıkıntılar ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlıklarını kazanan ve farklı kültürlerle sahip ulus devletlere, Amerikan tarzı bir yaklaşımın uyarlanmasının uygun olmadığı yönündeki düşüncelerle, bu alandaki çalışmalar farklı bir boyut kazanmıştır. Mevcut teorik çalışmaların sorgulanması ve sivil-asker ilişkilerindeki gelişmelerin de dikkate alınması sonucunda, İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş'ın bitimine kadarki süreçte üzerinde durulan sorunsalların artık yerlerini başka sorunsallara bıraktığı düşünülerek, sivil-asker ilişkilerinin yeni nesil sorunsalları⁴² tartışılmaya başlanmıştır.

³⁹ Feaver, 1999, s. 212-213.

⁴⁰ A.g.e., s. 230-233.

⁴¹ A.g.e., s. 230.

⁴² Cottey, Andrew, Timothy Edmunds, Anthony Forster, "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 2002/Cilt:29 (1), s. 31-56.

Bu yeni nesil sivil-asker ilişkileri sorunsallarının ortaya atılması ve sivil kontrol sorunsalının *silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü* sorunsalına dönüşmesindeki en önemli etmenlerden bir tanesi, Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'nün Sovyetlerin dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan eski komünist ülkelerini, kendi bünyelerine dâhil etmek için Orta ve Batı Avrupa'ya doğru genişleme projesidir.

Bu bilgiler ışığında sivil-asker ilişkileri literatürünü oluşturan ana akım ve hâkim iki yaklaşımın olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Janowitz'in fikirlerinden esinlenerek sivil-asker ilişkilerine sosyolojik perspektiften yaklaşan çalışmaların oluşturduğu literatürdür. İkinci ana akım hâkim yaklaşım ise sivil-asker ilişkilerini demokratik devletteki kurumlar arası bir ilişki olarak gören ve bu alanda yasal/kurumsal yaklaşımlar geliştiren yapısal çalışmaların oluşturduğu literatürdür.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Soğuk Savaşın bitimi sivil-asker ilişkileri literatürü için milat bir tarihtir. Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleştirilmesi, uluslararası kuruluşların sivil-asker ilişkileri sorunsalına daha fazla önemiyet vermesi ile literatürde farklı sorunsallar tartışılmaya başlanmış ve yeni kavramlar gün yüzüne çıkmıştır. Soğuk Savaş milat olarak alındığında Cottey ve arkadaşlarının makalesinden yola çıkarak, Soğuk Savaş öncesi sorunsalları *birinci nesil*, Soğuk Savaş sonrası sorunsalları *ikinci nesil* sorunsallar olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu sınıflandırmayı sivil-asker ilişkilerinde demokratik yapıya *geçiş safhası sorunsalları* ve sivil-asker ilişkilerinde demokratik yapıyı *sağlama safhası sorunsalları* olarak sınıflandırmak da mümkündür.⁴³

Literatürde sivil-asker ilişkilerini bu şekilde ikili bir aşamada veya sorunsalları ikili bir tasnif ile ele almada asıl amaç; Soğuk Savaş sonrası sivil-asker ilişkileri sorunsalının hem küreselleşmesi hem de sivil kontrol sorunun yerini silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü sorununa bırakmasıdır. Artık günümüz küresel dünyasında askerin sivil kontrolü sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesi için tek başına kabul edilebilir bir durum değildir. Demokratik bir sivil-asker ilişkileri, sivil kontrolün ötesinde savunma ve güvenlik politikalarında silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne dönüşmüş

⁴³ Serra, 2011, s. 39.

durumdadır. Robert Dahl bu durumu şöyle özetlemektedir:

Bir devletin demokratik bir şekilde yönetilmesi için açıkça iki koşul gereklidir: *i.* Askerî ve polis organizasyonları olacaksa ki kesinlikle olacaktır, o hâlde bunlar sivil denetime tabi olmalıdır. Ancak sivil denetim, gerekli olmakla beraber yeterli değildir, demokratik olmayan pek çok rejim aynı zamanda sivil denetimi muhafaza eder. Bu yüzden *ii.* askeriyeyi denetleyen sivillerin ve polis örgütünün de demokratik sürece tabi olması gereklidir.⁴⁴

3.3.1. Sivil-Asker İlişkileri Literatürünün Birinci Nesil Sorunsalları

Sivil-asker ilişkileri doğası gereği çatışmalı bir alandır. Bir tarafta devletin ve toplumun koruyucusu rolünde olan ve her türlü harp araç ve gerecini tekelinde bulunduran ordu, diğer tarafta ise demokratik olarak seçilmiş bir iktidar vardır. Demokrasilerin tabiatı ve devamlılığı için demokratik olarak seçilmiş iktidarlar, bu zorlayıcı gücü tekelinde bulunduran orduları, kontrol altında tutmak istemektedirler. Bu sebeple de sivil-asker ilişkileri alanı, bünyesinde çok hassas sorunlar barındırmaktadır.

Bu alanda ilk kapsamlı akademik çalışmaların yapıldığı ve Soğuk Savaş yıllarındaki literatürü kapsayan sorunsallar, birinci nesil sorunsallar olarak değerlendirilmektedir. Bu sorunsalların başında ise askerin direkt olarak politik iktidarı ele geçirmesinin önüne geçilmesi gelmektedir. Tabii bu sorunun çözümü beraberinde şu sorunu da ortaya çıkarmaktadır: silahlı kuvvetlerin sivil iktidarları ele geçirmesini önlemek için *silahlı kuvvetlerin güçsüzleştirilmesi sorunu*. Tabii ki de silahlı kuvvetlerin politik iktidarı ele geçirmesine engel olmak için silahlı kuvvetler güçsüzleştirilmesi, beraberinde devlet ve toplumun tehditlere karşı açık hedef hâline gelmesine sebebiyet verecektir.

Soğuk Savaş yıllarında, sivil-asker ilişkileri alanının sahip olduğu en açık ve bir o kadar da tehlikeli olan sorun: *pretoryanizmdir*.⁴⁵ Sivil-asker ilişkileri alanında çalışma yapan herkesin üzerinde durduğu bir sorun olan pretoryanizm; silahlı kuvvetlerin, politik iktidar ve toplum üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Pretoryanizmin

⁴⁴ Dahl, Robert A., *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven ve Londra 1989, s. 245'ten aktaran Serra, 2011, s. 33.

⁴⁵ Bland, Douglas L., "A Unified Theory Of Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 1999/ Cilt: 26 (1), s. 13.

önlenmesi, sivil-asker ilişkileri alanında İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan ilk çalışmaların üzerinde durduğu önemli bir konudur. Yani birinci nesil sorunsallardandır.

Demokratik toplumlar, askerî bürokratik yapının sahip olduğu disiplin ve nizam anlayışının topluma etki etmesinden korktuğu kadar, disiplinsiz orduların toplumu korumayacak kadar güçsüz olmasından da sakınırlar. Modern toplumları korumak için disiplinli ordulara ihtiyaç duyulmaktadır. Disiplinsiz, hayalperest ve abartılı bir tehdit algısı yaratan ordular, topluma ve seçilmiş sivil otoriteye, pretoryan emelleri olan ordular kadar zarar verebilmektedirler. Bu sebeple sivil-asker ilişkileri alanı ordu ve askerî kurumların, politik iktidarı ele geçirmesini önlemek için çalışmalar yaparken, aynı zamanda da modern devleti korumakla görevli orduların gücünü muhafaza etmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde de durmaktadır.⁴⁶ Bu da sivil-asker ilişkilerindeki bir diğer sorunu; sivil kontrol sağlanırken orduların askerî güçlerinin nasıl muhafaza edilebileceğini gündeme getirmektedir.

Aslında sivil-asker ilişkileri alanının pek üzerinde durmadığı ve ihmal ettiği, fakat kritik bir sorun olan, orduların sivil otoriteye bağlılığının uç noktalara çıkmasının yarattığı sorunsal da birinci nesil sorunsallar arasındadır. Askerî kurumlar sivil otoriteye bağlı olmalıdır. Fakat sivil otorite onu kendi partizan niyetleri veya kendi çıkarları doğrultusunda kullanmamalıdır. Ordular devletin ve toplumun bekası için vardır. O an için hükümeti elinde bulunduran bir parti zümresinin çıkarları toplumun çıkarlarını önceliyorsa, bu durumda sivil-asker ilişkilerinde farklı bir sorunsal meydana gelmektedir.⁴⁷

Sivil-asker ilişkilerinin belki de en fazla karşılaştığı sorunsallardan birisi de, yürütmenin bir parçası olarak savunma bakanının askerî konulardaki yetersizliği sorunudur.⁴⁸ Yetersiz bilgi seviyesine sahip, askerî alanda çok fazla fikriyatı ve tecrübesi olmayan bir bakanın, alınan tüm kararlarda askerî elitlerin tavsiye ve nihaî kararlarına bağlı kalması kendi içerisinde farklı bir çelişkiyi de barındırmaktadır. Asker aslında sivil otoriteye bağlı ve sivil kontrolü kabul etmiş olmasına rağmen, sivil savunma bakanının yetersizliği sebebiyle, askerinin baskın görüşleri öncelenebilmekte ve sivil kontrol zedelenebilmektedir.

⁴⁶ A.g.e., s. 13.

⁴⁷ A.g.e., s. 13.

⁴⁸ A.g.e., s. 13.

Kısacası, Soğuk Savaşın sona ermesine kadarki süreçte sivil-asker ilişkileri literatürünün sivil kontrolü sağlamak için üzerinde durduğu sorunsallar şu şekilde sıralanabilir:

- i. Sivil kontrol adı altında orduların güçsüzleştirilmesi (sübjektif sivil kontrol),
- ii. Pretoryanizm,
- iii. Disiplinsiz ordular,
- iv. Silahlı Kuvvetlerin partizan emellere alet edilmesi,
- v. Savunma bakanlarının askerî konulardaki yetersizliği.

3.3.2. Sivil-Asker İlişkileri Literatürünün İkinci Nesil Sorunsalları

1970'ler ve 1980'lerde Latin Amerikalı devletlerin demokratik dönüşümü ve Soğuk Savaş sonrası Orta ve Doğu Avrupa'nın demokrasiye geçişi, sivil-asker ilişkileri literatürünün yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğinin ve sivil kontrolün sadece seçilmiş iktidar ile ordu arasında bir sorun olmadığı gerçeğinin gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Sivil-asker ilişkilerinde askerin proteryan emellerinin ortadan kaldırmaya çalışmak veya diğer bir ifade ile askerin politikaya direkt veya dolaylı olarak müdahale etmesini önlemeye çalışmak, bu alanın ilk sorunsallarındandır. Fakat günümüzde sivil-asker ilişkileri bu sorunsalın ötesinde, savunma ve güvenlik sektörünün demokratik olarak nasıl yönetileceğine odaklanmaktadır. Bu manada, Soğuk Savaş sonrası sivil-asker ilişkileri çalışma alanında yaşanan bu gelişmeler ile birlikte sivil-asker ilişkileri literatüründe yeni nesil sorunsallar tartışılmaya başlanmıştır. Bu yaşanan değişim ve tartışmalar ise sivil-asker ilişkilerinde yeni bir kavramsallaştırmaya ve teorik çalışmaya ihtiyaç duyulduğunun başka bir ifadesidir.⁴⁹

Sivil-asker ilişkileri çalışma alanında birinci nesil sorunsallar üzerinde duran literatür, günümüz sivil-asker ilişkilerindeki bazı hususları göz ardı etmektedir. Özellikle bu tarz yaklaşımlar, asker üzerindeki sivil kontrolün nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği hususunda, askere kendi alanında özerklik tanımak gerektiğini ve askerin politikaya müdahalesinin bu şekilde önlenebileceğini düşünmektedir. Soğuk Savaş sonrası gelişen literatür ise *silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü* üzerinde

⁴⁹ Cottey vd., 2002, s. 31-32.

durmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü, sadece onun pretoryan emellerini kırmak olarak düşünülemez. Çünkü silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü, çok sayıda farklı konu, sorun ve boyutu içermektedir. Elbette sivil-asker ilişkileri çalışma alanı içerisinde askerin iç politikaya müdahalesi kabul edilemez ve politik hayatın şekillenmesinde seçilmiş sivil otorite sorumludur. Fakat silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü için sadece iç politik konularda sivil otoritenin kontrolü yeterli olmamakla birlikte, savunma politikalarında ve dış politikanın askerî boyutunda da, sivil kontrol gereklidir.⁵⁰

Demokrasilerde önemli olan düzenli seçimlerin yapılması veya anayasa ve kanunların mevcudiyeti değildir. Önemli olan demokratik olarak kurulmuş olan düzenin gerçekten demokratik olarak işleyip işlemediğidir. Seçilmiş iktidar zorbaya dönüşmesin, diğer bir ifade ile seçilmiş diktatör olmasın diye, demokrasilerde güç tek bir elde toplanmamış ve erkler ayrılığı prensibi benimsenmiştir. Bu güç paylaşımı doğru işlemiyorsa, seçilmiş iktidarın, diktatörden bir farkı yoktur. Bu yüzden de sivil-asker ilişkilerinin odak noktası, askerin sadece seçilmiş yürütme organı tarafından kontrol edilmesi değildir. Demokratik bir sivil-asker ilişkileri modelinin belirlenmesinde odak nokta, parçalanmış olan güçten yola çıkarak, askerin ve savunma politikaların parlamento tarafından denetimi, askerin yürütme tarafında kontrolü ve savunma ve askerî konularla ilgili olarak daha geniş sivil toplumsal müzakere olmalıdır.⁵¹

Birinci nesil sorunsallardan yola çıkarak yapılan reformlar, sivil-asker ilişkilerinin yapısal/kurumsal olarak nasıl olacağı üzerinde durmaktadır. Bu da sivil-asker ilişkilerinde bir çerçevenin oluşmasına yardımcı olur. Diğer bir ifade ile sivil-asker ilişkilerinin donanım kısmını oluşturur.⁵² Fakat demokratik bir sivil-asker ilişkileri için bu çerçevenin varlığı tek başına yeterli değildir ve yazılımsal kısmın da teorik olarak uyarlanması gerekmektedir. Oluşturulan çerçevenin içeriğini dolduracak ve tam anlamıyla demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli ortaya koyacak olan reformlar, bu sürecin konsolidasyonunu sağlayacak olan demokratik özdür.⁵³

⁵⁰ A.g.e., s. 38.

⁵¹ A.g.e., s. 39.

⁵² Bland, Douglas L., "Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 2001/Cilt:27 (4), s. 526.

⁵³ Cottey vd., 2002, s. 40.

Sivil-asker ilişkileri alanında yapılan birçok çalışmada üzerinde durulan husus, sivil hükümetin/yöneticilerin askeri nasıl kontrol edeceği, yani sivil kontrol sorunudur. Fakat günümüz demokrasilerinin sivil-asker ilişkileri sorunu bunun çok daha ötesinde ve çok daha karmaşık bir hâl almış durumdadır. Demokratik devletlerden, demokratik olmayan devletlere kadar tüm yönetim biçimlerinde, askerin sivil kontrolünü görmek mümkündür. Örneğin Sovyetler Birliği'nde asker tamamen sivil otoritenin emri altında idi. Fakat burada sivil kontrol ile silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü arasında bir nüans farkı mevcuttur ve bu farkın ortaya konması çok önemlidir.⁵⁴

Soğuk Savaş sonrası Orta ve Batı Avrupa'yı inceleyen A. Cottey ve arkadaşlarına göre Soğuk Savaş sırasında, buradaki devletlerde askerin sivil kontrolü söz konusu idi. Fakat burada çok ince bir nüans vardı: bu ülkelerin orduları zaten komünizmle iç içeydi ve iktidardaki komünist partinin destekçileriydiler. Komünizmin çökmesinden sonra bu devletlerde yapısal ve kurumsal olarak sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek zor olmadı. Çünkü geleneksel olarak asker, sivil otoriteye bağlı idi. Fakat etkili bir sivil-asker ilişkileri geliştirmek için bu ülkelerin ihtiyacı olan konular ise şunlardı:

- i. Savunma politikalarını planlama ve uygulama için etkili bir yapı geliştirmek,
- ii. Sivil-asker ilişkileri ve savunma politikalarını denetleyecek etkili bir parlamenter sistem geliştirmek,
- iii. Savunma ve güvenlik sektörünün denetlenebilmesi ve hesap sorulabilir bir alan olmasına katkı sağlayacak olan sivil toplumu, bu yapıya dahil etmek.⁵⁵

Bu üç konu ile baş etmek ise devletin kapasitesine bağlıdır. Bu hususları geleneksel sivil-asker ilişkileri literatürü aldırılmaz ve genellikle sivil-asker ilişkilerinin ilk nesil sorunsallarından, askerin pretoryan etkisinin yasal/kurumsal düzenlemeler ile ortadan kaldırılmasına odaklanır.

Ayrıca Soğuk Savaş sonrası, yapılmaya başlanan sivil-asker ilişkileri çalışmalarının literatüre yapmış olduğu çok önemli bir katkı da, sivil-asker ilişkileri sorunsallarının küreselleşmesini sağlamalarıdır.⁵⁶ Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin

⁵⁴ A.g.e., s. 35.

⁵⁵ A.g.e., s. 40-48.

⁵⁶ Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, (der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu), (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul 2013, s. 138.

Avrupa Birliği ve NATO ile bütünleşmesinde silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü hususunun ön koşul olarak öne sürülmesi, sivil-asker ilişkileri sorunsallarının küresel ölçekte ele alınmasına vesile olmuştur.

Yurttaşların demokratik politik sisteme katılımını sağlayan sivil toplum, savunma ve güvenlik politikalarının belirlenip, uygulanmasında ve demokratik sivil-asker ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir etkidir.⁵⁷ Savunma ve güvenlik konularında toplumsal ilginin yokluğu ve sivil toplumun gelişmemişliği, bu alanlardaki politikaların uygulanmasındaki şeffaflığı azaltmakta ve sorumlulukları sınırlamaktadır.

Medya, hükümet dışı örgütler, düşünce kuruluşları, baskı grupları ve üniversiteler sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir zemine oturtulmasına katkı sağlayabilecek aktörlerdir. Bu aktörlerin savunma ve güvenlik sektörü süreçlerine katılması, öncelikle bu sürece toplumsal bir kaynak oluşturacak ve toplumun bu konular hakkında bilgilendirilmesine katkıda bulunacaktır.⁵⁸ Ayrıca bu alandaki sorunlar gündeme getirilerek toplumsal bir duyarlılık yaratılacak ve toplum tarafından da bu sorunların tartışılmasına vesile olacaktır.

⁵⁷ Cottey vd., 2002, s. 46-47.

⁵⁸ A.g.e., s. 47.

4. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ TEORİSİNDE KULLANILAN DEĞİŞKENLER

Sivil-asker ilişkileri alanında yapılan teorik çalışmalarda kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenleri belirlemek, bu ilişkinin yapısını açıklamak için çok önemlidir. Ayrıca bu değişkenleri belirlemek sivil-asker ilişkileri alanında yapılacak yeni çalışmalara bir yol gösterici niteliği taşımakta olup, yeni teorilerin gelişmesine de fayda sağlamaktadır.

Bu alandaki klâsik çalışmalardan birisine imza atmış olan Samuel P. Huntington, ABD sivil-asker ilişkilerini incelerken bağımsız değişkenler belirlemiş, bu değişkenlerin Amerikan sivil-asker ilişkilerine nasıl etki ettiğinden yola çıkarak bir teori ortaya koymuştur. Bu sebepten dolayı sivil-asker ilişkileri için geliştirilecek olan bir teorinin ele almış olduğu bağımsız değişkenler ve bunların sivil-asker ilişkilerini düzenlemedeki etkinliği, teorinin zenginliğini göstermektedir. Sivil-asker ilişkilerini düzenleyen ve sivil-asker ilişkilerine tesiri olan bağımsız değişkenleri ve bunlarının etki ettiği bağımlı değişkeni ortaya koymak için, araştırmada bu bölüme yer verilmiştir.

4.1. Sivil-Asker İlişkileri Teorilerindeki Bağımlı Değişkenin Tarihsel Serüveni

Sivil alan ve askerî alan arasındaki ilişkiyi belirleyen değişkenler gün geçtikçe değişmekte ve bu değişim teorik çalışmalara yansımaktadır.* Bu değişim ve dönüşüm ise sivil-asker ilişkileri teorisinin özü kuvvetlendirmektedir. Bu manada Feaver, sivil-asker ilişkilerindeki bağımlı değişkenlerin literatürün başından bu yana nasıl değiştiğini şöyle sıralamaktadır:⁵⁹ *Darbeler, askerin siyasete etkisi, sivil-asker anlaşmazlığı, askerî itaat.* Bu bağımlı değişkenlerin sivil-asker ilişkileri teorisine nasıl etki ettiği literatürde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Sivil-asker ilişkileri alanında yapılan ilk çalışmalar, sadece darbelere odaklanarak bir model ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat sadece bu değişkene odaklanmak, sivil-asker ilişkilerini yanlış algılamaya sebep olmaktadır. Çünkü günümüzde darbelerin olma ihtimali çok düşük olmakla birlikte, askerin siyasete müdahale etmesine neden

* Araştırmanın ilerleyen bölümlerin de göreceğiz ki, sivil-asker ilişkileri aslında üç alanın (*Askerî alan, politik alan, sosyal alan*) birbiriyle karşılıklı etkileşimi ile modellenebilen bir ilişkiler ağıdır.

⁵⁹ Feaver, 1999, s. 217-222.

olan başka değişkenler daha etkili durumdadır. Darbeler, hasta bir demokrasinin belirtileridir. Hasta olan bir bedeni tedavi etmek için belirtiler ile savaşmak yeterli değildir; hastalığın kendisi bizzat tespit ve teşhis edilip onunla savaşılmalıdır.⁶⁰

Sadece darbelere odaklanmak, sivil kontrole ilgili problemlerin yanlış yorumlanmasına, yani sanki problem yokmuş gibi algılanmasına sebep olabilmektedir.⁶¹ Sadece bu değişkene odaklanmak, *darbe yoksa sivil-asker ilişkileri güzel işliyordur*, gibi bir yanılgıya düşmeye neden olabilir. Amerika Birleşik Devletleri bu noktada çok güzel bir örnektir: ulus devlet olarak ortaya çıktığı günden bu yana hiç darbe ile karşılaşmamış olan bu ülkede, bu değişken ile sivil-asker ilişkilerini açıklamak neredeyse imkânsızdır.

Darbe bağımlı değişkeni iki yönü olan bir değişkendir. Yani darbe oluyorsa sivil-asker ilişkileri sorunlu, olmuyorsa sivil-asker ilişkisi normaldir. Fakat *askerin siyasete etkisi* değişkeni süreklilik gösteren bir değişkendir. Ayrıca bu alanda klâsik çalışmalara imza atmış olan Huntington, Janowitz ve Finer gibi isimlere göre de, bu değişkeni tercih etmek, sivil-asker ilişkilerini tanımlamada daha faydalıdır.⁶² Çünkü askerin siyasete direkt olarak müdahale etmesinden ziyade, siyasete dolaylı olarak müdahalelerde bulunması daha çok rastlanan bir durumdur ve darbelere ziyade bize daha makul sonuçlar sunmaktadır. Fakat bu değişkeni ölçmek, yani sivil-asker ilişkileri teorisine nasıl etki ettiğini tespit etmek, darbelere göre çok daha zordur.

Askerin siyasete etkisi değişkenini ölçmenin zorluklarından dolayı, *sivil ve askerî elitler arasındaki anlaşmazlıkları* gözlemleyerek ve bu bağımlı değişkenden yola çıkarak sivil-asker ilişkilerini nitelendirmek çok daha kolaydır. Ayrıca *sivil-asker anlaşmazlığı* bağımlı değişkeni, yukarıda bahsettiğimiz diğer iki değişkene göre daha genellenebilir bir değişkendir.⁶³ Fakat sivil ve askerî elitler arasında anlaşmazlıkların olmaması demek, ordunun siyasal sürece müdahale etmeyeceği anlamına gelmemektedir. O halde bu değişken de sivil-asker ilişkilerini açıklamak için yeterli olmayabilir.

⁶⁰ Serra, 2011, s. 41.

⁶¹Nielsen, Suzanne C., "Civil-Military Relations Theory and Military Effectiveness", *Public Administration and Management*, 2005/Cilt:10 (2), s. 69.

⁶² Feaver, 1999, s. 219.

⁶³ Feaver, 1999, s. 221.

Bahsi geçen bu üç bağımlı değişkeni -*darbe*, *askerin siyasete etkisi*, *sivil-asker anlaşmazlığı*- ölçmedeki zorluklar ve genellenebilirliklerinin düşüklüğünden dolayı *askerin itaati* bağımlı değişkeni literatürde kullanılmaya başlamıştır. Bu değişkeni, ordu ve askerî kurumları ilgilendiren konulardaki politik kararlarda, kararın alınmasında kimin görüşlerinin hâkim olduğunu gözlemleyerek ölçebilir ve sivil-asker ilişkilerinin niteliği konusunda bir sonuca varabiliriz. Sivil ve askerî elitlerin karar alma sürecindeki tercihleri birbirinden farklılaştığında, kimin fikri kararın alınmasında hâkim ise sivil kontrolün olup olmadığını böylelikle kontrol edebiliriz.⁶⁴ Fakat bu bağımlı değişkenin de eksiklikleri mevcuttur. Politik karar alma sürecindeki konular ve sorunlar çok geniş bir perspektife yayılmaktadır ve bunlardan hangilerinin sivil-asker ilişkilerini belirlediği hususunda tartışmalar halen mevcuttur.

4.2. Sivil-Asker İlişkileri Teorilerindeki Bağımsız Değişkenler

4.2.1. Tehdit ve Sivil-Asker İlişkileri

Uluslararası sistemdeki güç dengelerinin değişmesi ve buna bağlı olarak ulus devletlerin tehdit algısının farklılaşması, sivil-asker ilişkilerini derinden etkilemektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Soğuk Savaşın bitişi ile birlikte sivil-asker ilişkileri literatüründeki teorik çalışmalarda muazzam bir değişim ve yeniden kavramlaştırma çabaları başlamıştır. Çünkü Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte dış tehdit algısı değişmiş, silahlı kuvvetlerin fonksiyonları farklılaşmış, iç tehditler ve çatışmalar da ulus devletleri tehdit eder hâle gelmiştir. Bu sebeple *tehdit* bağımsız değişkeni, sivil-asker ilişkilerini etkileyen önemli değişkenlerden bir tanesidir. Tehdidin nasıl algılandığı ve tehdidin şekli (iç/dış), sivil-asker ilişkilerine etkileyen önemli hususlardan bir tanesidir.

⁶⁴ Desch, Michael C., "Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control", *Armed Forces & Society*, 1998/Cilt:24 (3), s. 391.

4.2.1.1. Tehdit Algısının Sivil-Asker İlişkilerine Etkisi

Sivil-asker ilişkileri literatüründe klâsik çalışmalara imza atmış ve Soğuk Savaş yıllarında bu alanda eserler vermiş akademisyenlerin, tehdit algısındaki değişimin sivil-asker ilişkilerini nasıl etkileyeceği hususuna çok fazla değinmediklerini görmekteyiz. Başta Huntington olmak üzere, sivil-asker ilişkileri alanında Soğuk Savaş yıllarında eserler vermiş birçok akademisyenin, dış tehdidin sivil-asker ilişkilerini nasıl etkilediği hususunda Harold Lasswell'nin fikirlerini paylaştığı bir gerçektir.⁶⁵ Lasswell'e göre sivil kontrol ile askerin sahip olduğu silahlı güç arasında negatif yönlü bir ilişki vardır ve bu manada dış tehditlere yönelik olarak askerî yapılanmayı güçlendirmek, sivil-asker ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum da şiddet konusunda uzman olanların devleti yönetmesine ve savaşa yönelik politikaları dayatmalarına neden olmaktadır.⁶⁶ Lasswell'den yola çıkarak silahlı kuvvetlerin gücünü azaltma ile sivil kontrol arasında bir ilişkili olup olmadığı literatürde ayrıca tartışılmaktadır.⁶⁷

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, özellikle ABD'de sivil-asker ilişkilerinde bazı problemlerin olduğunu iddia eden çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. Bu çalışmaların etkisi ile sivil-asker ilişkileri literatüründeki teorik çalışmaların eksikliklerinin olduğu gündeme gelmeye başlamıştır. Hâlbuki Soğuk Savaş yıllarında örnek seviyede bir sivil-asker ilişkilerine sahip ABD'nin, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bu alanda eleştirilmesi çok manidardır.

Toplumların ve uluslararası sistemin yapısındaki değişiklik, devletleri ve toplumları, hatta askerî kurumları önemli ölçüde etkilemektedir.⁶⁸ Askerin ana görev tanımını belirleyen tehdit unsuru, askerin profesyonelliğini ve sivil-asker ilişkilerini etkileyen etmenlerdendir.⁶⁹ Bu manada orduların alacakları görevleri belirleyen tehdit unsurunun yapısındaki değişiklikler, askerin profesyonelliğini ve sivil-asker ilişkilerini, hatta asker ile toplum arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkilemektedir.⁷⁰

⁶⁵ A.g.e., s. 389.

⁶⁶ Lasswell, 1941, s. 455-468.

⁶⁷ Levy, Yagil, "What is Controlled by Civilian Control of the Military? Control of the Military vs. Control of Militarization", *Armed Forces & Society*, 2016/ Cilt: 42 (1), s. 77.

⁶⁸ Desch, 1998, s. 390.

⁶⁹ Williams, John A., "The Military and Society Beyond the Postmodern Era", *Orbis: A Journal of World Affairs*, 2008/Cilt:52 (2), s. 200.

⁷⁰ A.g.e., s. 200.

	MODERN ÇAĞ <i>Soğuk Savaş Öncesi</i> <i>(1900-1945)</i>	GEÇ MODERN ÇAĞ <i>Soğuk Savaş</i> <i>(1945-1990)</i>	POST MODERN ÇAĞ <i>Soğuk Savaş Sonrası</i> <i>(1990-2001)</i>	HİBRİT ÇAĞ <i>(2001-?)</i>
TEHDİT	Düşman İşgali	Nükleer Savaş	Ulus Altı Tehditler (Etnik Şiddet, Terörizm, vs.)	Uluslararası Tehditler, Ulusal Sınırları Aşan Tehditler, Ulus Altı Tehditler
KUVVET YAPISI	Kitle Orduları, Zorunlu Askerî Hizmet	Büyük Profesyonel Ordular	Küçük Profesyonel Ordular	İhtiyat Birlikleri ile Bütünleşik Profesyonel Ordu
ANA GÖREV TANIMI	Ülke Savunması	Müttefikleri Destekleme	Yeni Görevler (Barışı Destekleme Harekâtı, İnsani Yardım Harekâtı, vs.)	Operasyon Tayfının Tamamı
BASKIN ASKERİ UZMANLIK	Savaşçı Lider	Yönetici/Uzman	Asker-Devlet Adamı, Asker-Akademisyen	Asker-Savaşçı ve Yönetici, Asker-Devlet Adamı ve Akademisyen, Asker-Polis Memuru
ASKERE KARŞI HALKIN TUTUMU	Destekleyici	Kararsız	Kayıtsız	Destekleyici

Tablo-1: Dönemsel Olarak Algılanan Tehdit ve Silahlı Kuvvetlerin Yapısı⁷¹

Soğuk Savaş öncesi ve sonrasındaki tehdit algısındaki değişim, hatta 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası tehdit algısındaki farklılaşma, silahlı kuvvetlerin profesyonel yapılarında büyük dönüşümlere sebep olmuştur. Bu süreç içerisinde tehdit algısına bağlı olarak, silahlı kuvvetlerin ana görev tanımı değişmiş; bu görev tanımına uygun olarak silahlı kuvvetlerin yapısı değişmiştir. Ayrıca bütün bu değişimler asker ile toplum arasındaki ilişkiyi de derinden etkilenmiştir. Bulduğumuz çağı *hibrit çağ* olarak tanımlayan Michael P. Noonan ve Robert Killbrew'den yola çıkarak, birçok

⁷¹ A.g.e., s. 201-202.

araştırmacı günümüz tehdit algısının genişliğinden dolayı, sivil-asker ilişkilerinde etkili olan tehdit kavramını *hibrit tehdit* olarak tanımlamaktadır.⁷²

Post modern çağa ait tehdit algısı ile şekillenen askerin ana görev tanımı ve sivil-asker ilişkileri, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası yaşananlar sonucunda hibrit bir çağa girilmesi sebebiyle değişmiştir. Aslından bu, değişimden ziyade post modern çağ öncesi ve sonrasındaki tehdit algılarının devam etmesi ve tehdit algısının çok geniş bir perspektife yayılmasından dolayı, daha kapsamlı ve bütünleşik bir çağı ifade etmektedir. Bu yüzden *hibrit* diye anılmaktadır.

Hibrit çağ ile birlikte, tehdit skalası geleneksel tehditlerden, nükleer tehdide, düşük yoğunluklu tehditlerden, devlet dışı tehditlere kadar uzanmaktadır. Bu kapsamlı tehdit algısı da, askerin ana görev tanımı ve askerin ana omurgasını değiştirdiği için, onun toplumla olan ilişkisi ve dolayısıyla da sivil-asker ilişkilerini de etkilemektedir.⁷³ Bütün devletlerin profesyonel askerleri, kendi halkından çıkar ve sonuç olarak o halkın değerlerini yansıtır. Toplumsal değerler değiştiğinde, askerin değerleri de değişir. Toplum tehdidi nasıl algılıyorsa, sivil-asker ilişkileri de ona göre şekillenecektir.⁷⁴

4.2.1.2. İç ve Dış Tehdidin Sivil-Asker İlişkilerine Etkisi

İç ve dış tehdit algısının, ayrı ayrı ve birlikte sivil-asker ilişkilerini nasıl etkilediği üzerine çalışan Michael C. Desch'e göre, sivil kontrolün en güçlü olduğu ortam, dış tehdidin yüksek yoğunluklu iç tehdidin ise düşük yoğunluklu veya hiç olmadığı ortamlardır.⁷⁵

Devletlerin algıladığı tehditler devlet içindeki üç aktöre tesir etmektedir. Bu aktörler *sivil otorite, ordu ve sivil toplumdur*. Dış tehdit sivil otoriteyi, orduları ve sivil toplumu topyekûn olarak etkilemektedir. Yoğun bir dış tehdidin varlığı, bu üç aktörün aynı hedefte ve ortak bir paydada buluşmasına olanak sağlamaktadır. Hatta dış tehdidin varlığı ordu içindeki hiziplerin dahi, sadece bu tehdide odaklanmasını sağlamaktadır.

⁷² A.g.e., s. 199.

⁷³ A.g.e., s. 202.

⁷⁴ A.g.e., s. 215

⁷⁵ Desch, 1998, s. 392.

Böylece asker sadece kendi uzmanlık alanında faaliyet göstermek durumunda kalmaktadır. Ayrıca böyle bir ortamda sivil liderler de güvenlik ve savunma alanında daha fazla bilgili olabilmek için çaba harcamakta ve sivil inisiyatif sağlanmaktadır.

Fakat iç tehdidin, dış tehdiye oranla daha yoğun olduğu devletlerde, bu tehdidin hangi aktörleri etkilediği belirsiz kalacaktır. Bu da asker, sivil otorite ve sivil toplumun ortak bir paydada buluşamamasına neden olacaktır. Böyle bir ortamda, bir tehdit toplumu hedef almış iken, başka bir tehdit ordusu veya sivil otoriteyi hedef almış olabilir. Bu kaotik ortam, sivil kontrolün zayıflamasına neden olacaktır. Çünkü böyle bir ortamda, sivil toplumdaki veya sivil otoriteden askere yönelik tehditler, askerin politik sisteme müdahalesine neden olabilir. Aynı zamanda asker tarafından sivil toplum ve sivil otoriteye karşı yönelecek tehditleri önlemek için sivil otorite böyle bir ortamda sübjektif kontrol mekanizmaları kullanabilir. Demokratik ve ekonomik olarak gelişmekte olan uluslarda, iç tehditlerin yoğun olarak yaşanması ve askerin politik sisteme müdahalesinin çok fazla olmasını, bu varsayıma dayandırabiliriz.⁷⁶

		Dış Tehdit	
		<i>Yüksek</i>	<i>Düşük</i>
İç Tehdit	<i>Yüksek</i>	Zayıf	Berbat
	<i>Düşük</i>	İyi	Makul

Tablo-2: Tehdit Türüne ve Yoğunluğa Göre Sivil Kontrolün Derecesi⁷⁷

Tablo-2'yi incelediğimizde şunu görmekteyiz: askerî ve sivil elitlerin tercihleri ve fikirleri ayrıştığı; yüksek yoğunluklu dış tehdit, düşük yoğunluklu iç tehdit ortamı mevcut ise sivil otoritenin tercih ve fikirleri baskın gelmekte, yani sivil kontrol sağlanabilmektedir. Yüksek yoğunluklu iç tehdit, düşük yoğunluklu dış tehdit ortamı mevcut ise askerin tercihleri baskın gelmektedir. İç ve dış tehditlerin her ikisinin birden düşük veya yüksek yoğunluklu olduğu ortamlarda ise yapısal olarak sivil-asker ilişkilerinde belirsizliklerin olduğu ve sivil kontrolün zayıfladığı sonucuna varabiliriz.

Yapısal olarak çevresel koşulların, yani tehdit türünün ve yoğunluğunun belli olması, her ne kadar sivil-asker ilişkilerinde bir modelin varlığına işaret etse de, sivil-

⁷⁶ A.g.e., s. 394.

⁷⁷ A.g.e., s. 393.

asker ilişkilerinin ortaya konmasında yeterli değildir. Hele ki yapısal olarak çevresel koşulların belirsiz olduğu durumlarda, daha farklı değişkenlere ihtiyaç vardır. Bu manada tehdit algısı sivil-asker ilişkilerini şekillendiren bağımsız değişkenlerden sadece bir tanesidir.

4.2.2. Askerî Doktrin

ABD'de, Soğuk Savaş yıllarında mevcut olan sivil kontrolün, Soğuk Savaş sonrası azaldığını iddia edenlerin argümanlarından birisi, dış tehditle alakalıdır. Dış tehdidin mevcudiyeti, yukarıda da değindiğimiz gibi, sivil ve askerî elitleri bir paydada buluşturmakta ve askerin sivil kontrolüne katkıda bulunmaktadır. Fakat Soğuk Savaş sonrası yaşanan uluslararası sistemdeki tehdit değişimi ve tehdit ortamının yapısal olarak belirsizliğe sahip olması, sivil-asker ilişkilerini ve bu ilişkideki aktörleri etkilemektedir. Orduların ulus devlet içindeki tehditlere (terör gibi) karşı kullanılmasından ve uluslararası alanda konvansiyonel harbin dışında farklı görevlerde kullanılmasından (insanî yardım, barışı destekleme harekâtı gibi) dolayı sivil kontrolde bir zayıflama gözlemlenmektedir.⁷⁸ Bunun en başındaki sebep ise değişen tehdit algısı ile birlikte, askere düşen görevlerin içeriğindeki farklılıktan dolayı, askerî doktrinindeki değişimdir. Bu sebeple M. Desch'e göre azalan sivil kontrolü tekrar arttırmak için yapılması gereken, dış tehdide odaklı bir askerî doktrin ile birlikte, bu doğrultuda askerî eğitimidir.

Askerî doktrin, ordularının tehditlere karşı, özellikle de dış tehditlere karşı nerede ve nasıl kullanılacağını belirleyen ve askerî organizasyonun yapısını şekillendirerek sivil-asker ilişkilerinde, sivil kontrolü etkileyen bir faktördür.⁷⁹ Dış tehditlere yönelik olarak hazırlanan ve bu yönde bir doktrinle yönetilen ordular, iç tehditlere yönelik faaliyet gösteren ve bu alanda bir doktrinle askerî organizasyonunu şekillendiren ordulara göre sivil kontrole daha yatkındırlar.⁸⁰ Fakat askerî doktrin de sivil-asker ilişkilerini tek başına açıklamaya yeterli değildir.

⁷⁸ A.g.e., s. 398.

⁷⁹ A.g.e., s. 395.

⁸⁰ A.g.e., s. 396.

4.2.3. Diğer Bağımsız Değişkenler

Uluslararası sistemin yapısı ve tehdit algısı gibi dışsal faktörler dışında, ulus devletlere ait bazı içsel faktörler de, sivil-asker ilişkilerini belirlemede ve ölçmede önemli bağımsız değişkenlerdir. Sivil-asker ilişkilerini etkileyen bu içsel faktörleri ortaya koymada birçok akademisyen ve araştırmacı farklı farklı görüşler öne sürmektedir. Huntington'a göre sivil-asker ilişkilerini belirleyen faktörler, *ideoloji ve yasal-kurumsal çerçevedir*. Huntington'a göre ulus devletlerin sahip olduğu *ideoloji* (liberalizm, muhafazakârlık ve faşizm), o ulus devletlerin sivil-asker ilişkileri modelini belirlemede önemli bir etkidir. Yine Huntington'a göre *askerin profesyonellik seviyesi* de sivil-asker ilişkilerini şekillendiren içsel faktörlerdendir.⁸¹

Subay heyetinin sosyolojik yapısı, sivil hükümetin meşruluğu, toplumda etkili olan kimlikler ve toplum içindeki etnik bölünmeler sivil-asker ilişkilerini etkileyen bağımsız değişkenlerdendir.⁸² Genel olarak sivil-asker ilişkilerini belirlemede ulus devletteki içsel faktörleri, *askerî alandan kaynaklı* bağımsız değişkenler ve *sivil alandan kaynaklı* bağımsız değişkenler olarak ikiye ayırabiliriz.⁸³ Sivil alandan kaynaklı bağımsız değişkenleri de *etnik ve kültürel, politik, ekonomik ve ideolojik faktörler* olarak sınıflandırabiliriz.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus ise sivil-asker ilişkilerini belirleyen bu kadar çok bağımsız değişken varken; bunlardan hangisi veya hangilerin daha kullanışlı ve daha genellenebilir olduğudur. Sivil-asker ilişkileri alanında çalışma yapanların kafasında bir soru işareti olan bu sorun, sivil-asker ilişkileri literatürünün bir eksikliğidir.⁸⁴

⁸¹ Huntington, 2004.

⁸² Feaver, 1999, s. 222-223.

⁸³ A.g.e., s. 222.

⁸⁴ A.g.e., s.224.

5. SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNDE TEORİ

Bu bölümde sivil-asker ilişkileri çalışma alanındaki teoriler incelenecektir. Öncelikle bu alanda klâsik eserler vermiş olan Huntington ve Janowitz'in teorileri incelenecek olup, bu teorilerin eleştirilerine de yer verilecektir. Huntington'ın teorisi ile hayat bulan profesyonellik kavramı ve sivil alan ile askerî alan arasındaki ilişki de teorik zeminde tartışılacaktır. Daha sonra çağdaş sivil-asker ilişkileri teorileri olarak adlandırabileceğimiz Schiff'in Uyum Teorisi ve Bland'ın Paylaşılan Sorumluluk teorileri incelenecektir.

5.1. Samuel P. Huntington: Ayrım Teorisi

5.1.1. Profesyonellik Kavramının Özü

Askerin profesyonelliği, günümüz subaylarını önceki dönemlerdeki subaylardan ayıran bir kavramdır. Böyle bir kavramsal farklılığın oluşması, sivil-asker ilişkileri sorunsalını gündeme getirmektedir. Burada önemli olan husus profesyonel asker kavramındaki *profesyonel* teriminin silahlı kuvvetler açısından tanımıdır.

Meslekî açıdan profesyonellik, *meşguliyet* ve *sanat* terimlerinin zıttı anlamına gelmektedir. Yani meslekî açıdan profesyonellik kavramı, futbolu profesyonel olarak oynamak ile meşguliyet olarak oynamak, yani hobi olarak futbolla ilgilenmek arasındaki farkı ifade etmektedir. Fakat profesyonellik kavramı, silahlı kuvvetler ile bağlantılı olarak kullanıldığında *amatörün* zıttı olan profesyonel anlamındadır. Bu kavram farklılaşması da profesyonel askerinin ne demek olduğunu anlama konusunda bir güçlük yaratmaktadır. Huntington'ın ifadesi ile

"Profesyonel ordu" ve "profesyonel asker" deyimleri, maddi kazanım için çalışan kişi anlamında profesyonel olan, kariyer açısından askerliğe girmiş kişi ile topluma hizmet amacı doğrultusunda, "daha yüksek bir ideali" takip etme anlamında profesyonel olan kariyer subayı arasındaki önemli farkı muğlâklaştırmıştır.⁸⁵

Subay heyeti ise profesyonelliğini, sahip olduğu uzmanlık, sorumluluk ve birlik

⁸⁵ Huntington, 2004, s. 10.

niteliğinden almaktadır.⁸⁶ O hâlde askerin profesyonel olduğu veya subayın uzman olduğu alan nedir? Askerlik mesleği içerisinde teknik sınıflardan muharip sınıflara, yardımcı sınıflardan, hizmet sınıfına kadar, farklı alanlarda uzmanlık gerektiren branşlar mevcuttur. Bir subay orduda doktor olarak görev yapabildiği gibi bölük, tabur komutanlığı da yapabilmektedir. Hele ki günümüz teknolojisinde subayların ayrı ayrı uzmanlaştıkları alanlar mevcuttur. Ancak tüm subayları ortak bir noktada toplayan ve onları sivillerden ayıran uzmanlık alanı, *şiddetin yönetimi: başarılı bir silahlı çarpışmadır.*⁸⁷ Subay paralı bir asker değildir. Yine subay anlık olarak vatan sevgisi ve görev aşkının ilham verdiği yurttaş-asker de değildir. Subaylık kendisini şiddet yönetimi konusunda geliştiren ve bu alanda uzmanlaşarak, müşterisi olan toplumu tehditlere karşı korumakla sorumlu, kamusal bürokratik bir meslektir.⁸⁸

5.1.2. Profesyonel Askerliğin Ortaya Çıkışı

Huntington'ın savunmuş olduğu, sivil ve askerî alanların ayrımı ve askerin kendi alanı içerisinde özerk olması ile askerin profesyonelliği hususların, aslında Antik Yunan'dan bu yana filozof ve bilim insanların üzerinde durdukları konular olduğuna daha önce değinmiştik. Platon, devletin ve toplumun nasıl olması gerektiğini tartıştığı başyapıtı *Devlet'te*, askerin profesyonelliğinden bahsederken; toplumda yaşayan her bireyin bir alanda uzmanlaşmasından ve bu şekilde bu uzmanlığını gelecek nesillere aktarmasından söz ettikten sonra, toplumu koruyacak orduyu oluşturan askerlerin de kendi alanlarında uzman olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁸⁹ Bu şekilde Platon askerlerin kendilerini, devleti koruma işine vermeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁹⁰

Sivil-asker ilişkileri alanında ilk kapsamlı çalışmalardan birine imza atan ve yapmış olduğu bu çalışma ile bir o kadar da eleştirilen Huntington'a göre, sivil-asker ilişkileri sorunsalının ortaya çıkmasındaki en büyük etmen; 19. yüzyılda profesyonel

⁸⁶ Nielsen, 2005, s. 64.

⁸⁷ Huntington, 2004, s. 15.

⁸⁸ A.g.e., s. 19-21.

⁸⁹ Platon, 2015, s. 62.

⁹⁰ A.g.e., s. 86.

askerlerin, özellikle de profesyonel subay heyetlerinin ortaya çıkışıdır.⁹¹

Profesyonel askerlik kavramı, modern ordular için geçerli bir kavramdır ve orduların profesyonelleşmesi 19. yüzyılın bir ürünüdür. Profesyonel ordular, ulus devletlerin ortaya çıkması ile ortaya çıkmıştır ve modern toplumların bir ürünüdür.⁹² Düzenli orduların kuruluşu, Avrupa'da genellikle siyasî iktidarın merkezîleşmesi ve kurumsallaşması, yani modern devletin kuruluşu ile ilişkilendirilir. Düzenli ve uzmanlaşmış profesyonel ordular, ilk başlarda *kılıç soylular* diye adlandırılan ve orduda yapmış oldukları hizmetlerin karşılığında ücret alan bir sınıfın komutasında idare edilmiştir. Geleneksel sivil kontrolün hâkim olduğu orduları, modern devletin ürünü olan modern ordulardan ayıran en büyük özellik: profesyonelliktir.⁹³

19. yüzyıla gelmeden önce subay heyetleri profesyonel olmak yerine, ya paralı askerler ya da aristokratlardan oluşmaktaydı. Paralı askerlerin amacı kâr, aristokratların ise macera, şan ve şöhretti.⁹⁴ Profesyonellik öncesi 18. yy.da topçu ve donanma gibi teknik sınıflar hariç subaylık mesleğine giriş, meslekteki atama ve terfi gibi hususlarda varlık, doğum, kişisel ve siyasî nüfuz gibi etmenler etkili olmuştur.⁹⁵ Soylular, askerî eğitim alabiliyor veya aristokrat bir aileden gelenler bazı askerî makamlara gelebiliyordu. Hatta bazı devletlerde askerî makamlar satın dahi alınabiliyordu. Profesyonel askerî kurumların ortaya çıkışıyla birlikte subaylık mesleğine girişte aristokratik ön şartlar kaldırılmıştır.

Askerlik alanında yaşanan gelişmeler ve teknolojinin de buna yapmış olduğu katkı ile subayları yetiştirmek amacıyla çeşitli askerî okullar kurulmaya başlamıştır.⁹⁶ Tüm yurttaşlar belli yeterlikleri sağlamak şartı ile bu askerî okullara girme hakkını elde etmiştir. Bu okullarda alınan eğitimi müteakip, yapılan sınavlar sonucunda başarılı olan yurttaşlar, subay heyetlerine dâhil olma hakkını elde etmiştir. Terfiler kıdem esasına dayanmış ve liyakat ön plana çıkmıştır.

İlk profesyonel subaylığın temelleri Prusya'da atılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına

⁹¹ Albright, David E., "A Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations", *World Politics*, Temmuz 1980/Cilt:32 (4), s. 553-554.

⁹² Örs, 2006, s. 61.

⁹³ Örs, 2006, s. 60.

⁹⁴ Huntington, 2004, s. 27.

⁹⁵ A.g.e., s. 37.

⁹⁶ A.g.e., s. 54-74.

gelindiğinde ise Avrupa'daki ulusların tümünde profesyonel ordu anlayışının temelleri atılmış olmasına rağmen, sadece Prusya'da profesyonel askerlik tam manasıyla bir sistem hâlini almıştır.⁹⁷

Profesyonel askerliğin ortaya çıkışında etkili olan hususlar ise⁹⁸:

- i. 18. ve 19. yüzyılda yaşanan nüfus artışı, teknolojik gelişme ve sanayileşmenin başlangıcı ile askerî alanda yaşanan teknolojik ihtisaslaşma ve işbölümü,
- ii. Ulus devlet fikrinin gelişmesi ve birbirine rakip milliyetçilik hareketleri sonucunda artan güvenlik ihtiyacı,
- iii. Demokratik ideallerin aristokratik ideallerin yerine geçmesi,
- iv. Silahlı kuvvetler üzerinde tanınmış, istikrarlı ve tek bir meşru otoritenin varlığıdır.

19. yüzyılda ordu, toplumun diğerlerinden farklı, profesyonel liderliği olan uzmanlaşmış bir kurum olmaya başlamıştır.⁹⁹ Orduların yapısındaki bu değişim modern devletlerde sivil-asker ilişkileri alanında sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Huntington'ın iddiasına göre profesyonel askerlerin ortaya çıkmasıyla sivil alan ile askerî alan ayrılmıştır. Modern devlette sivil-asker alanlarının ayrışması ise, bu alanlar arasında gerilimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. İşte Huntington'a göre bu gerilimleri önleyecek olan husus *sivil kontroldür*. Askerin sivil kontrolü sorunsalı, bu şekilde sivil-asker ilişkileri literatüre dâhil olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası sivil-asker ilişkileri alanında yapılan tek çalışma olmamasına rağmen, Huntington'ın eserini bu kadar önemli kılan husus ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin sivil-asker ilişkileri eğitiminde ve çalışmalarında bu esere büyük bir önem vermesi ve sivil-asker ilişkilerinin merkezine bu çalışmayı koymasındır.¹⁰⁰

⁹⁷ A.g.e., s. 42.

⁹⁸ A.g.e., s. 43-51.

⁹⁹ Heywood, Andrew, *Siyaset*, (çev. Bekir B. Özipek, Bican Şahin vd.), (14. Baskı), Adres Yayınları, Ankara 2014, s. 478.

¹⁰⁰ Feaver, 1996, s. 158.

5.1.3. Objektif Sivil Kontrol

Siyaset bilimi ve diğer sosyal bilimlerdeki teorik çalışmaların özü, o çalışma alanında belirlenmiş olan bağımsız değişken/değişkenlerin, bağımlı değişken/değişkenleri nasıl etkilediğiyle ilgilidir.¹⁰¹ Sivil-asker ilişkilerindeki teorik çalışmaların özünü oluşturan bağımlı ve bağımsız değişkenleri belirlemek ve onlar üzerinden bir analiz yapmak da, bu nedenle çok önemlidir. Bu manada Amerikan sivil-asker ilişkilerini inceleyen Huntington bağımlı ve bağımsız değişkenleri ortaya koyarak, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sivil-asker ilişkileri sorunsalına bir çözüm sunmaya çalışmıştır.

Huntington'a göre Amerika Birleşik Devletleri'nin sivil-asker ilişkilerini şekillendiren iki kuvvet mevcuttur. Bunlar, *işlevsel zorunluluk ve toplumsal zorunluluktur*.¹⁰² Amerikan sivil-asker ilişkilerini şekillendiren işlevsel zorunluluk, toplumun güvenliğini zedeleyen *dış tehdittir*. Toplumsal zorunluluk ise iki parçadan oluşmaktadır. Bunlar, toplumda hâkim olan *ideoloji* ve toplumu düzenleyen *yasal-kurumsal çerçevelerdir*.

Huntington'ın saymış olduğu bu zorunluluklar sivil-asker ilişkilerinde, bağımlı değişken olan askerî güvenlik seviyesine, etki eden bağımsız değişkenlerdir. Fakat ABD tarihine bakıldığında, toplumsal zorunluluklarda bir değişim görülmemektedir. Bu yüzden işlevsel zorunluluk olan dış tehditteki değişimler, Amerikan sivil-asker ilişkilerini belirleyen esas değişkendir. Yani dış tehdit yokken veya düşükken askerî güvenlik önlemleri azaltılmakta, tam tersi durumda ise adeta kalp spazmı gibi aniden askerî güvenlik önlemleri arttırılmaktadır. Bu da askerî kurumların karakteristiği üzerinde derin sorunlara neden olmaktadır.

Buradan hareketle Huntington'ın çalışmasının özü, toplumsal zorunluluklardan birisi olan ideolojiye kaymaktadır. Ona göre Soğuk Savaş süreci, kısa süreli bir savaş olmayıp uzun vadeli bir savaşımdır. Bu yüzden anti-militarist olan Amerikan liberal ideolojisi devamlı askerî güvenlik üzerinde tahakküm kurmakta ve askerî güvenliği en az seviyede tutarak, sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrolü sağlamaya çalışmaktadır. Uzun vadede Sovyet tehdidine karşı koyabilmek için, Amerikan liberal görüşü pro-

¹⁰¹ Feaver, 1999, s. 217.

¹⁰² Huntington, 2004, s. 5.

militarist bir yaklaşım takınan muhafazakâr bir ideoloji ile değiştirilmelidir. Eğer ki bu değişim sağlanmazsa, Sovyetlerle girişilecek bir savaşta askerî kuvvetler hazırlıksız yakalanacak ve yetersiz duruma düşecektir.¹⁰³ Yapılması gerekeni *objektif sivil kontrol* olarak tanımlayan Huntington, bu olgunun hem toplumu dış tehditlere karşı korunmaya olanak verdiğini, hem de toplumları askerlere karşı koruduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁴

Huntington'ın çalışmasının odak noktası ise subay heyeti ve profesyonelliktir.¹⁰⁵ Askerin sivil kontrolü arzusu ile askerî güvenlik ihtiyacı arasında bir gerilim söz konusudur. Huntington'a göre ve yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi ABD bu gerilimi azaltmak ve sivil kontrolü sağlamak için askerî gücü azaltma yöntemini olan *sübjektif sivil kontrolü* seçmiştir. Fakat Huntington'ın bu gerilime yaklaşımı, daha dengeli ve sivil kontrolü artırırken, aynı zamanda da askerî gücü maksimum seviyeye çıkaran: *objektif sivil kontroldür*.

Objektif sivil kontrolün özünü, askerinin profesyonelleşmesi oluşturmaktadır. Askerî alanda, askerinin özerkliğine saygı duyularak, onun profesyonelliğine vurgu yapan Huntington, askerî alanda özerkliğin, profesyonellik sağladığını; profesyonelliğin ise askerî elitleri, politik tarafsızlığa ve gönüllü itaate ittiğini savunur. Profesyonel asker sivil otoriteye bağlıdır; sivil otoriteye itaat etmeyen asker ise profesyonel değildir.¹⁰⁶

5.1.4. Huntington'ın Eleştirisi

Huntington, hem günümüz çevreleri, hem de kendi çağdaşları tarafından eleştirilmektedir. Özellikle profesyonelliğin, sivil itaati sağladığı yönündeki görüşleri bu eleştirilerin başında gelmektedir. Çünkü profesyonel olarak görülen çoğu ordunun darbeler yaptığı, seçilmiş sivil otoriteleri devirdiği görülmektedir. Kendi alanlarında özerk olan ordular, profesyonelliğin kendilerine sağladığı güçle hükümetin değil de, devletin hizmetkârı olduğu görüşünü benimsemekteler ve sivil otoriteye bağlı kalmayı

¹⁰³ Feaver, 1996, s. 159-160.

¹⁰⁴ Huntington, 2004, s. 160.

¹⁰⁵ Feaver, 1996, s. 158.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 160.

reddedebilmektedirler.¹⁰⁷

Askerî ve sivil alanları birbirinin zıttı, birbirinden çok ayrı alanlar olarak değerlendirmek, aslında birçok devlette geçerli olmayan bir yaklaşımdır. Soğuk Savaş yıllarında komünizm ile yönetilen 16 ülke üzerinde yapmış olduğu çalışma ile David E. Albright'e göre sivil ve askerî alanlar arasında kesin bir ayırımdan ziyade alanlar arasında bir bulanıklık vardır. Bu bulanıklığın sebebi de toplumların modernleşmemesinden ziyade, o toplumda hâkim olan devletin yönetim anlayışı, ulusal gelenekler ve askerî doktrindir.¹⁰⁸

Huntington'a göre hâkim ideoloji, hâkim yasal çerçeve ile kurumlar ve dış tehdide bağlı olarak sivil kontrol modeli değişmektedir. Huntington, ABD'nin sivil-asker ilişkileri konusundaki tecrübesini irdeleyerek, iki değişkenin -hâkim ideoloji ve hâkim yasal çerçeve ile kurumlar- hep aynı olduğunu, dolayısıyla da dış tehdide göre sivil-asker ilişkilerinin şekillendiğini ortaya koyar. Soğuk Savaşın başlaması ile artık düşman devamlı var olmaktadır ve olmaya da devam edecektir. Bu yüzden düşman algısına göre değil de, hâkim ideolojideki değişim ile sivil-asker ilişkileri şekillenmelidir.¹⁰⁹ Fakat Huntington'ın ortaya koymuş olduğu bu bağımsız değişkenlerin sivil-asker ilişkilerinde yeterli olmadığına yukarıda değinmiştik. Bu fikirleri ortaya koyduğu andan itibaren hem savaşın şekli değişmiş, hem de sivil-asker ilişkilerinin şekillenmesine etki eden değişkenlerin sayısı artmış ve farklılaşmıştır.

Huntington'a yönetilen eleştirilerin başında sivil alan ile askerî alan arasında kurmuş olduğu ilişki gelmektedir. Diğer önemli eleştirilerden birisi de profesyonellik kavramını tanımlama biçimidir. Bu iki eleştirinin analizi, yeni teorilerin oluşmasında ve sivil-asker ilişkileri çalışmalarında önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyoruz.

¹⁰⁷ Finer, Samuel E., *A Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Mall Pall Press, London 1962, s. 24-27'den aktaran Feaver, 1996, s. 163-164.

¹⁰⁸ Albright, 1980, s. 574

¹⁰⁹ Feaver, 1996, s. 161.

5.1.4.1. Farklılaşmayan Sivil Alan ve Askerî Alan

Günümüz sivil-asker ilişkilerinin, hem demokratik ülkelerde hem de sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmeye çalışan ülkelerdeki en büyük problemi: sivil alan ile askerî alan arasındaki değerlerin Huntington'ın iddiasının aksine farklılaşmamasıdır. Bu durum da Huntington'ın teorisi ile sivil-asker ilişkilerinin gerçek hayattaki uygulaması arasında bir çelişkiye sebebiyet vermektedir. Orduların tarihi kadar eski olan bu tartışma, şu noktada düğümlenmektedir: *askerler toplumdan ne kadar uzaklaşmalıdır veya farklılaşmalıdır?* Huntington'ın buna cevabı, ordunun etkinliğini arttırmak ve sivil kontrolü sağlamak için, orduların sivil alandan uzaklaşmasıdır. Fakat askerî sosyolojinin de kurucusu olan Janowitz'e göre ise değişen yeni koşullar altında ordunun etkinliği arttırmak için ordu toplumsal değerlere yaklaşmalıdır.¹¹⁰ Diğer bir ifade ile Huntington, sivil seçilmişlerin silahlı kuvvetlere önemli derecede kültürel özerklik sağlamasını savunurken; Janowitz Morris demokratik bir askerî kültürün sivil toplumdaki değişimlere uyum sağlaması gerektiğini, orduların seçilmişlerin direktif ve ihtiyaçlarına cevap verebilmeleri için bu kültürel değişime kendilerini adapte etmeleri gerektiğini savunmaktadır.¹¹¹

Huntington'ın çağdaşlarından Janowitz'e göre askerin özerkliği ve profesyonelliğinin, askerleri politik hayatın dışında tuttuğu iddiası ile gerçek hayatta var olan durum birbirine karşıttır. Janowitz mevcut şartların, artan bir şekilde askerleri politik hayata dâhil ettiğini ve bu nedenle Huntington'ın savı ile gerçek arasında bir boşluğun, bir farkın olduğunu düşünmektedir. Buradan hareketle Janowitz, Huntington'ın askerin profesyonelliği için gerekli olan sivil alan ile askerî alan arasındaki ayrımının gerekli olduğu iddiasını reddetmektedir.¹¹² Yine Janowitz'e göre teknolojideki, toplumdaki ve askerî görevlerdeki değişimler kaçınılmaz olarak profesyonel askerleri politikanın içine itmektir.¹¹³

¹¹⁰ Serra, 2011, s. 11

¹¹¹ Feaver, Peter D., Richard H. Kohn, "The Gap: Soldiers, Civilians and their Mutual Misunderstanding", *The National Interest*, Sonbahar 2000, s.3 0.

¹¹² Feaver, 1996, s. 164.

¹¹³ Janowitz, Morris, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, The Free Press of Glencoe-Macmillan Ltd., London 1960, s. 420.

5.1.4.2. Profesyonelliğin Diğer Boyutları

Huntington'ın iddia ettiği ve birçok Batılı ülkenin benimsediği askerin profesyonelliği ve sivil-asker ilişkileri, kurumsal olarak askerin sivil kurumlar ve toplumdan ayrıldığı, askerî kurumların apolitik olduğu varsayımı üzerinden bir sivil-asker ilişkileri modeli ortaya koymaktadır. Bu durum tarihsel gerçekliğe ve modern çağın günlük işleyişine aykırı bir durumdur.¹¹⁴ Ayrıca Huntington'ın iddia ettiği gibi askerin profesyonelliği, onun kendi alanında özerk olmasına bağlı olması, askere has bir alan yaratmaktadır. Bu durum ise demokrasinin sağlamlaşmasının önündeki en büyük engellerden birisidir ve askerin özerkliğine karşı verilecek olan mücadele demokrasinin sağlamlaşması için vazgeçilmez bir durumdur.¹¹⁵ Bu sebeple gerçekçi bir modelin kaynağı olan teori daha dengeli olmalı, profesyonellik kavramını sadece askerî boyut ile değil, politik ve sosyal boyut ile de ele almalıdır.¹¹⁶ Çünkü sivil-asker ilişkileri profesyonel askerler ile sivil elitler arasında sadece resmi bağlantılar ile değil gayri resmi bağlantılar ile de yürütülür ve bu ilişki politik aktiviteler de içerir. Politik bir aktivitede kullanılan askerlerin, baştan aşağı politikadan ayrı bir kurum olarak düşünülmesi tarihsel gerçekliğe aykırıdır.

İdealist bir yaklaşım ile askerin profesyonelliği Huntington'ın tarif ettiği şekliyle doğru olarak kabul edilebilir. Fakat pratikte bu böyle değildir ve 1980 sonrası, hele ki Soğuk Savaş sonrası bu durum pratikle hiç örtüşmemektedir. Bu yüzden profesyonellik kavramı tekrar tanımlanmalıdır. Yeni bir tanımlamaya duyulan ihtiyacın sebebi sadece politik, ekonomik değil, *tehdit ve güvenlikle* de alakalı değişen şartlardır.¹¹⁷

5.1.4.2.1. Profesyonelliğin Sosyal Boyutu

Asker ve toplum arasındaki bağlar güçlendiği ve genişlediği için, asker ile toplum arasındaki sınırlar da belirsizleşmektedir.¹¹⁸ Asker sivil hayatın beklentilerinden, değerlerinden ve tavırlarından fazlaca etkilendiği gibi, çok az da olsa, asker de toplumu

¹¹⁴ Sarkesian, Sam C., "Military Professionalism and Civil-Military Relations In The West", *International Science Review*, 1981/Cilt:2 (3), s. 283.

¹¹⁵ Serra, 2011, s. 35.

¹¹⁶ Sarkesian, 1981, s. 283.

¹¹⁷ A.g.e., s. 284.

¹¹⁸ A.g.e., s. 287.

etkilemektedir. Bu da iki alan arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Bu bulanıklaşmaya sebep olan faktörler ise yerel ve uluslararası alandaki değişimlerin asker ile toplumda yarattığı etkidir. Askerî hayat artık daha fazla sivil hayata yakınlaşmaktadır.¹¹⁹ Toplumda da kahramanlık ve vatanseverlik duyguları ile eşgüdümlü olan savaş yanlısı tutumdaki azalma ve savaşa karşı bir tavır takınma da askeri demokratik değerlere yakınlaştırmakta ve geleneksel tavırlarından uzaklaştırmaktadır. Bu bulanıklaştırmayı sağlayan en önemli etken ise çatışmanın ve savaşın doğasındaki değişimdir.¹²⁰

Savaşın değişen doğası profesyonellik kavramı üzerinde de etkili olmuştur. Savaşın politik sonucunun yanı sıra ekonomik ve sosyal sonuçları da artık profesyonelliğin önemli boyutlarındandır.¹²¹ Çünkü savaşlar artık askeri birliklerin savaşından ziyade nükleer caydırıcılık ve düşük yoğunluklu çatışmalar şeklinde vukuu bulmaktadır. Bu da sadece politik sonuçlar değil ekonomik ve sosyal sonuçlar da doğurmaktadır. Günümüzde sadece askerî alana ait bir sorun bulmak neredeyse imkânsızdır. Sorunlar askeri ilgilendirdiği kadar toplumları ve politik iktidarı da ilgilendirmektedir.

Toplumun ve askerin birbiriyle daha fazla etkileşim kurması, modern çatışmanın doğası ve çatışmaya bağlı tehdit algısı ile şekillenen askerî doktrin gibi sebeplerden dolayı sivil-asker ilişkileri daha realist bir tanıma ihtiyaç duymaktadır.¹²²

Tüm tarih boyunca askerlerin misyonu hep savaş kazanmak olmuştur. Fakat savaş kazanmanın metotları yıllar içinde değiştiği için zaferin konsepti, askerin profesyonelliğinin boyutları ve asker ile toplum arasındaki ilişki de değişmiştir.¹²³ Askerin profesyonelliği ile sivil-asker ilişkileri arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur.¹²⁴ Bu sebeple askerin profesyonelliğinin yeniden tanımlanması ile birlikte sivil-asker ilişkilerin pratikteki durumu da yeniden tanımlanabilir ve daha realist teoriler ortaya konulabilir.

¹¹⁹ A.g.e., s. 286.

¹²⁰ A.g.e., s. 287.

¹²¹ A.g.e., s. 289.

¹²² A.g.e., s. 284.

¹²³ A.g.e., s. 284.

¹²⁴ A.g.e., s. 285.

Toplumdan ayrı, kendi sınırlarına çekilmiş bir ordu düşünmek, modern toplumlar için geçerli bir durum değildir. Çünkü asker, sivil yaşamın beklentilerinden, yeteneklerinden, tutumlarından ve değerlerinden etkilenmektedir.¹²⁵ Hâl böyle olunca profesyonellik kavramını salt askerî bir boyutla düşünerek gerçeğe uygun bir sivil-asker ilişkileri modeli ortaya koymak imkânsızlaşır.

Meşru ve güvenilir bir ordunun kendi toplumsal kökenlerinden ayrı, toplumun değerlerinden uzak ve toplumdan kopuk olduğu düşünülemez. Toplum ve askerleri karşılıklı etkileşime iten birçok etmen saymak mümkündür. Bir kere asker, daha önceki zamanlara göre daha fazla ailesi ile birlikte ve toplumun içerisinde yaşamaktadır. Bu sebeple ayırım teorisi gerçekçi bir yaklaşım sunamamaktadır.

Demokratik devlet tarafından belirlenen demokratik değerler ışığında askerin profesyonelliği; zorun (şiddetin) uygulanması, kontrolü ve organizasyonudur. Bu fonksiyon da eğitimli subay heyeti tarafından yerine getirilir. Bu hâli ile askerin profesyonelliği tek başına onun sivil elitler tarafından kontrolü ve sivillere itaatinden öte, profesyonel ahlak ve etiğin demokratik değerler ile bezenmesini gerekli kılmaktadır.¹²⁶ Yeni bir profesyonellik kavramı tanımlamak için öncelikle teori/pratik veya ideal/gerçek arasındaki boşluğun azaltılması gereklidir. Bu gereklilik sivil-asker ilişkilerinin demokratik olarak sürdürülebilmesi için çok önemlidir. Sivil-asker ilişkilerini salt askerî elitler ile seçilmişler arasındaki bir ilişki değildir.¹²⁷ Politik ve sosyal gerçekler, askerin daha birçok kaynak ve grup ile ilişkisi olduğunu ortaya koymakta ve bunlar dikkate alınmadan, gelenekler göz ardı edilerek bir model ortaya koymak çok sağlıklı olmayacaktır.

Sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek için yapılan yanırlardan birisi de, askerî kurumsal yapının, Batı'yı örnek alarak şekillendirilebileceği varsayımdır.¹²⁸ Fakat kendi toplumsal yapısı, kendi tarihi ve değerlerinden ayrı olarak sivil-asker ilişkilerini düşünmek, gerçekçi bir model sunamamaktadır. Bu sebeple askerin profesyonelliğinin sosyal boyutu, yani askerin toplumla kurmuş olduğu ilişki, gerçekçi bir sivil-asker ilişkileri modeli yaratabilmek için her daim göz önüne alınması gereken

¹²⁵ A.g.e., s. 285.

¹²⁶ A.g.e., s. 290-291.

¹²⁷ A.g.e., s. 297.

¹²⁸ A.g.e., s. 295.

bir husustur. Unutulmamalıdır ki asker de kendi toplumunun içinden çıkmakta ve ne kadar kendi toplumuna uzaklaşırsa, o kadar siyasal sürece müdahale olasılığı artmaktadır.

5.1.4.2.2. Profesyonelliğin Politik Boyutu

Modern dünyada bir problemi saf askerî bir problem olarak tanımlamak çok zordur.¹²⁹ Bu sebeple de sivil alan ile askerî alan arasına sınır çekmek çok zordur. Modern dünyada artık siyasî ile askerî arasındaki sınır gittikçe bulanıklaşmaktadır. Hâl böyle olunca da Huntington'ın tanımladığı şekilde askerin profesyonelliği tanımlanamamakta ve Huntington'ın ifade ettiği profesyonellik ile sivil kontrol arasındaki ilişki pratikte uygulanamamaktadır. Örneğin günümüzde nerdeyse tüm devletlerde askerler ile asker olmayan parlamenterler arasında özellikle askerî bütçe üzerinden resmi ve resmi olmayan ilişki ağına sahip politik bir sistem kurulmuştur. Bu sistem her iki kesiminin de kendi alanına girmese de, diğerinin alanı hakkında bilgi sahibi olmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle askerî bütçelerin belirlenmesinde parlamenterlerin askerî konulara hâkim olmaları gerekmekte ve bu şekilde bütçenin belirlenmesinde seçilmişlerin kontrolü sağlanabilmektedir. Aynı şekilde askerler de kendi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda parlamenterleri etkileyebilmek için politik sistemin işleyişini kavramalı ve para kaynaklarına erişmek için politik sisteme demokratik girdiler sunabilmelidir.¹³⁰

Gerçekte asker, diğer özelliklerinin yanı sıra politik bir kurumdur ve politik sürece çeşitli resmi ve resmi olmayan kanallar vasıtası ile erişir ve hatta o süreci etkilemeye çalışır.¹³¹ Politik bilgi, ilgi ve politik duyarlılık; politikaya müdahale ve partizan tercihler ile aynı şey değildir. Askerin profesyonelliğinin politik boyutunun demokratik olarak geliştirilmesinin en önemli aracı ise eğitim ve gerçek şartlara uygun sivil-asker ilişkileri modeli ile mümkündür.¹³² Nasıl demokratik değerlerle bezenmiş eğitim sisteminden yoksun askerler demokrasilere tehdit ise, politik süreçlerin tamamen

¹²⁹ A.g.e., s. 287.

¹³⁰ A.g.e., s. 285.

¹³¹ A.g.e., s. 293.

¹³² A.g.e., s. 293.

dışında var olan asker hayal etmekte, bir o kadar demokratik değerlerin korunması ve sağlıklı bir sivil-asker ilişkileri için yetersizdir.

Bu bilgiler ışığında, Huntington'ın fikirleri ile hayat bulan objektif sivil kontrol, sivil-asker ilişkilerindeki önemini muhafaza ederken, değişen tehdit ve görev tanımı ile birlikte Morris Janowitz'in fikirlerinde hayat bulan asker ve sivil değerlerin yaklaşması da gerçekleşmektedir.¹³³ Artık askerın profesyonelliği sadece kendi alanında özerk ve askerî alana sıkışmış bir asker tanımı ile özdeşleşmemektedir. Askerın profesyonelliği şiddet yönetiminin ötesinde, askerın toplumla ve politik süreçle nasıl bir ilişki kurduğunun da bir göstergesidir.

5.2. Morris Janowitz: Yakınlaşma Teorisi ve Eleştirisi

Askeri sosyolojinin kurucularından olan Morris Janowitz'e göre, Huntington'ın iddia ettiği gibi politik meselelerden arınmış bir asker yaratarak sivil kontrolü sağlamak, gerçek dünyada çok zordur.¹³⁴ Çünkü yüksek rütbeli askerî elitler, ulusal güvenlik politikalarının belirlenmesinde sivil otoriteye katkıda bulunan politik bir baskı grubudur. Bu askerî elitler, politik karar verme sürecine yapmış oldukları katkıda sorumlu, sınırlı ve sivil otoriteye karşı duyarlı olduğu sürece sorun yoktur. Sivil kontrolü sağlamlaştıracak olgu ise askerın sivil değerlerle anlamlı bir şekilde birleşmesini sağlamaktır¹³⁵, yani sivillere yaklaşmasıdır. Tabi bunun dışında Janowitz sivil kontrol için, yasal düzenlemelerin yapılmasının, alt seviyedeki askerî kuruluşlarda da sivil kontrolün sağlanmasının ve subayların profesyonel eğitimlerine sivil eğitmenlerin de dâhil edilmesinin önemli olduğuna değinmektedir.¹³⁶ Janowitz de tıpkı Huntington gibi askerın profesyonelliğinin, sivil kontrolü sağlamada etkili bir yol olduğunu değerlendirmektedir.¹³⁷ Fakat aralarında ufak bir nüans farkı vardır: Huntington askerî alanın sivil alandan ayrılmasını ve özerk bir yapıda olmasını savunurken; Janowitz askerî kuvvetleri daha çok jandarma tarzı bir kuvvete

¹³³ Williams, 2008, s. 200.

¹³⁴ Nielsen, 2005, s. 66.

¹³⁵ Janowitz, 1960, s. 420.

¹³⁶ Nielsen, 2005, s. 67.

¹³⁷ Feaver, 1996, s. 166.

benzetmektedir.¹³⁸

Janowitz'in vurguladığı sivil-asker ilişkilerinin özünü, sivil cumhuriyetçi demokrasi anlayışı oluşturmaktadır. Sivil-asker ilişkilerinde önemli olan demokratik değerlerin sürdürülmesidir ki bu da yurttaş-asker rolünün geliştirilmesi ile mümkün olmaktadır.¹³⁹ Klâsik savaş sanatındaki değişimler ve teknolojik gelişmeler askerlik mesleğinin ve orduların yapısını da değiştirmektedir. Profesyonel askerlere duyulan ihtiyaç bu manada yurttaş-asker rolünün yitirilmesine sebep olmaktadır. İşte Janowitz göre sivil-asker ilişkileri sorunsalının merkezinde yer alan sivil kontrolü sağlayacak ve askerinin politik sisteme müdahalesini önleyecek husus, yurttaş-asker rolünün farklı kamu hizmetleri vasıtası ile sağlanmasıdır. Böylece toplum ve asker, politik hedefler üzerinden birbirlerine yakınlaşabilecektir.

Morris Janowitz'in başını çektiği Sosyoloji Okuluna göre Huntington'ın savunduğu sivil-asker ilişkileri modelinin eksikliklerinden birisi de, demokratik devleti (Amerika Birleşik Devletlerini) dış düşmanlara karşı koruyacak bir silahlı kuvvetler üzerinden, bir sivil-asker ilişkileri teorisi geliştirmesidir.¹⁴⁰ Bu tarz bir yaklaşım için, dış düşmanın varlığı gereklidir. Soğuk Savaşın sonuna kadar belki bu durum söz konusu idi, fakat artık modern dünyada savaşın tarzı ve oluş biçimi, Huntington'ın fikirlerini ortaya koyduğu döneme göre, çok fazla farklılıklar göstermektedir. Huntington'a göre dış düşmana karşı demokratik devleti koruyacak bir silahlı kuvvetler, politik ve sosyal alandan tamamen dışlanmış olmalıdır. Böyle bir yaklaşım askerî alan ve sivil alan arasında bir ayrımı gerekli kılmaktadır. Fakat günümüz şartlarında bu ayrımın bulanıklaştığı görülmektedir.¹⁴¹ Sivil-asker ilişkilerini basit bir şekilde, askerinin seçilmiş sivil otoriteye itaati olarak düşünmek ve bu yaklaşımdan esinlenerek uygun bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmak, Huntington'ın ideali olan demokratik değerlerin korunması ve sürdürülebilmesi için yeterli değildir.

Janowitz ise demokratik değerlerin sürdürülebilmesi için topluma yurttaş-asker idealinin yerleştirilmesi gerektiğini savunur.¹⁴² Bu fikir kitlesel olarak yurttaşların

¹³⁸ Nielsen, 2005, s. 67.

¹³⁹ Burk, 2002, s. 12.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 13.

¹⁴¹ A.g.e., s. 15-18.

¹⁴² Janowitz, 1960.

askere seferber edildiği İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçerli olabilirdi, fakat günümüzdeki profesyonel ordularda, bu ideali gerçekleştirmek neredeyse imkânsızdır. İşte Janowitz'in eksikliklerinden birisi de: yurttaşların kitlesel olarak askerliğe seferber edilmediği günümüz dünyasında, bu idealin nasıl gerçekleştirilerek demokratik değerlerin sürdürülebileceğidir.¹⁴³

Artık yurttaşlar askerliği bir yükümlülük olarak görmekten daha çok bir meslek olarak görmektedir. Bu da Janowitz'in yurttaş-asker ideali doğrultusunda çerçevesini oluşturduğu sivil-asker ilişkileri modeline ters düşmektedir. Ayrıca bu idealin oluşturulamayışı, asker ile toplum arasında bir kopukluk meydana getirmekte ve demokratik değerlerin sürdürülebilirliği konusunda eksiklikler oluşturmaktadır.¹⁴⁴

Hem Huntington hem de Janowitz sivil-asker ilişkilerini ulus devlet kapsamında düşünürler ve bunun üzerinden demokratik bir sivil-asker ilişkisi modeli sunarlar.¹⁴⁵ Fakat 20. yüzyılın ortalarında geçerli olabilecek bu yaklaşım, günümüz küresel düzeninde, ulusların birbirine karşılıklı olarak bağlandığı ve ulusal egemenliğin tartışıldığı bir dünyada sivil-asker ilişkilerini sadece ulus devletlerle sınırlamak uygun demokratik bir model için yine yetersizdir.

James Burk'a göre, tek bir perspektiften bakarak uygun bir demokratik sivil-asker ilişkileri modeli ortaya konulamaz.¹⁴⁶ Çünkü Huntington, sivil-asker ilişkilerini sadece demokratik devletin ve demokratik değerlerinin korunması hususunda değerlendirmekte ve buna uygun bir model ortaya koymaktadır. Janowitz ise demokratik değerlerin sürdürülebileceği bir model önermektedir. Bunların da ötesinde sivil-asker ilişkilerini tek başına ulus devletin bir sorunu olarak düşünmek yerine, uluslararası ilişkiler açısından da sivil-asker ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Bu iki klâsik çalışmanın üzerinde durmadığı veya gözden kaçırdığı bir diğer husus ise, her ulusun kendine özgü bir tarihi ve politik kültür olduğudur. Bu öğeler sivil-asker ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir husustur. Amerikan tarihi ve kültürü sivil ve askerî alanların ayrımı üzerinden bir sivil-asker ilişkileri modeli sunabilmektedir. Fakat

¹⁴³ Burk, 2002, s. 14.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 18-20.

¹⁴⁵ A.g.e., s. 14.

¹⁴⁶ Burk, 2002.

her ulus için bunu geçerli saymak hataya düşmektir. Çünkü kültürel etki sivil-asker ilişkilerini şekillendiren çok önemli bir faktördür.¹⁴⁷

5.3. Çağdaş Sivil-Asker İlişkileri Teorilerin Ana Hatları

Askerin sivil kontrolünün nasıl sağlanacağı, hangi yapı ve politikaların sivil kontrolü güçlendireceği ve demokrasileri koruyacak sivil-asker ilişkisi modelin ne olacağı konusundaki tartışmalar, Soğuk Savaş sonrası yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıkması ile daha da artmıştır. Amerikan tarzı bir yaklaşımın, kendine özgü devlet anlayışı olan, kendine özgü yapıları olan bu devletlere uygulanmasındaki zorluklar, sivil-asker ilişkileri alanındaki çalışmaların artmasına vesile olmuştur.¹⁴⁸

Huntington ve çağdaşlarının ortaya koymaya çalıştıkları sivil-asker ilişkileri modellerinin en büyük sorunlarından bir tanesi, bu çalışmaların ABD örnek alınarak yapılmış olmasıdır. ABD'deki sivil-asker alanlarının ayrımının idealize edilerek, diğer dünya uluslarına uyarlanma düşünmesi, aslında sivil-asker ilişkileri teorisinin bir eksikliğidir.¹⁴⁹

Sivil-asker ilişkilerinde yeni bir teori ortaya koymak için, bu konudaki en tartışmalı husus sivil alan ve askerî alan arasında bir ayrımın olup olmaması gerektiğidir. Yukarıdaki bölümlerde, profesyonellik kavramı üzerinden bu ayrımın günümüz dünyasında nasıl görüldüğünün üzerinde durmuştuk. Burada önemli olan ise analitik olarak bir ayrımı kabul etmektir, yoksa sivil-asker ilişkileri teorisi diye bir şey olmayacaktır.¹⁵⁰ Sivil-asker ilişkileri alanında çalışan akademisyenlerin en çok üzerinde durduğu bu konu, teknolojik gelişmeler ve günümüz dünyasındaki tehdit algısının farklılaşması ve orduların fonksiyonlarındaki değişimler sonucunda farklı bir boyut kazanmıştır. Sosyoloji Okulu birçok hususta bu iki alanın birbirine karıştığını, bu iki alan arasındaki ayrımın kesin değil, bulanık olduğunu iddia etmektedir. Güncel yapılan çalışmalarda, bu ayrımın kabul edilip edilmemesinden ziyade, bu ayrımın olup olmaması veya karma bir modelin ortaya konması, ilgili ulus devletin tarihsel ve

¹⁴⁷ Schiff, Rebecca L., "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", *Armed Forces & Society*, 1995/Cilt:12 (1), s. 11.

¹⁴⁸ Bland, 1999, s. 7.

¹⁴⁹ Schiff, 1995, s. 10.

¹⁵⁰ Feaver, 1996, s. 168.

kültürel birikimine bağlı olduğu yönündedir.¹⁵¹

Profesyonellik kavramı da çok tartışmalı bir husustur. Huntington, Janowitz ve daha birçok araştırmacı, bazı konularda anlaşamaları da sivil kontrolde anahtar kavramın, profesyonellik olduğunu düşünürler. Fakat profesyonel asker o kadar karmaşık ve bir o kadar da iyi organize olmuştur ki, ulusal ve muhafazakâr değerler içerir. Aynı zamanda bu kadar iyi organize olmuş profesyonel asker, sivil otorite ile anlaşamadığı konularda, yeri geldiğinde kendi istekleri doğrultusunda baskı dahi yapabilmektedir.¹⁵²

Aslında ortaya atılan teoriler yanlış değildir. Fakat asıl anlaşılması gereken husus, her bir teorinin bazı devletlerdeki spesifik bir soruna veya sivil-asker ilişkileri sorunsalının bir kısmına çözüm ürettiğidir.¹⁵³ Her yaklaşım kendi açısından sorunu değerlendirmiştir. Bunun doğrultusunda da bir çözüm önerisi sunmuştur.

Her devlet tarihsel ve politik olarak bünyesinde farklılıklar barındırıyor olsa da, tüm ulusları kapsayacak şekilde ortak bir teori geliştirebilir mi? En azından bu farklılıkları göz önünde bulundurarak, sivil-asker ilişkilerini düzenlemede bir yol gösterici birleştirilmiş ve bütünsel bir teori ortaya atılabilir mi?

Feaver'a göre sivil-asker ilişkilerinde yeni ve kapsayıcı bir teoride olması gereken dört önemli kriter vardır.¹⁵⁴ Yeni ve kapsayıcı bir sivil-asker ilişkileri teorisi:

- i.* Sivil ve askerî alanlarının analitik olarak ayrılması gerektiğini kabul etmeli,
- ii.* Sivil otoritenin, asker üzerindeki kontrolü nasıl sağlayacağını gösteren faktörler ve mekanizmaları tarif etmeli,
- iii.* Profesyonellik kavramının ötesinde bir yorum taşımalı,
- iv.* Tarihi kayıtlar karşısında deneysel olarak test edilebilmelidir.

Douglas'a göre ise yeni bir teori Feaver'ın ortaya attığı bu fikirler dışında, evrensel bir dil içermeli ve sivil-asker ilişkileri alanındaki tüm problemlere yönelik bir açıklaması olmalıdır. Ayrıca yeni teori her çeşit devlet şekline veya farklı politik modellere aktarılabilir. Yeni bir sivil-asker ilişkileri teorisi, zamanla devlet

¹⁵¹ Schiff, 1995, s.8.

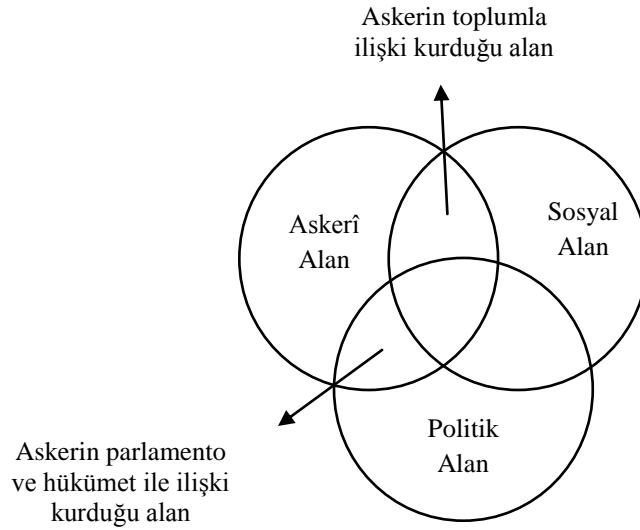
¹⁵² Feaver, 1996, s. 169.

¹⁵³ Bland, 1999, s. 8.

¹⁵⁴ Feaver, 1996, s. 167-170.

içerisindeki sivil-asker ilişkilerindeki değişimi açıklayabilmeli ve bu değişime neden olan özel şartları ve olayları da ifade edebilmelidir.¹⁵⁵

Bazı hususlar, toplum yaşamının içerisinde kendiliğinden meydana gelir. Yanlış giden şeyleri düzeltmek için devamlı kanunlar yapmaya çalışır, kurumsallaşmayı en üst seviyeye çıkararak muazzam bir düzen kuracağımıza inanırız. Fakat Platon'un da dediği gibi yapılan her düzenleme Hydra'nın bin başından birisini kesmektedir.¹⁵⁶ Bunu yapanlar şunu fark etmelidirler ki, her kesilen başın yerine iki tane daha yeni baş çıkmaktadır. Sivil-asker ilişkilerini bu tarz yaklaşımlarla, yani sadece anayasa ve kanunlarda yapılan düzenlemelerle, bir temele oturtmaya çalışmak beyhudedir. Toplumların sahip oldukları kültürü bu düzenin dışında bırakarak ve bu ilişkiye taraf olan aktörleri bu düzenlemelerinin dışında bırakarak, sivil-asker ilişkileri alanında bir çözümün mümkün olmadığını düşünüyoruz.

Şekil-1: Askerin Toplum ve Seçilmişlerle Olan İlişkisi

Şekil-1, yukarıda yapmış olduğumuz incelemeler ve tartışmalar ışığında, günümüz küresel dünyasında askerî, sosyal ve politik alanların ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Her üç alan da birbirine girift bir şekildedir. Alanlar kendi içlerinde bazı özerkliklere sahip olmasına rağmen, diğer alanlarla da kesiştiği ölçüde ilişkilidir. Bu girift ilişkiyi görmezden gelip, alanları birbirinden kopararak demokratik bir sivil-asker

¹⁵⁵ Bland, 1999, s. 9.

¹⁵⁶ Platon, 2015, s. 124.

ilişkileri modeli ortaya koymak mümkün görülmemektedir.

5.3.1. Rebecca L. Schiff: Uyum Teorisi

Uyum teorisi asker, politik elitler ve vatandaşlar arasında yapılacak bir işbirliği sonucunda, sivil-asker ilişkilerinin şekillenmesi gerektiğini savunur. Bu üç aktör, askerin toplum içindeki rolünü ve fonksiyonu belirlemek için uyum teorisi kapsamında şu dört hususu dikkate almalıdır: *subayların sosyal kompozisyonu, politik karar verme süreci, askere alınma yöntemi ve askerin tarzı*.¹⁵⁷ Eğer bahsi geçen üç aktör, askerin rolü konusunda -ister sivil asker alanların ayrımı, ister bütünleşmesi veya farklı bir yaklaşım- anlaşılırsa, askerin politik sisteme müdahale etme olasılığı azalacaktır.¹⁵⁸ Yani uyum teorisine göre sivil ve askerî alanların kesin hatlar ile ayrılması, askerin politik sisteme müdahalesini önlemeye yeterli olmayabilir. Askerin politik sisteme müdahale olasılığını azaltan etmen ise asker, politik elitler ve vatandaşların tek bir sivil-asker ilişkileri modelinde buluşmasına bağlıdır. Asker, politik elitler ve vatandaşlar, askerin rolünü belirlemek ve doğal olarak sivil-asker ilişkilerini biçimlendirmek için, o ulusun köklü tarihsel, kurumsal ve kültürel değerlerini gözetecek ortak bir paydada anlaşmaları gerekmektedir.¹⁵⁹

Sivil ve askerî alanların, ayrı alanlar olduğunu savunan teorisyenlerin aksine Schiff'e göre bu ayrım ABD ve onun gibi ulus devletler için geçerli olmakla birlikte, farklı kültür ve tarihsel geçmişe sahip ülkelere, bunu en iyi yöntem olarak ihraç etmek uygun bir sivil-asker ilişkileri modeli sunmamaktadır.¹⁶⁰ Schiff'in amacı farklı kültür ve farklı politik sisteme sahip ulusların, Amerikan tarzı sivil-asker ilişkileri modeli olan ayrım teorisinden esinlenmeden, nasıl demokratik sivil-asker ilişkileri modeli geliştirdiğini ortaya koymaktır. Burada önemli olan husus bahsi geçen üç aktörün pozitif ilişkiler içerisinde olması gerektiğidir. Amerikan tarihi ve kültürel yapısı bu ayrıma müsaittir.¹⁶¹ Amerikan liberal politik kültürü ve sivil toplumu bu modeli

¹⁵⁷ Schiff, Rebecca L., "Concordance Theory, Targeted Partnership, and Counterinsurgency", *Armed Forces & Society*, 2012/Cilt:38 (2), s. 323.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 319.

¹⁵⁹ Schiff, 2012, s. 324.

¹⁶⁰ Schiff, 1995, s. 8.

¹⁶¹ Schiff, 1995, s. 10.

benimseyerek, sivil-asker ilişkilerini demokratik bir düzene oturtmuştur. Fakat farklı bir kültüre bunu ihraç etmek ne kadar doğrudur?

Uyum teorisine göre asker, politik elitler ve yurttaşlar arasında sivil-asker ilişkileri modeli üzerinde bir uyum sağlanırsa, askerin politik sisteme müdahalesi en aza inecektir. Sivil-asker ilişkileri literatürü, *sivil* kavramına genellikle politik kurumları ve buralardaki politik elitleri dâhil etmektedir. Hâlbuki sivil toplum ve yurttaşlar da *sivil* kavramı içerisine dâhil edilmelidir. Asker ile birlikte bu üç aktörün uyumlu bir şekilde üzerinde anlaşacakları sivil-asker ilişkileri modeli ile askerin politik sisteme müdahale olasılığını en aza indirmek mümkündür.

Uyum Teorisi iki amaca hizmet etmektedir. Bunlardan ilki, asker, politik elitler ve toplum arasındaki ilişkiyi etkileyen kurumsal ve kültürel şartları/koşulları açıklamaktır. Diğeri ise eğer bu üç aktör uyum teorisinin ortaya koyduğu dört gösterge üzerinde aynı fikirde uzlaşırsa, yerel siyasete askeri müdahale olasılığının en aza ineceğini tahmin etmektir.¹⁶² Uyum Teorisi, üç aktör arasında diyalog ve uzlaşma ile aynı hedef ve değerlerin paylaşılmasına odaklanırken, Huntington'ın Ayrım Teorisi asker üzerindeki sivil kontrole odaklanmaktadır. Bu manada uyum teorisi şu amacı başarmaya çalışır: askerin siyasete müdahalesini azaltan etmen Batı tarzı kurumsal ayırmadan ziyade o ulusun sahip olduğu kurumsal ve tarihsel koşulların oluşturduğu kurumsal ayırım, birleşim veya alternatif bir oluşumdur.¹⁶³

Yukarıda bahsettiğimiz ve üç aktörün sivil-asker ilişkilerini belirlerken üzerinde durması gereken dört husus asker, politik elitler ve toplum arasında bir uyum olup olmadığının göstergeleridir. Bu hususlar arasındaki uyum ne kadar fazla ise sivil-asker ilişkileri bağlamında o kadar pozitif ilerleme mevcuttur ve askerin politik sisteme müdahale olasılığı azalmaktadır. Bu hususlara kısaca değinmenin faydalı olacağını değerlendiriyoruz.

Subay heyetinin yapısı/kompozisyonu: Modern ordular kendilerini askerliğe adanmış, askerliği bir kariyer olarak gören, silahlı kuvvetlerin günlük işleyişinden ve geniş kurumsal yapısından sorumlu subay heyetlerine, yani profesyonel askerlere

¹⁶² Schiff, Rebecca L., "From Military Professionalism To Coup D'etat: Concordance Theory in India and Pakistan", *Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos, Part B*, (ed. Giuseppe Caforio), Emerald Group Publishing Limited, Birleşik Krallık 2009, s. 366.

¹⁶³ A.g.e., s. 367.

sahiptirler. Bu profesyonel subay heyetleri, ordu içindeki diğer rütbelerdeki askerlerden farklı olarak ordu-toplum ve ordu-hükümet arasındaki kritik bağlantıyı sağlamaktadırlar.¹⁶⁴ Subay heyetinin kompozisyonu ile o ulusu oluşturan toplumun kompozisyonu ne kadar birbirine yakınlaşırsa bu iki aktör arasındaki uyum da, o kadar fazla olacaktır. Tüm modern ordularda subayların belli bir kompozisyonu mevcuttur. Demokratik uluslarda, subay heyeti toplumdaki tüm sınıf ve katmanların kompozisyonundan oluşmakla birlikte, bu bir zorunluluk değildir.¹⁶⁵ Kültürel ve tarihsel kaynak subay kompozisyonunun nasıl olması gerektiği üzerinde anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Subay heyetinin toplumsal kompozisyonundaki değişim ise ister istemez bir baskı gruba olarak ordunun rolünde de bir değişime sebebiyet verecektir.¹⁶⁶ Bu sebeple subay heyetinin kompozisyonu sivil-asker ilişkilerinde önemli bir etkidir.

Uruguay eski Başkanı Josè Mujica'ya bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Bir darbeci birliğe karşı yegâne güvence bu kurumun üyelerinin, tıpkı halk içinde olduğu gibi, farklı politik kimliklere sahip olmasıdır. Toplumdaki farklı siyasi fikirler, subayların aklına girmezse, o zaman iş localara kalır.¹⁶⁷

Politik karar alma süreci: Bu süreç askerin ihtiyaç ve ödeneklerinin belirlendiği bütçe, materyal, askerî kuvvetlerin büyüklüğü gibi politik kanalları ifade etmektedir.¹⁶⁸ Bu hususlar parlamentolarda, komisyonlarda veya kabinede belirlenmektedir. Asker bazı hükümete mekanizmalar sayesinde, bu ihtiyaçlarına cevap almaya çalışmaktadır. Askerin ihtiyaçları ile işadamları ve endüstri sektörünün de ilişkisi söz konusudur. Bu husus ise, yurttaşları politik karar alma sürecine dâhil eden bir etmendir. Sonuçta askerin ihtiyaç ve gereklilikleri doğrultusunda politik elitler, asker ve toplumdan sürece dâhil olanlar ilgili hususlarda politik kararın alınmasında anlaşılırlar.

Askere alınma yöntemi: Askere alınma yöntemlerini *zorlayıcı/yaptırımsal* ve *inandırıcı/ikna edici* olarak ikiye ayırabiliriz. Bunlardan hangisine göre asker temin edileceği, yine üç aktör arasındaki uyum sonucunda ortaya konmalıdır. Zorunlu

¹⁶⁴ Schiff, 1995, s. 14.

¹⁶⁵ Schiff, 2009, s. 369.

¹⁶⁶ Kışlalı, Ahmet T., "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1974/ Cilt: 29 (2), s. 89.

¹⁶⁷ Danza, Andrés, Tulbovitz, Ernesto, *İktidarda Bir Kara Koyun Saraysız Başkan Josè Mujica*, (çev. Ali Tuncer), (8. Baskı), Tekin Yayınevi, İstanbul 2015, s.67.

¹⁶⁸ Schiff, 1995, s. 14.

askerliğin olduğu uluslarda, bu uyumun sıklıkla olmadığı görülmektedir. Fakat askere yazılma hususunu yurttaşların vicdanına bırakarak, onların inançları doğrultusunda, bu hususta gönüllü olmalarını sağlayacak bir sistem daha uyumlu bir ilişki ortaya çıkarmaktadır.¹⁶⁹

Askerin tarzı/stili: Askerin tarzı aslında onun nasıl görüldüğüdür. Çünkü içsel ve zihinsel düşüncelerin bir göstergesi olarak tarz, o tabakanın fikirlerini ortaya koymaktadır.¹⁷⁰ Askerin tarzı, silahlı kuvvetler içindeki beşerî ve kültürel unsurları ifade etmektedir. Bu da çoğunlukla askerî gelenek ve sembollerle ilişkili tarihsel gelişimin bir parçasıdır.¹⁷¹ Askerin tarzı onun sosyal sınırlarını da gösteren bir etkidir. Toplumdan kendisini soyutluyor mu, toplumla iç içe mi, yoksa diğer elitlerle arasına keskin çizgiler mi çiziyor, bunlar askerî tarzının bir ürünüdür. Aynı zamanda üniformalar, geçit törenleri, yürüyüşler ve diğer semboller de askerî tarzını yansıtan etmenlerdir. Askerî tarzını yansıtan bu etmenler ile asker ve diğer aktörler arasındaki uyumu gözlemleyebiliriz.

Batılı ülkelerin sivil demokrasi tarihini yaşamayan uluslar veya kendi kültürleri ile batılı değerleri harmanlayarak politik bir sistem geliştiren uluslar, Amerikan tarzı sivil-asker alanların ayrımını savunan bir çerçevede sivil-asker ilişkileri modeliyle büyük bir olasılıkla başarı sağlayamayacaklardır.¹⁷² Uyum teorisi, bir modeli diğer ulustan ihraç etmeyi savunmanın ötesinde, her ulusun kendi kültür ve tarihiyle özdeşleşmiş asker, politik elit ve toplumun üzerinde mutabakata vardığı bir modelin, askerî politik sisteme müdahalesini en aza indireceğini savunmaktadır.

5.3.2. Douglas Bland: Paylaşılan Sorumluluk Teorisi

Paylaşılan sorumluluk teorisi iki varsayıma dayanır. Bunlardan ilki, sivil ve askerî alanların ayrı birer alan olduklarının kabul edilmesidir.¹⁷³ Çünkü sivil-asker ilişkileri sorunsalının mevcudiyeti için bu iki alanın çatışması gerekir. Bu teorinin ikinci

¹⁶⁹ A.g.e., s. 15.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 16.

¹⁷¹ Schiff, 2009, s. 397.

¹⁷² Schiff, 1995, s. 17.

¹⁷³ Bland, 1999, s. 10.

varsayımı ise sivil-asker ilişkiler; mevcut fikirlerin, değerlerin, şartların, sorunların ve kişiliklerin değişmesi; hatta barış, kriz ve savaş şartlarına bağlı olarak farklılıklar gösteren hassas bir alandır. Bu hususların değişmesi sonucu dinamik olarak sorumluluk paylaşımı da değişmekte ve sivil-asker ilişkileri şekillenmeye devam etmektedir.¹⁷⁴ Yani sivil-asker ilişkileri alanı statik, durağan bir alan olmaktan ziyade, dinamik ve sürekli değişen bir alandır.

Sivil-asker ilişkisinin yönetilmesinde ve demokratik olarak sürdürülmesinde önemli olan anahtar kavram *paylaşılan sorumluluktur*. Bu teoriye göre sivil kontrolün sağlanmasında, sivil otoritenin sahip olduğu sorumluluklar ile askerî elitlerin sahip olduğu sorumluluklar belirlenir. Bazen bu sorumluluklar çakışabileceği gibi, kesin hatlarla da ayrılabilir. Sorumlulukların ilişkisi ve düzenlenmesinde, o rejimin sahip olduğu prensipler, normlar, kurallar ve politik karar verme süreci belirleyicidir.

Sivil kontrol, sadece sivil otorite tarafından kabul edilebilecek bir olgu olmayıp, üst düzey askerî elitler tarafından da sivil kontrolün mevcudiyetinin kabul edilip, uygulanması hususunda ortak bir algı paylaşımı olmalıdır. Çünkü ordular, toplumları tehditlere karşı koruduğu gibi, seçilmiş iktidarları ise anti-demokratik yollarla iktidarı ele geçirmeye çalışan unsurlara karşı da korumaktadır.¹⁷⁵ Yani demokratik değerlerin devamlılığı ve ordunun politikaya etkisini azaltmak için sivil kontrolün sağlanmasında orduya düşen sorumluluklar da vardır.

Teorisyenler ve akademisyen, sivil kontrolün varlığını göstermek için genellikle sivil otoriteye odaklanırlar. Politik karar alma süreci sonucunda sivil otoritenin direktiflerinin yapılması ve uygulanmasının varlığını, sivil kontrolün varlığı olarak değerlendirirler. Fakat sivil kontrol, sadece sivil otorite dikkate alınarak ölçülemez. Paylaşılan sorumluluk teorisine göre, askerî elitlere de sivil kontrol hususunda sorumluluk düşmektedir. Askerî elitler, davranışlarında ve uygulamalarında, bu hususta açık tavır sergilemesi önemlidir. Yani sivil kontrol karşılıklı bir işbirliği ve koordinasyon gerektirir.¹⁷⁶

Eğer sivil-asker ilişkisi uzlaşmaz taraflar arasında bir güç mücadelesi olarak

¹⁷⁴ A.g.e., s. 10.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 14-15.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 18-19.

düşünülürse; sivil kontrol kavramı, potansiyel olarak tehlikeli olan tarafın sınırlandırılması ve üzerinde baskı kurulması olarak tanımlanır. Fakat sivil-asker ilişkisini dostane taraflar arasında bir paylaşım olarak düşünürsek, o zaman sivil kontrolü toplumsal olarak kabul edilebilir amaçların, askerler tarafından yerine getirilmesi olarak tanımlarız. Bu durumda seçilmiş sivil otoritenin askeri toplumsal amaçlar doğrultusunda kontrol etmesini, sivil kontrol kavramı yerine *askerin sivil yönetimi/yönlendirilmesi (civilian direction of military)* kavramı olarak ifade etmemiz daha doğru olacaktır.¹⁷⁷

Sivil otorite sivil-asker ilişkilerindeki önemli hususları, askerî elitler ile sorumluluk paylaşımı şeklinde bölüşmelidir. Ama bunu yaparken rejimin sahip olduğu prensipler, normlar, kurallar, karar alma süreci gibi hususları zamanın şartları içerisinde değerlendirmeli ve ona göre bir paylaşım yapmalıdır. Douglas'a göre sivil elitler ulusal hedefler, savunma kaynaklarının tahsisi ve kuvvet kullanımı sorumluluklarını almalı, askerî elitlere ise askerî doktrin, disiplin, operasyonel planlama, kurum içi organizasyon, general seviyesinin altındaki rütbelerin terfisi ve taktik birliklerin yönetilmesi gibi konularda kazanılmış bir özerklik tanınmalıdır.¹⁷⁸ Paylaşılan sorumluluk teorisi, sivil kontrolün keskinliğine ve bunun ast-üst ilişkisi çerçevesinde oluşturulmasına karşı çıkarak, askerlere bazı konularda tanınacak olan özerkliğin kazanılmış, yasal bir özerklik olduğunu savunur. Bu özerklik ise kaynağını rejimden, yani geleneklerden ve tarihten alır.

Sorumlulukların ilişkisi ve düzenlenmesi, sivil ve askerî elitlerin beklentilerini kaynaştıran prensipler, normlar, kurallar ve karar verme prosedürlerinden, yani *düzenin doğası* tarafından belirlenir.¹⁷⁹ Hızlı politik karar verme ihtiyacı, askerî sorunlara karşı artan politik dikkat, sonuçların ve hareket tarzlarının belirsizliği gibi önemli hususlardan dolayı sivil-asker ilişkileri kriz ve savaş zamanlarında değişiklik gösterebilir. Bu yüzden düzen bazlı yaklaşım, bu tarz durumlarda *askerin sivil yönetiminin* nasıl olacağını belirlemelidir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ A.g.e., s. 19.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 19.

¹⁷⁹ Bland, Douglas L., "Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, 2001/ Cilt:27 (4), s. 526.

¹⁸⁰ Bland, 1999, s. 21.

Sivil-asker ilişkileri alanını düzenleyen kanunlar oluşturmak, parlamenter komisyonlar kurmak, askerlerin sivil bakanlara bağlanması gibi konular sivil-asker ilişkilerinin donanımsal kısmını oluşturmaktadır ve demokratik bir sivil kontrol için yeterli değildir. Nasıl bilgisayar sadece monitör ve klavye gibi donanımlardan oluşmuyor ve bu donanımların eşgüdüm içinde çalışmasını ve bilgisayardaki düzeninin mükemmel işlemlerini sağlayacak yazılımlara ihtiyaç duyuyorsa, sivil-asker ilişkileri de donanım transferi ile demokratik zemine taşınmaz. Bu husus ise yukarıda değindiğimiz sivil-asker ilişkilerindeki ikinci nesil sorunsalları gündeme getirmektedir. Paylaşılan sorumluluk tüm sivil-asker ilişkileri modellerinde mevcuttur. Fakat bu paylaşımın genişliği ve doğası devletten devlete, hatta zamana göre değişiklik arz etmektedir.¹⁸¹

¹⁸¹ A.g.e., s. 15.

ÜÇÜNCÜ KESİM

TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

Bu kesim dört bölümden oluşmakta olup, kesimin amacı Türkiye'de silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne tesir eden faktörleri belirlemek ve incelemektir. Bu manada ilk bölümde Türk devlet ve toplulukları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan, modern Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerine miras kalan hususlar incelenmektedir. Müteakiben sırasıyla cumhuriyetin kurulduğu günden bu yana Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin gelişimi tarihsel olarak incelenecek ve sivil-asker ilişkileri literatüründeki hâkim yaklaşımlar açıklanacaktır. Son bölümde ise Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine tesir eden *toplum faktörü*, *seçilmişlerin yetersizliği*, *tehdit faktörü* ve *uluslararası sistemden kaynaklı faktörler* incelenecektir.

6. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN ALINAN MİRAS

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî devlet otoritesinin zayıflaması, buna paralel olarak Avrupa'da milliyetçi hareketlerin ortaya çıkması ve imparatorluk çapında yaşanan ekonomik sıkıntılar, dönemin aydınlarını ve devlet erkânını bu kötü gidişattan kurtulmanın çarelerini bulma konusunda harekete geçirmiştir. İmparatorluğu tekrar eski görkemli günlerine döndürme arzusu ile birlikte merkezî devlet otoritesini tekrar sağlama çabaları, Avrupa'ya ve dönemin devletler sistemine paralel bir Osmanlı ulusu yaratamamıştır. Fakat bu çabalar Türkiye Cumhuriyeti'nin tohumlarını atmaktan da geri kalmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve sosyal tarihine bakarken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan mirası önemsememek, tarihsel gerçekliğe aykırı bir yaklaşımdır. Bu manada günümüz Türkiye'sinin sivil-asker ilişkilerini anlamak ve değerlendirmek için, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sivil-asker ilişkileri alanına miras kalan etkiyi iyi analiz etmek gerekir. Bu maksatla araştırmanın bu bölümü, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini anlamamıza katkı sağlayacağını düşündüğümüz ve modern Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerini şekillendirmede etkili olan *Osmanlı mirasını* tarihsel bir perspektiften incelemektedir.

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte siyasal düzen değişikliğe uğramış, hatta cumhuriyet sonrası yapılan inkılâplarla birlikte toplumsal yapı ve sosyal düzen üzerinde de bazı değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. Peki, sivil-asker ilişkileri bu değişimden payına düşeni almış mıdır?

Bu bölümde ilk olarak eski Türk devlet ve topluluklarından Osmanlı İmparatorluğu'na miras kalan ve sivil-asker ilişkileri alanında günümüzde dahi etkili olduğunu değerlendirdiğimiz bazı kalıtsal özellikler incelenmiştir. Müteakiben Osmanlı İmparatorluğu devlet ve toplum yapısı irdelenmiş, Osmanlı İmparatorluğu modernleşme hareketleri tarihsel bir perspektifte ele alınarak, bu modernleşme hareketlerinin Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine olan etkisi analiz edilmiştir.

6.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesindeki Türk Devlet ve Topluluklarında İktidar, Ordu ve Toplumsal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu kendine özgü yapıları ve kültürü olan bir imparatorluk olmanın yanı sıra, kendisinden önceki akrabalarından kalıtsal olarak aldığı bazı önemli kültürel öğelere ve yapılara da sahiptir. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu öncesindeki Türk devlet ve topluluklarının ortak özelliğini anlamak önemlidir. Türk devlet ve toplulukları ile Türk tarihi üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Osmanlı öncesi Türk devlet ve topluluklarında *kalıtsal* iki özelliğin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu özelliklerden ilki *ordulaşma/askerlik ruhu*, diğeri ise *merkezî devlet geleneğidir*.¹⁸²

6.1.1. Ordulaşma/Askerlik Ruhu

Çinli kaynaklara göre Türk tarihi M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanmakla birlikte, Türk olarak adlandırılma *HIONG-NAU* olarak, M.Ö. 2000'li yıllara rastlamaktadır.¹⁸³ Savaşarak yaşayan ve fetih için mücadele eden bu ilk Türk topluluklarında, toplumları

¹⁸² Bozdemir, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s. 23-28.

¹⁸³ A.g.e., s. 6.

ordudan ayırmak çok zordur ve toplum orduyla bütünleşmiş durumdadır.¹⁸⁴ Bu topluluklar için savaş, toplumsal hayatın bir parçası olduğu kadar, aynı zamanda da bir kahramanlık göstergesidir.¹⁸⁵

Türklerin hem yerleşik hayata geçmesi, hem de İslamlaşması Gazneliler ve Karahanlılar gibi devletlerinin etkisiyle olmuştur. İslamiyet'e geçiş dönemi içerisindeki devletlerden en önemlisini ise Selçuklu Türkleri kurmuştur. Selçuklularda da kendisinden önceki Türk devlet ve topluluklarındaki gibi devlet ve ordunun, toplum üzerindeki egemenliği mevcuttur. Bununla birlikte Selçuklularda, toplumsal ve yönetsel hayatta önemli bir yer teşkil edecek olan yeni bir yapı görülmektedir. Bu yapı daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nun da temellerini oluşturacak olan *iktadır*. Osmanlı İmparatorluğu'nda *timar sistemi* ile en gelişmiş hâlini alacak olan bu yapı, savaşçıları toprağa bağlaması bakımından çok önemlidir. Böylece yerleşik hayata geçişle birlikte askerî kurumsallaşma başlamış ve önceden göçebe toplumlarda, toplum ile orduyu birbirinden kesin olarak ayırmak mümkün değilken, artık ordu bağımsız bir kurum olarak karşımıza çıkmakta ve toplumdan ayrılmaktadır.¹⁸⁶

6.1.2. Merkezî Türk Devlet Geleneği

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki merkezî devlet geleneği anlayışının tarihsel temelleri, ilk Türk devletlerine kadar uzanmaktadır. İslamiyet'in kabulü ile birlikte, merkezî devlet geleneği anlayışı, ilk Müslüman Türk devletlerine de sirayet etmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda da bunun izlerini görmek mümkündür. Merkezî devlet geleneği anlayışının tarihsel kökenlerini irdelemek, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti sivil-asker ilişkilerini anlamak için önemli bir husustur. Tarafsız, hiçbir özel çıkarı temsil etmeyen ve toplumun dışında yer alan geleneksel merkezî devlet anlayışı¹⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin sivil-asker ilişkilerini anlamada anahtar bir olgudur.

Türk devlet geleneğinde, hükümdarın iradesiyle hayat bulan yasalar, *yani törü*, o kadar önemli bir gelenektir ki, İslamiyet'in kabulü ile birlikte Şeriat kanunları yanında

¹⁸⁴ A.g.e., s. 4-5.

¹⁸⁵ A.g.e., s. 12-23.

¹⁸⁶ A.g.e., s. 29-32.

¹⁸⁷ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (12. baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014a, s. 27.

geleneğin bir parçası olarak daima yer almıştır. Çünkü hükümdarın otoritesi, bu gelenek ile hayat bulmaktadır.

Yusuf Has Hacib ünlü eseri Kutadgu Bilig’de, Türk devletlerinde hükümdarlığın *törü* üzerine oturtulduğunu sık sık dile getirmektedir.¹⁸⁸ İslamiyet'in kabulü ile birlikte, bu gelenek Şeriat'ın yanında devam ettirilmiştir. İslamiyet'le birlikte Şeriat dışında hükümdarın ortaya koymuş olduğu bu irade, *din ve devletin selameti için yapıldığı öne sürülerek*, İslamî bir kural da olan *istislah* ve *istihsan* kuralına göre meşrulaştırılmıştır.¹⁸⁹

İslam'ın ve halkın hayrı prensibi olan *istislah*, dünyevî otoritenin bağımsızlığını ve onun kanun koyma gücünü geçerli kılan bir ilke olarak, Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Müslüman Türk devletlerinde de kabul edilmiş ve uygulanmıştır.¹⁹⁰ Diğer İslam ülkelerinde de bu düşünceyi destekleyenler düşünür ve devlet adamları olmuştur. İran bürokratları, sultanın otoritesini güçlendirmek için, hilafetin evrenselliği karşısında dünyevî otoriteyi destekleyen görüşler sunmuşlardır.¹⁹¹

6.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İktidar, Ordu ve Toplumsal Yapı

Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran felsefeyi anlamak, İmparatorluğu dünya devleti hâline getiren kul ve tımar sistemini çözümlmek ve bunların toplumsal yapıya tesirini irdelemek, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin miras aldığı kültürü anlamak için çok önemli hususlardır. Çünkü toplumsal yapıya şekil veren kul ve tımar sisteminin çöküşü, imparatorluğunun çöküşünü ifade etmekte olup, modernleşme hareketlerini tetikleyen unsurlardan birisidir. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin tohumlarını atan gelişmelerden bir tanesidir.

¹⁸⁸ İnalçık, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016a, s. 10.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 11.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 7.

¹⁹¹ A.g.e., s. 8.

6.2.1. Gazâ Anlayışı

İslam dininin, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi tartışmasız bir şekilde önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişmesinde gazâ, yani Hıristiyanlığa karşı kutsal savaş, önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'ni kuran felsefe gazâ anlayışıdır. Osmanlı Devleti bu kültür ile doğmuş ve bu kültür geleneğini yıllarca sürdürmüş gazi bir devlettir.¹⁹² Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu anlayışın amacı dârülharbi yıkmak değil, aksine ona boğun eğdirmek¹⁹³ ve haraçgüzar beylerin imparatorluğa sadakat ve cizyesine karşılık, onların inanç ve hürriyetlerine saygı duymaktır.¹⁹⁴ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletmesinde, hatta dünya gücü bir imparatorluk olmasında, bu gazâ anlayışının çok büyük bir etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu bir bölgeyi ele geçirdikten sonra, ele geçirilen yerlerde düzenin nasıl sağlayacağı ve bu bölgenin nasıl yöneteceği gibi hususlarda, ahi ve fakıların bilgisine danıştığı bilinmektedir.¹⁹⁵ Bu manada Şeyh Ede-Bali, Osman Gazi'nin şeyhi, müşidi ve İslam hukukunu ilgilendiren önemli sorunları çözmesinde Osman Gazi'ye yardımcı olan bir bilgidir.¹⁹⁶ Yani devletin ilk dönemlerinde ve kuruluşunda, İslam hukukunu bilen din adamları ile Osmanlı beyleri arasında sıkı bir ilişki vardır.¹⁹⁷

Gazâ anlayışının yanı sıra, özellikle Balkanlarda istimâlet politikasının uygulanması, Osmanlı devlet geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan İslam hukukunun yanı sıra padişaha ait örfî-sultanî hukukun var olması, fethedilen topraklarda Osmanlı İmparatorluğu'nun merkeziyetçi bir devlet kurmasında önemli roller oynamıştır.¹⁹⁸

Ayrıca gazâ anlayışın günümüz Türkiye'sine olan mirası da unutulmamalıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılara karşı kazanmış olduğu üstün başarılarından dolayı Mustafa Kemal'e gazi unvanının verilmesi, halen yürütülen her türlü savaş ve çatışmada

¹⁹² A.g.e., s. 36.

¹⁹³ İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), (20. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 13.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 18.

¹⁹⁵ İnalçık, 2016a, s. 45.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 39.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 46.

¹⁹⁸ İnalçık, Halil, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, (2. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2016b, s. 22.

hayatını kaydeden askerlere bu unvanın verilmesi atalarımızdan bize kültürel bir mirastır.

6.2.2. Devlet Geleneği

Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu ve merkezî otorite, kendisinden önceki Türk devletlerindeki gibi siyasi yapının mihenk taşlarından birisini oluşturmaktadır.¹⁹⁹ Bu iki önemli anahtar yapı, Osmanlı İmparatorluğu'nu klâsik çağında, Avrupa feodalitesinden ayırmaktadır. Hatta bu düzenin varlığı fethedilen topraklardaki halklar için bir kurtuluş anlamına gelmektedir. Çünkü o dönemde feodal beylerden zulüm gören serfler için, Osmanlı sınırları içerisindeki toplumsal yapı daha adil ve daha huzurludur.²⁰⁰ Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu topraklarını genişlettikçe sadece Türklerin değil, devşirilen halkların da devleti olmuştur.²⁰¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu bu adalet anlayışı, onu bir uç beyliğinden dünya devleti hâline getiren önemli etkenlerden birisidir.²⁰²

Elbette merkezî iktidarın zayıfladığı zamanlarda feodal davranışlar görülmüştür. Merkezî yapının zayıflaması, hatta merkezî yapıyı taşrada temsil eden ve devletin bel kemiğini oluşturan tımar sisteminin bozulması, imparatorluğunun sonunu getiren etmenlerdendir. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nu klâsik çağında bu kadar üstün yapan ve merkezî otoriteyi güçlendiren unsur *ordudur*. Çünkü ordu tümüyle savunma veya fetih aracı değil, aynı zamanda ileride de değinileceği gibi toprak politikasının da bir aracıdır.²⁰³

Devlet geleneğinin en önemli hususlarından birisi, hükümdarın kendi iradesiyle yapmış olduğu, toplumu ve devleti düzenleyen kanun ve düzenlemelerdir. Peki, bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda durum nasıldır? Halil İnalçık, 9. yüzyılda İslam ulemasının içtihat kapısını kapadığını ve İslamiyet'in gerek kamu hayatında

¹⁹⁹ Bozdemir, 1982, s. 40.

²⁰⁰ Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, (5. Baskı), (çev. İhsan Durdu, G. Tunalı ve H. Koç), Küre Yayınları, İstanbul, 2016, s. 32.

²⁰¹ İnalçık, 2015, s. 37.

²⁰² Kodaman, Bayram, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007 (16), s. 3-4.

²⁰³ Bozdemir, 1982, s. 43.

gerekse de bireyler arasındaki ilişkilerde tek geçerli hükmünün Şeriat olduğunu iddia etmesine rağmen, bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle olmadığı ifade etmektedir.²⁰⁴

Fatih Sultan Mehmet'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunları başta olmak üzere, Osmanlı geleneksel devlet anlayışında hükümdarın iradesinden doğan örfî-sultanî hukuk anlayışı mevcuttur. Bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda bu anlayış, kendisinden çok önce kurulmuş Müslüman Türk devletlerinden kalıtsal olarak alınmış ve sürdürülmüştür.²⁰⁵ Örfî-sultanî hukuk ile Şeriat hukuku arasındaki ayrılık, eski Türk Müslüman devletlerindeki bir geleneğinin devamı olarak uygulanmıştır.²⁰⁶

Ali Yaşar Sarıbay'a göre ise, Şeriat ile örfî-sultanî hukuk ikiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle başlamıştır. Hatta Şeriat ile padişahın iradesinden doğan örfî-sultanî hukukun baş mimarı olarak dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi (1545-74) olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁷ Fakat Halil İncalcık'a göre bu ikilik hep var olmuş ve Türk devlet geleneğinin bir parçası olarak eski Müslüman Türk devletlerinden, Osmanlı İmparatorluğu'na miras kalmıştır. Osman Gazi'nin bağımsızlığını ilân ettikten sonra kanunlar çıkarması, Osmanlı'yı bir imparatorluk haline getiren Fatih Sultan Mehmet'in kanunnameler çıkarması, Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunlar yapması ve bunların Şeriat'la alakasız oluşları, tamimiyle Türk devlet geleneği anlayışının birer yansımalarıdır.²⁰⁸ İşte bu sebeplerden ötürü Müslüman bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti'nin seküler siyasi sistemle yönetilen az sayıdaki İslam ülkesinden birisi olmasına şaşmamak gerekir.²⁰⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda örfî-sultanî hukukun gelişmesinde Fatih Sultan Mehmet devri çok önemli bir mihenk taşıdır. İmparatorluğun kurucusu olarak Fatih Sultan Mehmet, yasa ve kanun hükümdarı olmuştur.²¹⁰ Fatih Sultan Mehmet'in ünlü kanunnamelerinden ilki devlet teşkilatıyla ilgili olup tam manasıyla örfî kanunları içine

²⁰⁴ İncalcık, 2016a, s. 57.

²⁰⁵ A.g.e., s. 58.

²⁰⁶ A.g.e., s. 62.

²⁰⁷ Sarıbay, A. Yaşar, *Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye*, (2. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 173-174.

²⁰⁸ İncalcık, 2016a, s. 27.

²⁰⁹ A.g.e., s. 10.

²¹⁰ A.g.e., s. 66.

almaktadır.²¹¹ İkinci kanunnamesi ise vergi mükellefi olan tebaanın örfi vergilerini gösteren reaya kanunnamesidir.²¹² Ayrıca Fatih Sultan Mehmet, devlet içinde mutlak hükümdarlığını sağlamak için bir veziri* hariç tüm vezirlerini kul aslından gelen kimselerden seçmiştir. İşte bu da kul sisteminin devlet otoritesini tesis için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.²¹³ Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in kanunları düzenleyiş biçimi de, Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan toplum yapısının nasıl olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Fatih Sultan Mehmet döneminde *askerî sınıf* ve vergi mükellefi *reaya* için ayrı ayrı kanunnameler düzenlenmiştir. Şeriat ile ondan bağımsız seküler hukukun yan yana yaşadığı bir yönetim tarzı Osmanlı İmparatorluğu ve onun küllerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'ni anlamak ve yorumlamak için önemli bir konudur.

Türkler, 11. yüzyılda İslamiyet ile tanışmaya başlayınca Avrasya imparatorluklarından gelen hakanın mutlak bağımsızlığı, kamu meselelerinde yasama hakkının hakanda/devlette olması anlayışı, Türk-İslam devletlerine miras kalmıştır.²¹⁴ Türk-İslam devletlerindeki bu kanun rejimi, Osmanlı İmparatorluğu tarafından da bizzat kullanılmıştır. Bu geleneğinin Osmanlı uleması tarafından yorumlanması ise ulemayı liberal ve popüler ulema olarak ikiye ayırmıştır. Ulema arasındaki bu ayrışma ise günümüze kadar gelen merkez-çevre, laik-muhafazakâr tartışmaların kökenini oluşturmuştur. Devletin işleyişindeki örfî-sultanî hukuk ve buna bağlı yasama faaliyetleri liberal ulema tarafından *istihsan* veya *maslaha* denilen Şeriat kuralı ile yorumlanarak; *İslam toplumu için iyi olan ne ise, o tercih edilecektir* mantığıyla meşrulaştırılmıştır. Şeriat'ın katı yorumunu yapan muhafazakâr ulema ise, bunun Şeriat'a aykırı yenilikler, bid'at olduğunu iddia etmiştir.²¹⁵ Böylece bu yorum farkı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hareketleri ile farklı bir boyut kazanacak, günümüz Türkiye'sine kadar uzanacak tartışmaların kökenlerini oluşturacaktır.²¹⁶

²¹¹ A.g.e., s. 69.

²¹² A.g.e., s. 72.

* Karamanlı Veziriazam Mehmet Paşa ulemadan gelmektedir.

²¹³ İnalçık, 2016a, s. 66.

²¹⁴ A.g.e., s. 138.

²¹⁵ A.g.e., s.138.

²¹⁶ İnalçık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, (5. Baskı), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016c, s. 209.

6.2.3. Kul ve Tımar Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal ve siyasal yapı *kul ve tımar sistemine* göre şekillenmektedir. Bu iki sistem Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve siyasal hayatında o kadar önemlidir ki, bunların bozulması tarihçilere göre imparatorluğun gerilemesine neden olan en önemli etmenlerden birisidir.²¹⁷

Ortadoğu İslam devletlerinin bir geleneği olan ve saray ile devlet hizmetlerinde kullanılmak üzere kölelerden ve esirlerden gençler yetiştirilmesi âdeti, Osmanlı İmparatorluğu devlet idaresindeki temel unsurlardan birisi olan, kul sisteminin özünü oluşturmaktadır. İlk başlarda kullar, savaş esirlerinden ve kölelerden oluşurken, I. Beyazıt (1389-1402) devrinden itibaren, kullara devşirmeden gelen gençler de katılmıştır.²¹⁸ Kullardan oluşan Kapıkulu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk zamanlarında merkezî otoritesinin kurulmasında başlıca faktör olmuş ve padişahlar kendi icra gücünü, yalnız kendi kullarına emanet etmeyi bir prensip olarak kabul etmişlerdir.²¹⁹

Fethedilen topraklardaki gayrimüslimler, devşirilerek sarayda bir eğitimden geçirilmekte ve bu eğitim sonucunda padişahın kulu olarak devletin çeşitli kademelerinde, özellikle de askerî hizmetlerde görev yapmaktadırlar. Osmanlı devletinde, Ortadoğu Devlet sistemlerindeki gibi toplum iki sınıftan oluşmaktadır. Bunlardan ilki askerî sınıf, ikinci ise reayadır. Reaya, askerî hizmet sınıfı ve kanunla belirlenmiş olan kentli ve göçebelerin dışında kalan, vergi ödeyen ve üretim yapan tebaadır.²²⁰ Askerî sınıf ise günümüz anlamındaki asker sözcüğünün tam karşılığı değildir. Buradaki askerî sözcüğü siyasal yetenekleri olan anlamına gelmektedir.²²¹ Bu sınıf, devlet yönetiminin yürütme gücünü oluşturmakta ve padişaha hizmet eden sınıfı oluşturmaktadır. Bu sınıf aynı zamanda yönetenler sınıfı olmakta, icrai askerîler* ve ulemeden oluşmaktadır.²²²

²¹⁷ İncalcık, 2015, s. 52-57.

²¹⁸ A.g.e., s. 84.

²¹⁹ A.g.e., s. 84.

²²⁰ A.g.e., s. 115.

²²¹ Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş), (21. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 32.

*İcrai askerîler ise iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar maaşlılar ile zaim ve tımarlı sipahilerdir.

²²² Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, (20. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.10.

Kul sistemi içerisinde dâhil olan esirler, köleler ve devşirmeler İstanbul'a getirilince bir kısmı sarayın hizmetine ayrılırken, bir kısmı da yeniçeri olmak üzere Türk köylerine gönderilmektedir. Saray için ayrılanlara içoğlanı, yeniçeri olacıklara ise acemioglanı denilmektedir.²²³ Türk köylerine gönderilenler yeniçeri olmadan önce gönderildikleri, daha doğrusu bir süreliğine kiraya verildikleri yerlerdeki sahiplerinden Türkçeyi, savaş sanatını ve İslamî gelenekleri öğrenmektedirler.²²⁴ Saraya ayrılan içoğlanları ise fenden musikiye, savaş sanatından, spora kadar çeşitli eğitimlerden geçmekte, hatta zamanla belli başlı hizmetlerde uzmanlaşmaktadırlar. Sarayda verilen bu eğitimlerin asıl amacı ise, kullara padişaha mutlak bağlılık ve sadakat duygusunu aşılmasıdır.²²⁵ Ayrıca kapıkullarının siyaseten katli ve mallarının müsadere edilmesi yöntemi ve bunlardan duyulan korku, bu itaat ve sadakat anlayışının temininde etkili olmaktadır.²²⁶

Osmanlı İmparatorluğu taşrasında ise tımar sistemi geçerlidir. Bu sistem Osmanlı İmparatorluğu'nun malî, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermektedir.²²⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun araziye dayalı ordusunu oluşturan tımarlı sipahiler, bu politikanın temelini oluşturmaktadır. Bu sistemde mülk ve vakıf toprakları dışındaki tüm tarım arazisi, devlete aittir ve toprağı işleyen köylü kiracı konumundadır.²²⁸

Kul ve tımar sisteminin en önemli yanı, bu iki sistemin orduya olan tesiridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu; kapıkulu ordusu, araziye dayalı ordu ve yedek ordu olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.²²⁹ Bunlardan ilk ikisi Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve politik yaşamını da düzenleyen kul ve tımar sisteminin bir parçasıdır. Ordunun bel kemiğini oluşturan kapıkulları ile araziye dayalı ordunun kahramanları tımarlı sipahiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenin sağlanmasında ve merkezî otoritenin tesis edilmesinde çok önemli bir role sahiptir.²³⁰

²²³ İncalcık, 2015, s. 84.

²²⁴ Hale, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 37; Kodaman, 2007, s. 7.

²²⁵ İncalcık, 2015, s. 85.

²²⁶ Kodaman, 2007, s. 7.

²²⁷ İncalcık, 2015, s. 111.

²²⁸ A.g.e., s. 113.

²²⁹ Hale, 2014, s. 35.

²³⁰ Berkes, 2015, s. 77.

Kapıkulu, padişahın yani sarayın hizmetinde görevli kimseye verilen isimdir.²³¹ Kapıkulu ordusundaki kul statüsü sanıldığı gibi aksine aşağılayıcı bir nitelik taşımamaktadır. Çünkü sultanın kulları devlet idaresindeki en güçlü görevlerde yer almaktadır.²³² Yani kul sistemi içerisinde yetişenler Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı bir statüye sahip olmaktadır. Kapıkulları ilk zamanlarda savaş esirlerinden²³³ ve köle ticaretinden teşkil edilirken, zamanla döneminin benzersiz bir özelliğini taşıyan Hıristiyan topluluklardan devşirme usulüyle teşkil edilmişlerdir. Bu sınıfı ayrıcalıklı kılan ise, maaşlarını nakit olarak alması, yani yönetimin paralı hizmetkârları olmasıdır.²³⁴ Toplumdan yabancılaşan kapıkulu, hep sarayın yanında saf tutmuş²³⁵ ve onun politik araçlarından birisi olmuştur.*

Osmanlı'yı bir dünya devleti, bir imparatorluk hâline getiren önemli etmenlerden birisinin kapıkulu sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Kapıkulu sistemi içerisinde devşirilenlerin yetiştirilmesinde önemli bir etkisi olan Enderun'un yanı sıra, yeniçeri ocağı da imparatorlukta önemli bir yere sahiptir. Avrupa'nın ilk daimî ordusu olan yeniçeri ocağı, Edirne'nin fethinden sonra Osmanlı sultanlarının savaş esirlerinden kurduğu ve doğrudan doğruya sultanın kendi buyruğu altında olan kapıkulu ordusudur.²³⁶ Yeniçeriler merkezi otoritenin dayanağı olup, taşradaki beylerin otoritesini dengelemek için kurulmuştur.²³⁷

Osmanlı'nın klâsik çağında para darlığı önemli bir problemdir. Büyük bir orduya ihtiyacı olan imparatorluğun, ordusunu besleyebilmek için de paraya ihtiyacı vardır. O dönemlerde köylü tarım öşrünü nakit olarak ödeyemediği için, aynî ödeme yapması gerekmektedir. Bu da devletin bu aynî gelirleri paraya çevirmesinde gelir kaybına sebep olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu tarım gelirlerini askerlere tımar olarak tahsis etmiştir.²³⁸ Her kademedeki kendisine tımar verilen sipahi ve beyler, tımarının miktarına

²³¹ Kodaman, 2007, s. 7.

²³² Hale, 2014, s. 35.

²³³ İncelik, 2015, s. 84.

²³⁴ Hale, 2014, s. 35.

²³⁵ Sunay, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil-asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, Ankara 2010, s. 28.

* Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde görülecektir ki, kapıkullarının toplumla ilişki kurmaya başlaması ve saray aleyhine toplumsal faaliyetlere yönelmesi, yeniçeri ocağının kapatılmasına giden süreci hızlandırmıştır.

²³⁶ İncelik, 2015, s. 17.

²³⁷ Kodaman, 2007, s. 8.

²³⁸ İncelik, 2015, s. 111.

göre belli sayıda cebelü* beslemek zorundadır.²³⁹ Bu şekilde hem Osmanlı İmparatorluğu ordusunun devamlılığı sağlanmış oluyor, hem de vergilerin toplanması sağlanmış oluyordu. Sipahinin almış olduğu toprak kendisinin olmuyor, aksine o toprak üzerinde yaşayan halktan gerekli vergiyi toplayarak, hem devletin o toprak üzerindeki denetim hakkını sağlamış, hem de kendi gelirini güvence altına almış oluyordu. Bu şekilde sipahiden başlayıp, beylerbeyliğine dek uzanan hiyerarşide, tımar sistemi padişahın taşradaki yürütme gücünü temsil etmektedir.²⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu, sipahiye vermiş olduğu tımar ile yukarıda saymış olduğumuz askerî ve toplumsal politikalarını gerçekleştirirken, aynı zamanda da feodaliteyi önlemiş oluyor ve merkezî otoritenin hâkimiyetini devam ettirmiş oluyordu.²⁴¹

Toprak rejiminin ve buna bağlı olarak ordu, ekonomi ve yönetim sisteminin bozulması sipahinin yerine mültezimlerin ve ayanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁴² Bu da merkezî otoritenin zayıflanmasındaki önemli etkenlerden birisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî otoritesinin zayıflaması ve taşradaki hâkimiyetini kaybetmesi ile birlikte, Osmanlı topraklarında feodal bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır.

6.3. Osmanlı İmparatorluğu Modernleşme Hareketleri ve Ordu

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve padişahın siyasi otoritesinin en büyük vasıtası olan yeniçeri birlikleri, Osmanlı İmparatorluğunu dünya devleti hâline getiren unsurlardan birisidir. Fakat bu yapının padişah ve onun siyasi otoritesini korumaktan öte, bizzat saray politikası içine girmesi ve hatta padişahların tahttan indirilip tahta çıkışlarında etkili olmaya başlaması, günümüz Türkiye'sindeki silahlı kuvvetlerin siyasi hayata müdahalecilik geleneğinin bir parçasıdır.²⁴³ İşte bu manada Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerinin ve merkezî otoritenin yeniden sağlanması çabalarında ilk reformların askerî alanda yapılması manidardır.

* Atlı bir adam.

²³⁹ İnalçık, 2015, s. 88.

²⁴⁰ A.g.e., s. 121.

²⁴¹ Kodaman, 2007, s. 6.

²⁴² Hale, 2014, s. 44.

²⁴³ Ahmad, 2014a, s. 10.

Fakat Şu gerçek unutulmamalıdır ki, ordu ile başlayan bu reform hareketleri birbiriyle zıt iki sonuca neden olmuştur. Bir yandan ordu modernleŐtirilip, siyasi otoritenin merkezî kontrolü artarken, diŐer yandan da bu modernleşme hareketleri ile ordunun önemli kademelerini işgal edecek askerlerin yetiştirilmesi için açılan okullarda devletin selameti için çalışan, fakat padişahın mutlak otoritesine karşı çıkan bir kuşak yetiŐmiŐtir.

18. ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan olayları anlamadan, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini anlamak neredeyse çok zordur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmeden önce 18. ve 19. yüzyılda yaşamış olduğu değişimler ve dönüşümler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile doruk noktasına ulaŐmıŐ, hatta Cumhuriyetin temelleri bu süreçte atılmıştır.²⁴⁴

1699 tarihi Osmanlı İmparatorluğu ve Türk tarihi açısından çok önemli bir tarihtir. Bu tarihten itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Batı'nın askerî ve teknolojik üstünlüğünü kabul edecek, ordunun modernizasyonu için Batılı uzmanlar ülkeye davet edilecektir. Daha da önemlisi yeni lâik bir kuşağın oluşmasında etkili olacak olan Batı tarzı okullar ve mühendishaneler bu süreç ile birlikte açılmaya başlayacaktır.²⁴⁵ Ayrıca bu süreçle birlikte günümüze kadar yansımaları devam eden İslamcı-Batıcı karŐıtlıĐı da hayat bulacaktır.²⁴⁶

Halil İncılık, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma sürecini, her birinin amacı diŐerinden farklı olan üç aŐamadan oluştuğunu ifade eder.²⁴⁷ İlk aşama Osmanlı bürokratlarının Hıristiyan Avrupa'dan askerî silah ve gereçler aldığı aŐamadır. Bu ilk reform hareketleri ulemanın ve muhafazakâr kesiminin tepkisine karşılık, "*Kendini korumak için düşmanın silahını almak, kâfiri taklit etmek demek değildir ve Őeriata uygundur*"²⁴⁸ ifadesinde meşruluk kazanmıştır.

²⁴⁴ İncılık, 2016b, s. 168.

²⁴⁵ A.g.e., s. 210-211.

²⁴⁶ A.g.e., s. 228.

²⁴⁷ İncılık, 2016a, s. 139.

²⁴⁸ İncılık, 2016b, s. 228.

İkinci aşama ise askerlikle ilgili Batılı ilimleri okutmak üzere Avrupalı uzmanların çağrıldığı, askeri okulların açıldığı ve matbaanın geliştiği dönemdir.²⁴⁹ Laikliğin kökenleri bu dönemde atılmıştır.

Batılılaşmanın üçüncü aşaması ise Tanzimat dönemiyle başlayan ve merkezî bürokratik bir devlet yaratmak amacıyla reformların yapıldığı süreçtir. Batılı tarzda siyasî ve idarî uygulamalar, bu dönemle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmaya başlamış ve birçok idarî kanun Avrupa dillerinden çevrilerek, imparatorlukta yürürlüğe girmiştir.²⁵⁰ Bu Batılı tarzdaki reformlar 1876'da ilan edilen ve Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru atılmış önemli bir adım olan, ilk Osmanlı Anayasası (Kanun-i Esasi) ile zirveye ulaşmıştır.²⁵¹

Tabi şu gerçeği de unutmamak gerekir, yapılan bu Batılı tarzdaki reformlar Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de toplumunda ikiliğe yol açacaktır.²⁵² Bürokratlar tarafından tepeden gelen, lâik Batılı tarzdaki kurumlar ile geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kitleler tarafından desteklenen İslamî kurumlar arasında yaşanan bu ikilik, özellikle 19. yüzyıl ortalarında Yeni-Osmanlılar (Namık Kemal, Ziya Paşa, Ziya Gökalp) tarafından devamlı eleştirilecektir.

Yeni-Osmanlılar, endüstrileşmeye ve maddî alanlarda Batılı usullerin alınmasına taraftar iken, Avrupa ile özdeşleşmiş kültür ve yaşam tarzını reddetmektedirler.²⁵³ Bu çatışma, günümüzdeki tartışmaların kökenlerinin çok eskiye gittiğini göstermesi bakımından çok önemli bir husustur. Özetle, şuanda Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu durum uzun soluklu bir tarihi geçmişe sahiptir.

²⁴⁹ İnalçık, 2016a, s. 140.

²⁵⁰ A.g.e., s. 140.

²⁵¹ A.g.e., s. 141.

²⁵² A.g.e., s. 141.

²⁵³ A.g.e., s. 144.

6.3.1. İlk Modernleşme Hareketleri

Kanuni Sultan Süleyman ile klâsik çağını tamamlayan Osmanlı İmparatorluğu, gerilemeye başlamış ve nitekim bu gerilemiş 18. yüzyılda kendini iyice göstermiş ve Osmanlı yöneticilerini, düzeni korumak için gerekli tedbirleri almaya mecbur bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü Viyana bozgunu ile kabul etmiş ve Batılılaşma hareketleri bu vesile ile başlamıştır.²⁵⁴ 1683 Viyana bozgunu, 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları ve nihayetinde Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu hasta adam ilân etmesi, geleneksel düzenin yetersizliğini gözler önüne sermiş ve bir uyanma devri başlamıştır. Fakat 18. yüzyıl ile başlayan bu uyanma dönemindeki çağdaşlaşma fikirleri, siyasal düzenin iyileşmesini sağlamamış ve toplumsal olarak da kabul edilmemiştir.²⁵⁵

Lâle Devri'nde (1718-1730) askerî alan başta olmak üzere, birçok alanda önemli adımlar atılmıştır ki bunlardan en önemlisi 1727'de matbaanın kurulmasıdır. Ancak yapılan girişimler ilk adım olarak önemli bir niteliğe sahip olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirecek ölçüde yeterli değildir ve nihayetinde 1730 Patrona Halil İsyanı ile Lâle Devri sona ermiştir.²⁵⁶ Bu yıllardaki ilk girişimlerin başarısızlığında iç etmenlerin rolü olduğu kadar, dönemin Fransa'sının da etkileri büyüktür.

6.3.1.1. Rochefort Projesi ve Fransız Tepkisi

Berkes (2015)'in de ifade ettiği gibi Avrupa orduları karşısında art arda yenilgi almaya başlayan geleneksel Osmanlı ordusunun yenilenmesi ve çağa uydurulması için yapılan ilk girişimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi iç dinamiklerinden değil, dış etmenler vasıtası ile olmuştur. Bunlar arasındaki ilk girişim, Rochefort projesi olarak da

²⁵⁴ İncalcık, 2016b, s. 255.

²⁵⁵ Berkes, 2015, s. 42.

²⁵⁶ Kodaman, 2007, s. 18.

anılan dönemin Katolik Fransa'sından kaçan Protestan Huguenot grubunun başında olan Rochefort'un, sadaret kaymakamı İbrahim Paşa'ya 1718'de sunduğu bir projedir.²⁵⁷

Protestanlığın Katoliklikten daha çok Müslümanlığa benzediği düşüncesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sığınma isteyen bu Avrupalı, Osmanlı İmparatorluğu geleneksel askerî düzenine alternatif bir ordu teşkilatı, subay heyeti yetiştirmek için Avrupa tarzında fen subaylığı örgütü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun maliyesini düzeltecek çareler teklif etmiştir.²⁵⁸

Fakat Huguenot grubu kabul edilmemiş ve bu projeler de rafa kaldırılmıştır. Ancak buradaki kritik durum, bu projeye karşı çıkan Şeriat taassubu olmamış, Fransız çıkarları ve Osmanlı rüşvetçiliği olmuştur. Bu görüşmeden haberi olan Fransız elçisi, gerçekleştirilecek reformların Fransa çıkarlarına ve doğal olarak en büyük çıkarları olan kapitülasyonlara aykırılığını görmüş ve bu duruma müdahale etmiştir.²⁵⁹

6.3.1.2. İbrahim Müteferrika ve Yeniçerilerin Sivilleşmesi

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde matbaayı kuran ve *Basımcı* olarak tanınan, İbrahim Müteferrika 1731'de, I. Mahmut'a sunmuş olduğu *Usûlü'l-hikem fî nizami'l-ümen* adlı eseri ile 1718 yılında başlayan uyanış döneminin sönmediğini tarihe kanıtlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çağa uygun olarak düzen değiştirmesi gerektiğini savunan bir şahsiyettir. İbrahim Müteferrika bu eserinde, Avrupa siyasî düzenini, askerî kurum ve yöntemlerini anlatır. Bunu ispatlamak için Moskof Devleti'nin nasıl geliştiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl gerilediğine vurgu yapar.²⁶⁰ Bu vesileyle de İbrahim Müteferrika ilk kez *nizam-ı cedid* terimini kullanarak, yeni askerî kurumlar ile bu kurumların gerektirdiği harp araç ve gereçlerin neler olduğunu, strateji ve taktik yenilikleri anlatır.²⁶¹

Kısacası ilk kez çağdaş askerî düzenin gerekliliklerini vurguladığı için bu

²⁵⁷ Berkes, 2015, s. 45-49.

²⁵⁸ A.g.e., s. 47.

²⁵⁹ A.g.e., s. 49.

²⁶⁰ A.g.e., s. 53.

²⁶¹ A.g.e., s. 50.

şahsiyet, tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusu Batı dünyasının kullandığı yeni askerî kurumlar, askerî yönetim tarzları ve askerlik eğitiminden uzaktır. Ayrıca İbrahim Müteferrika'nın üzerinde durduğu ve Osmanlı İmparatorluğu ordusunun çökmesinin de nedeni olan husus, asker ile sivilin birbirine karışmış olmasıdır, yani yeniçerilerin sivilleşmesidir.²⁶²

Osmanlı'yı imparatorluk yapan ve merkezî yönetimi güçlendiren kul ve tımar sisteminin bozulması ve İbrahim Müteferrika'nın da üzerinde durduğu asker ile sivilin birbirine karışmasını Berkes şöyle anlatmaktadır:

...Malî bunalım koşulları altında yeniçerilik devlet kulluğu olmaktan çıkmış, bir sınıf, siyasal güç kazanan bir parti olmuştu. Artık eski devşirme uygulanmıyor, ordu, yeniçeriliğe alınmaması gereken fakirleşmiş esnaf ve köylü ile doluyor. Bu sivilleşmiş ocak durumu reayayı asker ocağından ayıran eski Osmanlı sistemine aykırıydı... Bir yandan toplumun fakirleşen kitleleri yeniçerileşiyor, öte yandan yeniçeriler kasap, hamal, kayıkçı, manav, tellak, kahveci gibi, Osmanlı yazarlarının ayaktakımı işi olarak küçümsediği işlere yayılıyordu.²⁶³

Osmanlı maliyesinin bozulması ve kulluk sisteminin zarar görmesi sonucu yeniçerilik eski önemini yitirmiştir. Önceden Osmanlı İmparatorluğu için iktidarı koruyan ve pekiştiren bir unsur iken, sivilleşme sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na düşman bir yapıya dönüşmüştür. Tabii durum böyle olunca Rochefort ve İbrahim Müteferrika gibi askerî düzenin değişmesi gerektiğine inanan şahısların fikirleri, artık siyasi bir güç hâline gelmiş olan yeniçeriler ve statükonun böyle devam etmesinde çıkarları olan rüşvetçilerin tepkisiyle karşılaşmıştır.

Bu iki önemli şahsın ilk girişimlerinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı başarısız yeniliklerin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, günümüz manasında muhafız alayı diyebileceğimiz, padişaha en yakın olan bostancı ocağına 300 kadar gencin alınarak Haydarbaşı civarında Batı tarzı yöntemlerle talimlere başlamasıdır. Tabii bunu kimin başlattığı, talimleri kimin yaptırdığı hakkında bilgiler mevcut olmamakla birlikte, bu konu üzerinde çok da durulmadığı düşünülmektedir.²⁶⁴

²⁶² A.g.e., s. 50-55.

²⁶³ A.g.e., s. 77.

²⁶⁴ A.g.e., s. 63.

6.3.1.3. Humbaracı Ahmet Paşa ve Hendesehane

Diğer bir girişim ise Osmanlı İmparatorluğu'nda vezirliğe de yükseltilen, asıl adı Comte de Bonneval olan, Fransız General Humbaracı Ahmet Paşa'dır. Fransa ve Avusturya ordusunda savaşmış ve ün kazanmış olan bu general, en son Avusturya'da hapse atılınca, hapisten kaçarak Avusturya'dan intikam almak düşüncesi ile Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmayı düşünmüştür. Dönemin sadrazamı Topal Osman Paşa tarafından kendisinden yararlanılabileceği düşüncesi ile İstanbul'a çağrılarak, kendisine humbaracı ocağının yenileştirilmesi görevi verilmiştir. 1733'te maaşlı bir humbaracı kıtası kurularak, bunların Batı tarzı eğitimleri için ilk askerî ve fen tatbikat okulu olan *Hendesehane (Kara Mühendishanesi)* açılmıştır.²⁶⁵ Dönemin sipahisinin ve yeniçerisinin statükoya bağlılığı dikkate alınırca, Ahmet Paşa'nın neden humbaracı ocağına yöneldiği anlaşılacaktır.²⁶⁶

Bonneval'in cesaret ve kahramanlığın bu çağda yetmediğini, askerlik için eğitim ve disiplinin, düzenli maaş ödenmesinin ve Batı tarzı ordu kuruluşlarının önemli olduğunu vurgulayan bir raporu, Osmanlı İmparatorluğu devlet adamlarına sunduğu bilinmektedir. Fakat çağdaş manada kurulan humbaracı ocağı ile Hendesehane'nin ömrü çok uzun olmamış, humbaracıların talimlerden hoşlanmadığı gerekçesi ile kapatılmıştır.²⁶⁷

17. ve 18. yüzyılda özellikle Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte, askerlerin sahip olduğu teçhizat ve silahlar değişmiş, buna bağlı olarak da savaşların taktik ve stratejileri de değişmiştir. Geleneksel Osmanlı İmparatorluğu ordusunda önemli bir yer tutan kahramanlık ve cesaret anlayışıyla savaşmak, artık güçlü silahlara ve çağdaş askerî taktiklere sahip Avrupa orduları karşısında işlemez bir hâle gelmiştir. Geleneksel gazâ anlayışla, yani din ve Şeriat ölçüleriyle savaşmak artık olanaklı değildir²⁶⁸ ve geleneksel ordunun, çağdaş Avrupa tarzı bir ordu ile değiştirilmesi zaruridir.

²⁶⁵ A.g.e., s. 64.

²⁶⁶ Jelavich, 2016, s.128.

²⁶⁷ Berkes, 2015, s. 63-66.

²⁶⁸ A.g.e., s. 86.

6.3.2. III. Selim ve II. Mahmut Dönemi ile Modern Orduya Geçiş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk modernleşme çabaları, askerî alandaki reformlarla başlamıştır. Yapılan bu reformlar, diğer birçok alanda olduğu gibi askerî alandaki uluslaşma hareketinin de bir yansımasıdır.²⁶⁹ Bu reform süreci, Batı tarzı bir ordu yaratmak olarak algılanmış, Batı tarzı normlar ve değerler ordu vasıtasıyla Türk toplumuna girmiştir.²⁷⁰ Fakat bu durum Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir ilk değildir. Çünkü 17. yüzyıla kadarki süreçte gelişen ve değişen askerî silah ve teçhizatların yapımında kullanılan hammadde hususunda, Avrupa'dan devamlı yararlanılmıştır.²⁷¹

6.3.2.1. Modern Orduya Geçiş: Merkezî Otoriteyi Sağlama Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu'nu dünya devleti haline getiren husus, merkezî otoritenin tüm topraklarda hâkim olmasıdır. Fakat 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında bu yapı bozulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu âdem-î merkezîyetçi bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Bu yapının ayırt edici özelliği ise merkez ile reaya arasında güçlü uyrukların ortaya çıkmasıdır ki, bunlar ayan ve derebeyi olarak adlandırılmaktadır.²⁷² İşte III. Selim (1789-1807) ile başlayan ve II. Mahmut (1808-1839) ile devam eden reform hareketlerinin merkezinde, her ne kadar ordunun modernleştirilmesi fikri yatsa da, reformların bir diğer amacı da merkezî otoritenin tekrar sağlanlaştırılması istediğidir.²⁷³

Osmanlı İmparatorluğu taşrasındaki tımar sisteminin ve buna bağlı olarak vergi toplama sisteminin bozulması, devleti iltizam sistemine yöneltmiştir. Vergi toplama hakkının özel kişilere devredilmesine dayanan iltizam sistemi, 18. yüzyılda *malikâne*, yani vergi toplama hakkının hayat boyu devredilmesi biçimine dönüşerek varlığını

²⁶⁹ Akça, İ., E.B. Paker, "Ordu, Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Paker, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 22.

²⁷⁰ Arslan, D. Ali, "Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Atatürk, Türk Ordusu ve Türk Elitleri", *International Journal of Human Science*, 2004/Cilt:1 (1), s. 3

²⁷¹ Berkes, 2015, s. 74.

²⁷² Findley, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, (çev. Güneş Ayaş), (4. Baskı), TİMAŞ yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

²⁷³ A.g.e., s. 75.

sürdürmüştür.²⁷⁴ Bu sistem ile birlikte vergi doğrudan devlet tarafında değil de mültezimler tarafından toplanmaya başlanmış, buna bağlı olarak eyaletlerdeki önemli yüksek idarî makamlar iltizamlar ile birleşmeye başlamıştır. Osmanlı askerî hizmet sınıfının elinde olan bu makamların, mültezimlere geçmesi ile birlikte sancak ve eyaletler ayanlar ve derebeylerin kontrolüne girmiştir.²⁷⁵ Sancaklarda ve eyaletlerde hüküm sürmeye başlayan ayan ve derebeyleri, zamanla padişahın saray gücünü taklit ederek birçok insan beslemeye ve sefer zamanı için ordular donatmaya başlamışlar, yani merkezî otorite karşında bir güç elde etmişlerdir. III. Selim ile başlayıp II. Mahmut ile hayat bulan reformların nihai hedefi, güçlenen bu sınıfı bertaraf etmek ve merkezîleşmektir.²⁷⁶

6.3.2.2. III. Selim ve Nizam-ı Cedid

1768 Osmanlı-Rus Savaşı mağlubiyeti ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ağır şartları, o zamana kadar ki askerî alanda yapılan yeniliklerin köksüz olduğunu göstermiş ve III. Selim tahta çıkınca köklü yeniliklerin yapılması gerektiğinin zaruretine inanmıştır.²⁷⁷ 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan yenilgiler ve toprak kayıpları, Osmanlı ordusunun Avusturya ve Rusya ordularına göre teknolojik olarak geri kalmışlığını, Osmanlı ordusunun lojistik sisteminin çökmüş olduğunu ve en önemlisi de ordunun örgütsel anlamda ciddi sorunlar yaşadığını gün yüzüne çıkarmıştır.²⁷⁸ Ayrıca bu yenilgi ve toprak kayıpları, Rusların sahip olduğu sağlam bir emir komuta sisteminin ve profesyonel komutanlara sahip modern bir ordunun neler yapabileceğini de kanıtlamıştır.²⁷⁹

Dönemin Prusya ordusunda soylular subay, serbest köylüler çavuş, serfler ise er olarak görev yapmaktadır. Yani ordu teşkilatlanması Prusya'nın toplumsal yapısını

²⁷⁴ Aytekin, E. Atilla, "Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, (yayına hazırlayanlar Gökhan Atılğan vd.), (1. Baskı), Yordam Kitap, İstanbul 2015, s. 42.

²⁷⁵ Findley, 2015, s. 29.

²⁷⁶ A.g.e., s. 31.

²⁷⁷ Kodaman, 2007, s. 18-19.

²⁷⁸ Aytekin, 2015, s. 76.

²⁷⁹ Findley, 2015, s. 24.

yansıtmaktadır.²⁸⁰ Rusya'da ise zorunlu askerlik sistemine dayalı ordu teşkilatlanması mevcuttur. Bunlara karşın Osmanlı ordusu geleneksel yapısını yeni koşullar içerisinde sürdürmeye çalışmaktadır.²⁸¹

III. Selim tahta geçmesinin hemen ertesinde devlet büyükleri, askerî bürokrasi ve ulemeden kurulu Meşveret Meclisi'ni toplayarak, Osmanlı'nın bozulmuş geleneksel düzeninin yenileştirilmesi için dönemin ileri gelenlerini görevlendirmiştir. Bu yenileştirme girişimleri için çok az sayıda proje üretilmiş olmasına rağmen, tartışılan başlıca sorun ordunun reformu ve yozlaşmış olan eski ordunun ıslahı ile yeni kurulacak orduya ayrılacak kaynak üzerinde olmuştur.²⁸²

Geleneksel Osmanlı toplumunda ordu ve devleti birbirinden ayırmak çok zordur. Kölelerden, esirlerden veya gayrimüslimlerden devşirilenler sadece profesyonel askerî eğitim değil, devlette görev alabilmek için yönetici tabaka eğitimi de almaktadır. Padişahın kulu olmayan, sivil mekanizmadan ayrı bir ordu fikri henüz yoktur. Merkezî otoritenin zayıfladığı, ayan ve derebeylerinin güçlendiği bir dönemde halktan devşirme bir ordu kurma fikri nasıl kabul edilemezse; bu yeni ordu devşirme kapıkulu ordusundan da teşkil edilemezdi. Fakat daha önce devşirilmiş ve saraya sadık yönetici kadroların emri altında ve padişahın sıkı denetimi altında bir ordu düşünülebilirdi. Tabii bu da orduyu zamanla siyasete iten bir durum yaratacaktır.²⁸³

III. Selim'in ilk önceliği daha sonra tüm reformlarının da adını alacak olan, Avrupa tipi bir ordu olan Nizam-ı Cedid'i kurmaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca kara gücünü oluşturan yeniçeri ve sipahilerin düzeninde ve disiplin anlayışlarındaki iyileştirilmeleri de içeren bu reformlar sonucunda, yeni havan ve topçu birlikleri kurulmuş ve 1795'te Askerî Mühendislik Okulu (Mühendishane-i Berri-i Hümayun) açılmıştır. Avrupa tipi eğitim görmüş ve donatılmış yeni alaylar oluşturulmuş, merkezî idare ile işbirliğinde olan taşradaki ayan ve valiler de bu alay kurma işine ortak olarak, onlar da yeni birlikler kurmuşlardır.²⁸⁴ Bu şekilde ordu üçlü bir yapıya ulaşır: Nizam-ı

²⁸⁰ Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2001.

²⁸¹ Aytekin, 2015, s. 76.

²⁸² Berkes, 2015, s. 92.

²⁸³ A.g.e., s. 94-95.

²⁸⁴ Findley, 2015, s. 33.

Cedit, yeniçeri ve taşradaki milis güçler.²⁸⁵ Fakat yeni kurulan düzene karşı olan yeniçeriler fırsatını bulduğu an, Nizam-ı Cedit'i alaşağı edip, 1807'de III. Selim'i tahtan indirmişlerdir.

Yeni kurulan Nizam-ı Cedit ordusu ile birlikte kapıkulu ve tımarlı ordusunun durumu tartışma konusu olacaktır. Burada III. Selim orta bir yol seçerek Nizam-ı Cedit'i kurarak, eski ocakları tasfiye edinceye kadar Nizam-ı Cedit ile bunları karıştırmamayı seçecektir. Fakat ikisinin bir arada olmayacağını, kendisini tahttan indiren yeniçeri isyanıyla karşılaşınca anlayacaktır. Burada III. Selim'in talihsizliği ise, bu reform sürecine iç ve dış destekten yoksun olarak girişmiş olmasıdır. Dönemin Osmanlı müttefiki Fransa'da yaşanan Fransız Devrimi ve Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesi, ülke içinde, özellikle eyaletlerdeki çıkar gruplarının bu merkezîleşmeye karşı çıkması ve elbette yozlaşmış yeniçerinin bu durumu onaylamaması, reformların başarısız olmasına neden olmuştur.²⁸⁶

Nizam-ı Cedit'in kurulması ile birlikte geleneksel düzenden çıkarları olan yeniçeri ve destekçilerinin devlet içindeki güçleri zayıflamıştır. 1805-1806 yıllarında orduya asker ihtiyacının vukuu bulması neticesinde, padişah hem Müslümanlardan, hem de yeniçerilerden orduya asker çağırınca, yeniçeriler ayaklanmıştır. 1807 yılında ise yedek yeniçeri birliklerinin Batı tarzı üniforma giymeye başlaması ve Batı tarzı eğitimleri benimsemeleri yönünde bir fermanın çıkması üzerine, yeniçeriler III. Selim'i alaşağı etmişlerdir.²⁸⁷

6.3.2.3. II. Mahmut ve Muhammed'in Zafer Kazanmış Orduları

II. Mahmut'un tahta çıkmasından önce III. Selim ile aynı yere hapsedilmiş olması, yapacak olduğu reformlar konusunda manidardır. Bu manada II. Mahmut'un, III. Selim'in reformları yapış tarzından bazı dersler çıkardığı aşikârdır. II. Mahmut, reform konusunda kararlı olmakla birlikte, yapacağı reformlardan önce dikkatli bir hazırlık yapmıştır. II. Mahmut yapılacak reformların devamlılığını sağlamanın temelinde

²⁸⁵ Aytakin, 2015, s. 76.

²⁸⁶ Findley, 2015, s. 35.

²⁸⁷ Hale, 2014, s. 50.

kendisine destek yaratmak ve muhalefeti etkisiz hale getirmek olduğunu çok iyi kavramıştır ki, icraatları bunu doğrulayacaktır.²⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine doğru ordu kurumu, bir yozlaşma ve dejenerasyon sembolü olarak algılanmış olduğu, hatta sivilleştiği için, modernleşmenin ve ülkenin kötü durumunun düzeltilmesinde odak noktası olmuştur.²⁸⁹ III. Selim'i tahtından eden bu süreç, II. Mahmut'u yıldırılmamış ve çoktan misyonunu tamamlamış olan yeniçeri kurumu yerine, o dönemin modern bir askerî yapısı olan *Asakir-i Mansure-i Muhammadiye (Muhammed'in Zafer Kazanmış Orduları)* isimli askerî birim kurulmuştur.²⁹⁰ Ordunun adından da anlaşılacağı üzere yeni ordunun ideolojisi, çoğunluğu Bektaşî tarikatına bağlı yeniçerilerin ideolojisinin aksine, Sünnî İslam'dır.²⁹¹ Tarih bu olayı *Vaka-i Hayriye* olarak yazacaktır.

Yeniçeri kurumunu II. Mahmut ortadan kaldırdıktan sonra, III. Selim zamanından kalma reformcu Hüsrev Paşa'ya yeni orduyu kurma görevini vermiştir. Bu ordu on beş yıl içerisinde devletin esas gücü hâline gelmiştir.²⁹² Yapılan düzenlemeler ile birlikte Seraskerlik ve Harbiye Nezareti de kurulmuş ve Seraskerler iki kuruma da başkanlık etmeye başlamıştır.²⁹³ Yeni ordunun örgüt yapısı ise 1789 Devrimi sonrası Fransız ordusunun örgütlenmesi örnek alınarak yapılmış: sekiz bölükten oluşan taburlar; *miralay*ların komuta ettiği üç taburdan oluşan alaylar; *mirlivanın* komuta ettiği 2 alaydan oluşan liva.²⁹⁴ Bu şekilde Anadolu yakasında Mansure, Avrupa yakasında ise Hassa diye adlandırılan ve her birini *ferikin* komuta ettiği iki tane ordu kurulmuştur.²⁹⁵

Modern anlamda subayların yetiştirilmesi için 1834 yılında Mekteb-i Harbiye açılmıştır. 1869 yılından itibaren Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından askerî sistem üzerinde tekrar değişiklik yapılmış ve bu süreç ile birlikte orduda Prusya etkisi

²⁸⁸ A.g.e., s. 36.

²⁸⁹ Arslan, 2004, s. 5.

²⁹⁰ A.g.e., s. 8.

²⁹¹ Hacısalihoglu, Mehmet, "İçerleme ve Dışlama: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Alma", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Paker, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 81.

²⁹² İnalçık, 2016b, s. 58.

²⁹³ Tokay, Gül, "Osmanlı'da Modern Devlet, Güvenlik Siyaseti ve Ordunun Dönüşümüne Dair Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Paker, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 36.

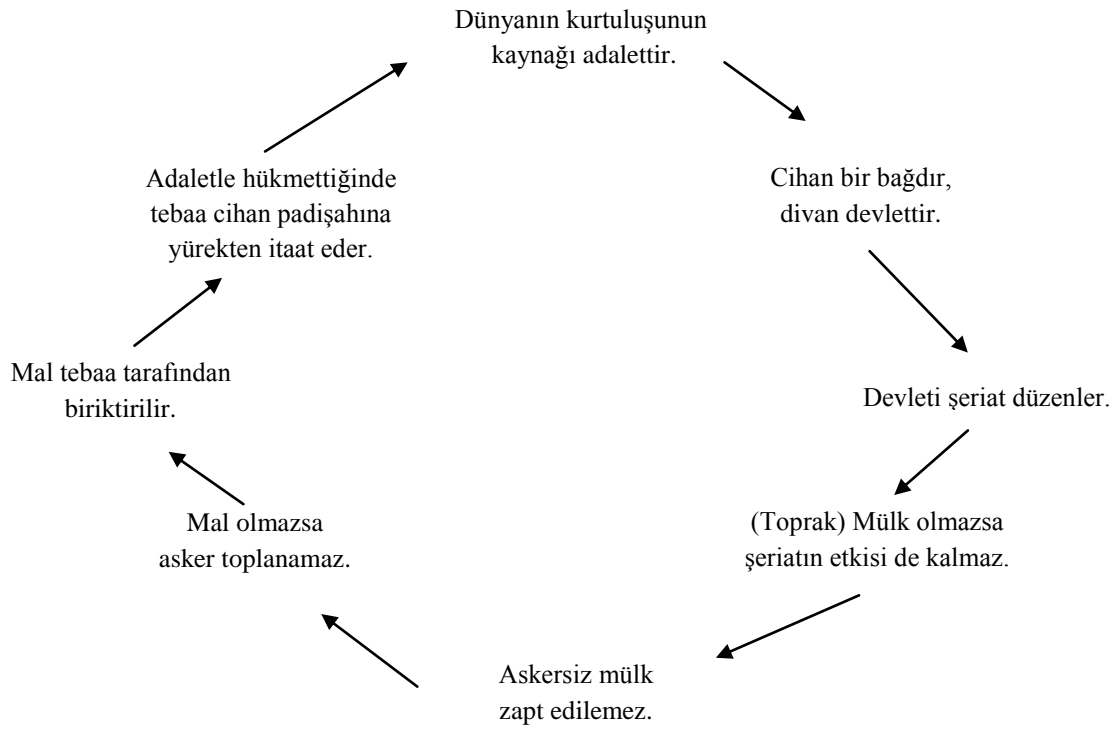
²⁹⁴ Hale, 2014, s. 53.

²⁹⁵ A.g.e., s. 53.

görölmeye başlamıştır.²⁹⁶ Bu düzenleme ile birlikte ordu hizmet süresi altı yıl olan Nizam (daimi ordu), ve bu daimi orduda görev süresi dolanların hizmet ettiği Redif (altı yıl) ve Mustahfizlardan (sekiz yıl) oluşan bir ordu kurulmuştur.

6.3.2.4. Modernleşmenin Kaynağı: Geleneksel Devlet Anlayışı

Geleneksel Osmanlı devlet anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan modernleşme hareketlerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu kalıtsal denilebilecek anlayış, hem III. Selim'in reformlarına²⁹⁷, hem de ondan sonra Tanzimatçıların reform anlayışına kaynaklık etmiştir.²⁹⁸

Şekil-2: Daire-i Adliye²⁹⁹

²⁹⁶ Tokay, 2010, s. 37.

²⁹⁷ İncılık, 2016b, s. 51-52.

²⁹⁸ A.g.e., s. 61.

²⁹⁹ Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev. Mümtaz'er Türköne, Faruk Unan, İrfan Erdoğan), (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 115.

Kutadgu Bilig'den, klâsik İslam eserlerine ve Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki tarihçilerin eserlerine kadar konu olan iktidar ve onun meşruiyet kaynağı, bu eserlerde ortak bir noktada düğümlenmektedir: *daire-i adliye (adalet dairesi)*. Osmanlı İmparatorluğu'nda da kendisini gösteren bu anlayış geleneksel Türk Devlet geleneğinin bir parçası olup, Osmanlı İmparatorluğu modernleşme hareketlerinin de meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır.

III. Selim'in reformlarında ve Tanzimatçıların 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'daki *devlet* yeterli gelir kaynaklarından yoksundur. Bu sebeple de gelir olmadan ordunun varlığını sürdürülemezdir. Ordu olmadan da güvenlik sağlanamadığı için, tebaa arasında adalet ve refah sağlanamamaktadır.³⁰⁰ Geleneksel devlet anlayışının meşruiyet kaynağı olan adalet dairesi bozulduğu için girişilen reformlar, bu dairenin tekrar sağlanmasına yönelik çabalar olup, geleneksel devlet anlayışının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemine işaret etmektedir.

6.3.3. II. Abdülhamit'le Başlayan Prusya Etkisi, Lâik Kuşak ve Zorunlu Askerlik

6.3.3.1. Osmanlı Ordusundaki Prusya Etkisi

Osmanlı ordusunun ıslahında Prusya yardımlarının kökeni, III. Selim'e kadar uzanmaktadır. III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında Prusya'dan yardım istenmiş ve bu maksatla ilk Prusyalı heyet Helmut von Moltke başkanlığında, Prusya ordusundaki statülerini tamamen koruyarak 1836 yılında İmparatorluk topraklarına gelmiştir.³⁰¹ Helmut von Moltke 1835'te özel bir ziyaret için geldiği Osmanlı topraklarına, bu sefer küçük bir danışman ekibi ile birlikte gelerek, Türk ordusu ile Alman ordusu arasındaki bugüne kadar süren güçlü bağın temellerini atmıştır.³⁰² Fakat o zaman için Helmut von Moltke ve heyetinin Osmanlı ordusunun ıslahı için çok faydalı olduğu söylenemez.³⁰³

³⁰⁰ İnalçık, 2016b, s. 61.

³⁰¹ Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, (15. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2016b, s. 102-103.

³⁰² Hale, 2014, s. 54; Ahmad, 2014a, s. 13.

³⁰³ Ortaylı, 2016b, s. 102-103.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan askerî reformların yetersiz olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası yaşanan toprak kayıpları neticesinde, III. Selim'den bu yana Osmanlı devlet adamlarının reformlarına yön veren ordunun modernleştirilmesi konusu tekrar gündeme gelmiş ve yabancı devletlerden bu konuda tekrar yardım alınmasına karar verilmiştir. Bu maksatla Padişah II. Abdülhamit (1876-1909), Osmanlı İmparatorluğu topraklarını doğrudan tehdit etmeyen ve modern bir orduya sahip olan Almanya'dan askerî yardım istemeye yönelmiştir. Bu manada, Osmanlı ordusunu modernleştirmek için tarihe *Kaehler Misyonu* olarak adını yazdıracak olan Alman heyeti, 1882 yılında Albay Otto August Kaehler başkanlığında imparatorluk topraklarına gelmiştir. Burada şu hususa da değinmek gerekir; Moltke (1836) ve Kaehler (1882) arasındaki dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik herhangi bir Alman askerî yardımı söz konusu olmamıştır.³⁰⁴

14 Temmuz 1880'de Almanya ve Osmanlı arasında yapılan bir sözleşme ile ilk defa kendi ülkesiyle ilişkisini kesmeden Osmanlı ordusunda görev yapmak için Osmanlı üniforması ve rütbesini taşıyan Alman asker ve sivil uzmanlar gelmeye başlamıştır.³⁰⁵ 1882'de gelen heyetin başındaki Albay Otto August Kaehler, Osmanlı üniforması giymiş, Osmanlı İmparatorluğu'ndan maaş almaya başlamış ve üç sene içerisinde Osmanlı mareşalliğine kadar yükseltilmiştir.³⁰⁶

Kaehler'in 1885'te ölmesiyle, Colmar von der Goltz Alman heyetinin başkanı olmuştur.³⁰⁷ Goltz'un başkanlığındaki Alman heyeti, Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi hususunda en çok subay heyetinin eğitimi üzerinde durmuştur. Çünkü subay heyetinin eğitimi, doğrudan erlerin eğitimi anlamına gelmektedir. Bu sebeple de Goltz'un gelişiyle birlikte askerî eğitim alanında birçok değişiklik ve yeni uygulamalar hayata geçirilmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi boyunca ordudaki Alman etkisi devam etmiş, silah yardımları Almanlardan tedarik edilmiş ve Alman subaylar tarafından yönetilen

³⁰⁴ A.g.e., s. 103.

³⁰⁵ A.g.e., s. 86-88.

³⁰⁶ Ortaylı, 2016b, s. 106.

³⁰⁷ Tokay, 2010, s. 39; Hacısalıhoğlu, 2010, s. 92.

birliklerin sayısında da artış olmuştur.³⁰⁸ Trablusgarp ve Balkan yenilgileri sonrası, bu yenilgilerin sebepleri tartışılmaya başlanmış ve Alman yardımlarından yönetsel olarak istifada edilmeği düşüncesi genel olarak kabul görmüştür. Bu manada Alman subaylarının yetkisinin arttırılması ve Liman von Sanders başkanlığındaki heyetin İstanbul'a davet edilmesi gündeme gelmiştir. Bu vesile ile Liman von Sandres hem heyet başkanı, hem de Birinci Ordu'yu emir komuta etmek için görevlendirilmiştir. Fakat iç ve dış baskılar Liman von Sandres'in Birinci Ordu'yu kontrol etmesine müsaade etmemiştir.³⁰⁹

Bu askerî heyet ve misyonların, ordunun kurumsal yapısında ve özellikle de ordunun eğitim sistemi üzerinde derin etkileri olmuştur. Gerek Alman misyonu, gerekse de Osmanlı yöneticilerinin beklentileri dışında, ilerleyen süreçte ülkenin kaderine doğrudan tesir edecek mektepli ve liberal görüşlü bir subay heyeti meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönem boyunca gerçekleştirilen reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşecek olan siyasi ve sosyal değişimlerde, ordunun bir güç unsuru olarak siyaset sahnesinde varlık göstermesine de neden olmuştur. Cumhuriyet dönemi boyunca devam eden bu etkinin kökenleri, kısmen burada yatmaktadır.³¹⁰ Sivil-asker ilişkileri incelenirken bu Alman etkisi unutulmamalıdır.

6.3.3.2. Lâik Bir Kuşağın Doğuşu

Merkezî devlet otoritesinin varlığını sürdürmek ve sağlamlaştırmak için gerekli olan memur sınıfını yetiştirmek için açılan Batılı tarzdaki lâik okullar ile askerî okullar, Türk modernleşmesinde kilit rol oynayacak bir kuşağın yetişmesinde önemli bir etkiye sahiptir.³¹¹ Bu kuşak içinde yer alan Mustafa Kemal Atatürk, birçok fikrini bu kaynaktan almıştır.³¹² Keza yine bu dönem içerisinde yetişen ve fikirlerini bu Batı tarzı eğitim-öğretim sistemi içerisinde alan *Garpcıların* fikir ve düşünceleri, Atatürk

³⁰⁸ Tokay, 2010, s. 44.

³⁰⁹ A.g.e., s. 45.

³¹⁰ Tokay, 2010.

³¹¹ İnalçık, 2016b, s. 67.

³¹² A.g.e., s. 181.

üzerinde çok derin etkiler yapmış, onun din ve toplum üzerindeki siyasetine de yön vermiştir.³¹³

Tanzimat'la birlikte ortaya konan sivil eğitim projeleri, II. Abdülhamit döneminde hayata geçirilmiş ve bu manada pozitif ilimlere öncelik veren idadiler ve rüştiyeler açılmıştır. Buradaki amaç lâik bir eğitimle devlet içindeki Müslim ve gayrimüslimleri, Osmanlılık çatısı altında birleştirmektir.³¹⁴ Bu dönemde Batı tarzı okullardan mezun olan Batı'nın pozitif bilimleri ve pozitivismle tanışan Tıbbiyeliler, Harbiyeliler ve aydınlar, değişim için Batılılaşmayı hedef olarak görmüşlerdir. Bu kuşağın bir temsilcisi olan Mustafa Kemal Atatürk buradan aldığı fikirleri Cumhuriyetin ilânıyla birlikte uygulamaya koymuştur.³¹⁵ Aydınlanma çağıının pozitivist felsefesine bağlı olan Mustafa Kemal Atatürk, pozitivist düşünce ile aklın yol göstericiliğinin, geleneğin yerini alması hususunda titiz davranmıştır.³¹⁶

Yukarıda değindiğimiz gibi Alman misyonlarının etkisi ile açılan okullarda eğitim almış, Batı'daki düşünce hareketlerini takip eden ve onlardan etkilenen, liberal görüşlü, modern orduların ihtiyaçlarını idrak edebilen ve kendilerini *mektepli* diye tanımlayan genç bir subay heyeti toplumsal hayatta yerini almıştır.³¹⁷ Bu subay heyeti, artık imparatorluğun kaderini belirleyecek ve yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki siyasî ve toplumsal yapının şekillenmesinde kilit roller oynayacaktır.

Burada unutulmaması gereken husus, ordu içindeki *mektepli* ve *alaylı* ayrımı, orduyu siyasallaştıran unsurlardan bir tanesidir. Bu manada ordudaki terfiler liyakat yerine, padişaha sadakat temelinde yapılması mektepli subayların rahatsızlık duymasına ve yer altına inmesine neden olmuştur. Mektepliler, II. Abdülhamit'e karşı cephe almaya başlamış ve padişah farkında olmadan kendi kuyusunu kendisi kazmıştır.³¹⁸

Konunun sivil-asker ilişkileri alanına tesir eden yanı ise, bu yeni lâik kuşağın Cumhuriyet dönemi boyunca sivil-asker ilişkilerinde belirleyici bir rol oynayacak olan *asker zihniyeti* üzerine derin etkiler bırakmış olmasıdır. Prusya ekolü ile yetişen bu

³¹³ A.g.e., s. 181-182

³¹⁴ İncalcık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, (5. Baskı), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016c, s.58.

³¹⁵ İncalcık, 2016a, s. 148; İncalcık, 2016b, s. 181.

³¹⁶ İncalcık, 2016a s. 151.

³¹⁷ Tokay, 2010, s. 39.

³¹⁸ Ahmad, 2014a, s. 14.

neslin sahip olduğu zihniyet, Cumhuriyet tarihi boyunca da asker zihniyetinde yer etmiş ve askerın politik sistem ve toplumla kurmuş olduğu ilişkiyi kavrama ve anlama konularına etki etmiştir. Prusya ekolünün Cumhuriyetin asker zihniyetine yapmış olduğu en büyük etki, askerın toplum ve siyaset kurumu ile kurmuş olduğu ilişki üzerine olmuştur.

6.3.3.3. Modernleşme ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik

Yurttaş-askerlerden kurulu ordular ve zorunlu askerlik, ulus devletlerin doğumuna refakat etmektedir.³¹⁹ Modern devletlerin ihtiyacı olan orduların kurulmasında, yurttaş-askerlerin rolü önemli bir husustur. Fransız İhtilâlı ile birlikte gerek dış tehditlerin bertaraf edilmesinde, gerekse de iç çatışmaların önlenmesinde bir tedbir olarak gündeme gelen yurttaş-askerlerden kurulu ordular ve bunların oluşturulması için hayat bulan zorunlu askerlik sistemi, kalıcı bir hâl almıştır.³²⁰ Ayrıca yurttaş-askerlerden kurulmuş ordular, modern devletlerin kendi toprak parçaları üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamalarında etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Artık bu süreç ile birlikte anayasalarda askerlik tüm yurttaşlar için, bir yurttaşlık vazifesi olarak tanımlanmaya başlayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da zorunlu askerlik sistemi, bazı sorunlar yaşamış olmasına rağmen, modernleşme sürecinde ordunun varlığını korumak ve merkezî otoritenin meşruluğunu sağlamak için uygulanmaya başlamıştır. Bu şekilde Osmanlı Milletinin ordusu yaratılmaya çalışılmıştır.

Modernleşme süreci ile birlikte yeni bir ordunun kurulması, beraberinde bu ordunun kaynağının nasıl ve nereden karşılanacağı sorununu gündeme getirmiş ve modern devletin oluşmasında zorunlu askerlik sisteminin oynadığı önemli rol, Osmanlı İmparatorluğu için de etkili bir araç olmuştur. Fakat Osmanlı İmparatorluğu kozmopolit bir yapıya sahip iken, ordu Sünni İslam bir ideolojiye sahiptir. Bu durum da

³¹⁹ Bora, Tanıl, "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, (der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu), (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul 2013, s. 177.

³²⁰ Beşikçi, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılanması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Pakar, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 147.

gayrimüslimlerin askerliğe alınması sorununu meydana getirmiştir. Bu manada 1909 yılına kadar zorunlu askerlik Osmanlı İmparatorluğu için bir problem olarak kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'la birlikte zorunlu askerlik hizmeti tartışılmaya başlamış³²¹, Islahat Fermanı ile eşit haklar ve eşit yükümlülükler ilkesi temelinde, yasal olarak tüm milletlere zorunlu askerlik getirilmiştir.³²² Bu konudaki ilk yasal düzenleme 1848 yılında yapılmıştır. Bu düzenleme ile 5 yıllık muvazzaf * ve 7 yıllık yedek statüde bir hizmet öngörülmüştür. 1871'de yürürlüğe giren Kur'a Nizamnamesi, 1914'te kadar askere alma sisteminin temelini oluşturmuştur.³²³ Fakat gerek Maliye Bakanlığının itirazları,³²⁴ gerekse de gayrimüslimlerin tepkileri nedeniyle, tüm Osmanlı milletleri için zorunlu askerlik hizmeti uygulanamamıştır.

1908 İhtilâli sonrası Jön Türkler, Temmuz 1909'da yapmış oldukları yasal bir düzenleme ile tüm Osmanlı erkek tebaası için askerlik hizmetini zorunlu hâle getirmiştir.³²⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti için tüm vatandaşların askerlik hizmetini yerine getirmesi, bir Osmanlı milleti yaratma fikri (*Osmanlılık*) için önemli bir araçtır. Balkan Savaşları sonrası Osmanlılık fikrinin zayıflamasına ve Türkçülük fikrinin kök salmaya başlamasına rağmen, Osmanlı milli ordusu fikri Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar kalmıştır.³²⁶

Zorunlu askerlik sistemi ve yurttaş-askerlerden müteşekkil ordular yaratmak, modern devletlerin meşruluk araçlarından bazılarıdır. Zorunlu askerlik sistemi uygulaması, modern devletin bir parçası olarak modernleştirici işlevinin yanı sıra, bu modernleşmeyle iç içe geçmiş milli bilinç aşılama işlevini de yerine getirmektedir.³²⁷ Bu yöntem ile modern devlete bağlı yurttaşlar ve millet şuuruna sahip toplumlar yaratılmak istenmiştir. Ayrıca bu şekilde modern devlet, toplum ölçeğinde meşruluk kazanmış ve toplumun merkezî otoriteye itaatini pekiştirmiştir.³²⁸ Fakat milli orduların

³²¹ Zürcher, Erik J., *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, (çev. Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015, s. 244.

³²² Hacısalıhoğlu, 2010, s. 87.

* Daha sonra tedicen ikiye indirilir.

³²³ Aytakin, 2015, s. 76.

³²⁴ Hacısalıhoğlu, 2010, s. 88-89. (*Cizye vergisinin kaldırılması, maliyeti yüksek bir durum yaratacaktı; bunun yerine muafiyet vergisi getirilmiştir.*)

³²⁵ Zürcher, 2015, s. 106.

³²⁶ A.g.e., s. 103.

³²⁷ Bora, 2013, s. 165.

³²⁸ Beşikçi, 2010, s. 147.

kurulması ve bunun kaynağının anayasal yükümlülük olarak vatandaşlardan zorunlu askerlik hizmeti olarak temin edilmesi, askerî meseleleri toplum meselesi hâline getirmiştir.

7. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Türkiye Cumhuriyet'i kurulduğu günden bu yana *iki doğrudan* (27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980), *iki dolaylı* (12 Mart 1971, 28 Şubat 1997) askerî darbe, *iki kere de askerî darbe teşebbüsü* (22 Şubat 1962, 20 Mayıs 1963) ve bir de e-muhtıra olayı (27 Nisan 2017) ile karşı karşıya kalmıştır. Her darbenin ve darbe teşebbüsünün kendine özgü, kendi tarihi içinde neden ve sonuçları vardır.

Silahlı kuvvetlerin siyasal ve toplumsal hayatta aktif roller üstlendiği, demokratik olmayan yöntemlerle siyasal hayata müdahaleler ettiği bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti, yıllardır demokratik yapısını sağlamlaştırmak için sivil-asker ilişkileri hususunda pratik uygulamalar geliştirmeye çalışmaktadır. Bu pratik uygulamaların başarılı olup olmadığı, araştırmanın bir sonraki bölümünde incelenecektir.

Bütün bu darbeleri, darbe teşebbüslerini ve silahlı kuvvetlerin siyasal ve toplumsal hayattaki aktif rollerini incelemek, bu çalışmanın dışında ayrıntılı araştırmalar gerektirmekte olup, bu hususlar literatürde incelenmiş ve ayrıntılarıyla irdelenmiştir. Bu sebeple bu çalışmada, bu inceleme yapılmayacaktır. Bu analizin yerine çalışmanın bu bölümünde Türk siyasal hayatı içinde sivil-asker ilişkilerinin günümüze kadar nasıl ilerlediğine kısaca değinilecektir.

7.1. Erken Cumhuriyet Atatürk Dönemi ve Tek Partili Yıllarda Sivil-Asker İlişkileri

Cumhuriyetin kuruluşundan önce, Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıldan itibaren bir değişim ve dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Lâle Devri ile başlayan bu süreç, III. Selim'in gerçekleştirmeye çalıştığı askerî reformlar ile hızlanmıştır. Merkezî otoritenin gücünün zayıflaması, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir dünya devleti hâline getiren kul ve tımar sisteminin bozulması, buna bağlı olarak merkezî otoriteye karşı alternatif yerel otoritelerin ortaya çıkması, geleneksel Osmanlı ordusunun modern dünya orduları karşısında kaybettiği savaşlar ile başlayan toprak kayıpları ve diğer devletlere verilen imtiyazlar sonucu yaşanan ekonomik sıkıntıların artması gibi sebepler Osmanlı padişahları ile bürokratlarını imparatorluğu eski parlak günlerine döndürmek için hangi

reformların yapılması gerektiği konusunda düşünmeye mecbur bırakmıştır. Bu süreçte yapılan reformlar ve bu reformların erken cumhuriyete olan mirasına, yukarıdaki bölümde değinmiştik.

Osmanlı İmparatorluğu'nu eski görkemli günlerine döndürmek ve merkezî otoritenin gücünü tekrar arttırmak için yapılan reformlar neticesinde, Batılı ilimlerin öğretildiği okullar açılmaya başlanmış ve bu okullardan yetişen nesiller ile birlikte toplumsal hayatta yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Batılı tarzda eğitim alan bu yeni sınıf, devletin kurtuluşu için neler yapılması gerektiği konusunda düşünmeye başlamış ve gizli örgütler kurarak hedeflerine ulaşmanın yollarını aramıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu gizli örgütlenmelerden sadece bir tanesi olup³²⁹, imparatorluk tarihine damgasını vurmuştur.

Fransız İhtilâlî'nin etkisi ile Batı'yı kasıp kavuran milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu'na da ulaşmıştır. Çok uluslu bir imparatorluk olarak, önceleri bir Osmanlı ulusu yaratma fikriyle mevcut yapının korunabileceği düşünülmüş olsa da, Balkan Harbi ile bu düşünce yerini farklı farklı fikir akımlarına bırakmaya başlamış ve Kurtuluş Savaşı sonucunda Türkiye Cumhuriyeti ile nihai hâline ulaşmıştır. Gelişmiş dünyanın ulus devletlere dönüştüğü, imparatorlukların yıkıldığı bir dünya düzeninde, millet sistemine dayanan bir Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşama ihtimalini düşünmek, gerçekten zor bir ihtimaldir.

Bu gelişmelerle birlikte Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrası ordudaki subay heyetine baktığımızda, kelimenin tam manasıyla siyasallaşmış bir subay heyeti ile karşı karşıya kalırız. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer alan subaylar 1908 İhtilâlî ile II. Meşrutiyeti ilân ettirmiş, 1913'te Babıâli Baskını ile iktidarı tam manasıyla ele geçirmiş ve nihayet imparatorluğunun Birinci Dünya Savaşına girmesinde etkili olan Enver, Talat ve Cemal Paşaların başarısızlığı ile imparatorluk yıkılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalan Mondros Ateşkes Antlaşması maddelerine dayanarak Osmanlı toprakları resmen Batılı devletler tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. İşgalci güçlere karşı Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının önderliğindeki Türk halkı büyük bir zafer kazanarak, makûs kaderini

³²⁹ Ortaylı, İlber ve E. Ş. Erdinç, *İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, haz. Alper Çeker, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2016a, s. 29-45.

yenmiş ve tüm dünyaya emperyalist niyetleri bulunan devletlere karşı nasıl haklı mücadele verileceğinin en başarılı örneklerinden birisini göstermiştir. Anadolu'da başlayan bu mücadele ile Misak-ı Milli andı çerçevesinde savaş verilmiş olup, bu hedeften taviz verilmemiştir. Sevr Antlaşmasını dayatan Batı'ya karşı, Lozan'da ve sonrasında büyük başarılar kaydedilerek tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti dünya haritasındaki yerini almıştır. Ülke topraklarını kaderine mahkûm bırakan ve İngiliz himayeciliğini savunan Saltanat makamına son verilmiş ve cumhuriyet rejimine geçilerek, egemenlik hakkı halka devredilmiştir.

Cumhuriyetin ilânı sonrası Mustafa Kemal Atatürk'ün karşı karşıya kaldığı birçok sorun olmuştur. Bu süreçte karşılaşılan en önemli sorunlardan bir tanesi de sivil-asker ilişkileri sorunudur. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi Kurtuluş Savaşı sonrasında, Türk ordusunun komuta kademesinde yer alan subay heyetinin neredeyse tamamı siyasallaşmış ve siyasal hayatın bizzat içinde yer almıştır. O günün şartlarında orduya bağlı bir yönetim kurmanın önünde hiçbir toplumsal grup veya engelin olmamasına rağmen, Mustafa Kemal Atatürk'ün tercihi ordunun politik hayatın dışında kalması yönünde olmuştur.³³⁰ Ayrıca modern Türkiye'nin inşasında Mustafa Kemal Atatürk'ün her konuşmasında halkın egemenliğe vurgu yaparak, iktidarın tek kaynağının halk olduğunu ifade etmiş olması da, bu konuda manidardır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, orduyu emir komuta eden subay heyeti Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştirmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden yeni bir ulus devletin kurulmasında etkili olan tarihsel bloğun içinde yer almıştır.³³¹ Dönemin şartları ordu ile siyasetin ayrışmasına imkân tanımazken, Türkiye Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte bu durumun muhafaza edilmesi, yeni devletin bekası için tehlikeli sonuçlar doğuracağı için kabul edilemezdi. 1923 yılına gelindiğinde subay heyeti, 1908 Jön Türk İhtilâlını hazırlayan koşullar altında şiddetli bir şekilde siyasetle uğraşmaya başlamış ve bizzat siyasete yön vermek için çeşitli oluşumlarda bulunmuştur. Modern anlamda askerî okullarda eğitim gören subay kadroları, Batılı ilimlerle aşına olmaya başlamış ve kendi ülkelerinin düştüğü durum karşında çareler aramaya başlamıştır. Batılı fikirlerin de etkisi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısının değişmesi yönünde

³³⁰ Ahmad, Feroz, *From Empire to Republic*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2008, s. 177.

³³¹ Akyol, Ender, "Merkez Çevre İlişkileri ve Modelin Geçerliliği", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, (der. Ahmet Karadağ), Orion Kitapevi, Ankara 2013, s. 423.

siyasetle içli dışlı olmaya başlayan subay heyetinin, Türkiye Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte asıl profesyonellik alanı olan askerlik mesleğine dönmeleri için gerekli olan reformların yapılması kaçınılmazdı. Hele ki subay heyeti içerisindeki siyasallaşmanın bir kutuplaşmaya dönüşerek, orduya ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne zarar vermesine mâni olmak elzem bir durum teşkil ediyordu.³³² Yani ordu siyasetin dışına çıkarılmalıydı.

1923 yılındaki seçimler sonucunda hem mecliste, hem de orduda aktif olarak görev yapan komutanlar bulunmaktaydı. Bunlardan İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal Atatürk'e sadık ve yakın kişiler iken; başta Kazım Karabekir olmak üzere, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez ve Refet Bele gibi Kurtuluş Savaşı'nın baş mimarlarından ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşları olan, fakat aynı zamanda O'na karşı muhalefet eden subaylar da mevcuttu.³³³ Buradaki kritik husus, bu komutanların ordu içinde yüksek derecede üne ve başarıya sahip olmasıdır. Diğer bir ifade ile Mustafa Kemal Atatürk ile ters düşmeleri durumunda iktidarı devirebilecek güç olan zorlayıcı güce, yani orduya, hükmedebilecek olmalarıdır. Komutanların bu şekilde hem siyasette, hem de orduda kalmaları Mustafa Kemal'e karşı tehlikeli bir durum yaratıyordu.³³⁴ Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan yasal ve kurumsal değişiklikler ile komutanlar iki seçenek arasında tercih yapmak durumunda kalmıştır: *ya ordudan istifa edip mecliste yer alarak, siyaset yapacaklardı; ya da orduda kalarak siyaset dışına itileceklerdi.*

Mustafa Kemal Atatürk, siyasetteki hâkimiyetini sağlamak için ilk olarak muhalefetle girişmiş olduğu mücadelede (İkinci grubun tasfiyesi), daha sonra kendi tabiri ile cumhuriyet ve inkılâplara karşı olan komutanlardan gelebilecek girişimleri bertaraf etmek için ordunun siyasetle olan ilişkisini yeniden tanımlama hususunda başarılı olmuştur. Bu manada Mustafa Kemal Atatürk'ün, cumhuriyetin sivil-asker ilişkilerini cumhuriyet lehine düzenlemek için çaba harcadığını söylemek yanlış olmayacaktır.³³⁵

³³² Hale, William, "The Turkish Republic and its Army, 1923-1960", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 191.

³³³ Hale, 2011, s. 193.

³³⁴ Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, Mass.: M.I.T. Press, Cambridge 1965, s. 324'ten aktaran Hale, 2011, s. 193.

³³⁵ Hale, 2014, s. 102.

Cumhuriyetin ilânından sonra gerçekleştirilen reformlar konusunda, Mustafa Kemal'e karşı asıl muhalefet Kurtuluş Savaşını birlikte planlayıp uyguladığı silah arkadaşlarından gelmiştir. Mustafa Kemal bu durumu ortadan kaldırmak için ordunun devlet hayatı içindeki rolünü tekrar tanımlamaya yönelmiş ve ordunun seçilmiş sivil iradeye bağlılığını sağlayarak, bu sorunu ortadan kaldırmayı başarmıştır.³³⁶ Aksi takdirde hem mecliste, hem de orduda aktif görev yapan komutanlarla ipler kopma noktasına geldiğinde, zorlayıcı gücü elinde bulunduran bu komutanların, 1908 ve sonrasındaki subay kadrolarının siyasetteki varlığı gibi, ülkeyi darbeler ve karşı darbeler zincirinde kaosa sürükleyebilme ihtimali yüksekti.³³⁷

Sivil-asker ilişkilerinin çözümü için ilk olarak, 19 Aralık 1923 tarihinde, bir sonraki seçimlerde aktif olarak orduda görev yapanların, ordudan istifa etmeden milletvekili seçilmelerini ve hâli hazırda milletvekili olan komutanlarının ise yine istifa etmeden meclisteki faaliyetlere katılmalarını imkânsızlaştıran kanun kabul edilmiştir.³³⁸ Bu şekilde üniforma ile birlikte siyaset yapmanın önüne geçilmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan başka bir kanun ile birçok tarihi karar daha alınmıştır. Bunlardan cumhuriyetin sivil-asker ilişkilerine tesir edecek olan husus ise, Genelkurmay Nezaretinin kaldırılması ve yerine Genelkurmay Başkanlığının kurulmasıdır. Bu şekilde genelkurmayın Bakanlar Kurulu içerisinde yer almasının önüne geçilmiş, ülke siyasetinin belirlenmesinde söz sahibi olması engellenmiştir. Kısacası genelkurmay, siyasetçiler tarafından belirlenen ülke siyasetin uygulayıcısı konumuna getirilmiştir.³³⁹

Sonuç olarak erken cumhuriyet döneminde Kurtuluş Savaşı kahramanı paşaların siyaset ve ordu arasında tercih yapmaları istenmiş ve üniforma ile siyaset yapılmaması hususu benimsenmiştir. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk, ordu içindeki Kurtuluş Savaşı kahramanı paşalarının meclisteki muhalefet ile birlikte, askeri komutayı da ellerinde bulundurmalarından rahatsız olmuştur. Paşaları siyaset ile ordu arasında seçim yapmaları yönünde bırakmış ve paşalarda siyaseti seçince ordunun kontrolünü ele

³³⁶ A.g.e., s. 104-105.

³³⁷ Hale, 2011, s. 192.

³³⁸ Hale, 2014, s. 111.

³³⁹ Akşin, 2016, s. 187.

geçirmiştir.³⁴⁰ Ümit Cizre bunu askerin sivil kontrolünden ziyade, dönemin şartları gereği ordunun rakip bir iktidar odağı olarak güçlenme ihtimalini engellemek olarak değerlendirmektedir.³⁴¹ Amaç ordunun rejime sadakatini sağlamak ve karşı darbe yapmasını engellemektir.³⁴² George Harris ise yaşanan bu gelişmeleri, Mustafa Kemal'e ve cumhuriyete karşı ordunun sadakatini sağlamak olarak değerlendirmektedir.³⁴³ Çünkü bu gelişmeler sonucunda Mustafa Kemal tarafından atanan komutanlar ile ordunun kontrolü sağlanmıştır.³⁴⁴ Sivil-asker ilişkileri hususunda yapılan bu reformlara yönelik farklı değerlendirmeler olmakla birlikte, erken cumhuriyet Atatürk döneminde sivil-asker ilişkileri konusunda sivil inisiyatifin ele geçirildiği ve silahlı kuvvetler üzerinde seçilmişlerin hâkimiyetinin söz konusu olduğu gerçeği yadsınamaz bir husustur.

Cumhuriyetin ilân edildiği 1923 yılından İzmir suikastı davasının görüldüğü 1926 yılına kadarki süreçte yaşanan, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden muhalif İkinci Grubun tasfiye edilmesi, orduyu politikadan uzaklaştırmak için bazı reformların yapılması ve nihayet İzmir Suikastı davası sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kalıntıları³⁴⁵ ile birlikte bazı muhalif paşa ve siyasetçilerin tasfiyesi edilmesi sayesinde silahlı kuvvetlerin cumhuriyete ve Mustafa Kemal Atatürk'e sadakati sağlanmıştır. Bu şekilde 19. yüzyılın sonunda siyasete bulaşmış olan ordu, Mustafa Kemal Atatürk'ün karizmatik kişiliği ile siyaset sahnesinden uzun süre ayrı tutulmuştur. Ayrıca 22 yıl gibi uzun bir süre (1921-1944) Genelkurmay Başkanlığı yapan Fevzi Çakmak'ın da bu süreçte etkili olduğunu söylemek gerekir.³⁴⁶

³⁴⁰ Sunay, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil-asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, Ankara 2010, s. 3.

³⁴¹ Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, (der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu), (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul 2013, s.141.

³⁴² A.g.e., s.142.

³⁴³ Harris, George S., "The Role of the Military in Turkish Politics", *Middle East Journal*, 1965/Cilt:19 (1), s. 56.

³⁴⁴ Öztürk, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, (2. Baskı), Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s. 51.

³⁴⁵ Zürcher, 2015, s. 225; Ortaylı, 2016a, s. 96.

³⁴⁶ Hale, 2014, s.118.

7.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sivil-Asker İlişkileri

Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü döneminde ordu siyaset dışında bırakılmış olmasına rağmen, hükümetin savunma politikaları ve ordunun profesyonel performansı üzerindeki denetimi yetersiz kalmıştır. Bu manada 1944 yılında Fevzi Çakmak'ın emeklilik süreci ile birlikte, Genelkurmay Başkanlığının konumu tartışma konusu olmuştur. Genelkurmay Başkanlığının sahip olduğu ayrıcalıkları azaltmak isteyen İnönü, askerî alanda muhafazakâr olan Fevzi Çakmak'ın emeklilik süreci ile birlikte, Genelkurmay Başkanlığını Milli Savunma Bakanlığı'na bağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.³⁴⁷ Fakat ordu hiyerarşisinden yükselen tepki ile birlikte, Genelkurmay Başkanlığı Başbakanlığa bağlanmıştır (1944-1949).^{348*} Daha sonra 1949 yılında ise Batılı ülkelerdeki gibi Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Bakanlığına kısa süre de olsa bağlı olarak kalmıştır.³⁴⁹

Ordu hiyerarşisinin Genelkurmay Başkanlığı'nın konumundan rahatsızlık duymasından dolayı, 1960 askerî müdahalesinden sonra Genelkurmay Başkanlığı tekrar eski konumuna getirilmiş ve Başbakanlığa bağlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı 1960 askerî müdahalesi öncesi Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir kurum olmasına rağmen, 1960 sonrası yapılan anayasalarda Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir hâle getirilmemesinde ve ayrıcalıklı yapısını korumasında, Demokrat Parti (DP) hükümetlerinin Milli Savunma Bakanlığı vasıtası ile askerî kurumları politik emelleri doğrultusunda etkilemesi ve kullanması önemli bir etkidir.³⁵⁰

Çok partili hayata geçişle birlikte silahlı kuvvetler içindeki ilk cuntalaşmalar, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik kötülüğe ve tek partili yıllardaki siyasi duruma karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilk cuntalaşmalar, 1946 yılındaki sopolu seçimlerin tekrarlanmaması için Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne karşı ortaya

³⁴⁷ Hale, 2011, s. 196.

³⁴⁸ Hale, 2014, s. 123-124.

* 1924-1944 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı özerk bir statüde olup, Cumhurbaşkanlığına bağlıdır.

³⁴⁹ A.g.e., s. 132.

³⁵⁰ Satana, Nil S., "Civil-Military Relations in Europe, the Middle East and Turkey", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 283.

çıkmıştır. Yani 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesine gelmeden 10 yıldan fazla süre önce ordu içindeki ilk siyasallaşmalar CHP'ye karşı oluşmaya başlamıştır.³⁵¹

1950 seçimleri öncesinde genç subaylar DP taraftarı iken, generaller CHP'den yana tavır takınmakta ve bu yolla ordu içinde siyasallaşmalar baş göstermektedir. DP'nin seçimleri kazanmasının taraftarı olan, hatta seçimlerin bir önceki gibi şaibeli olması durumunda DP lehine müdahale etmeyi düşünen genç subaylar arasında 27 Mayıs'ın komutanlarından Cemal Madanoğlu ve Alpaslan Türkeş de vardır.³⁵² Bu cuntalaşmaların amacı seçimlerin bağımsız yapılması ve demokratik bir şekilde DP'nin iktidara gelmesidir. Fakat amaç darbe yapmak değil, seçimlerin adil yapılmasıdır. Eğer seçimler adil yapılmazsa seçimlerin tekrarlanmasını sağlamaktır.³⁵³ Kısacası ordu içindeki ilk cuntalaşmaların amacı demokratik siyasal hayatı durdurup yerine askerî bir rejim kurmaktan ziyade, çok partili hayata geçişle birlikte 1946 yılındaki hileli seçimlere karşı, seçimlerin adil yapılmasına ve demokratik yöntemlerle iktidarın el değiştirmesine olanak sağlamaktır. Bu cuntalaşmaların başını çekenler ise, daha sonraları DP'den milletvekili ve bakan olacak olan Fahri Belen ve Seyfi Kurtbek'tir.³⁵⁴

Çok partili hayata geçişle birlikte iktidarın el değiştirmesine yönelik ordu içerisinde oluşan cuntalaşmalardan sonra, silahlı kuvvetlerde Amerikan yardımlarının hissedildiği yıllar başlamış ve Türkiye'nin NATO'ya girişinin de etkisi ile ordu içerisinde bir kuşak farklılaşması ve bölünme meydana gelmiştir.³⁵⁵ Bu durum ordu içinde özellikle küçük rütbeli subayların siyasallaşmasında etkili olmuştur.

Küçük rütbeli subaylar Türkiye'nin NATO'ya girişi ve Amerikan yardımlarının da etkisi ile birlikte modern ve teknolojik harp silah gereçleri ile tanışmış, yeni bir eğitim sisteminden geçmiş ve kendilerinde daha rütbeli Alman ekolü ile eğitim görmüş, yeni teknolojik gelişmelere uzak subay ve generaller ile çatışmaya düşmüşlerdir. Amerikan yardımları ile ordunun daha modern bir hâle geleceğine inanan bu yeni kuşak, kendilerini ve orduyu diğer NATO ülkeleriyle kıyaslamaya başlamış ve dönemin siyasi otoritelerinden Türk Silahlı Kuvvetleri'ni diğer gelişmiş ülke ordularının seviyesine

³⁵¹ Koçak, Cemil, *Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart...*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 35 ve s. 153.

³⁵² A.g.e., s. 37 ve 47.

³⁵³ Koçak, 2016, s. 47; Hale, 2011, s. 197.

³⁵⁴ Hale, 2011, s. 197.

³⁵⁵ Ahmad, 2014a, s. 19.

getirecek reformların yapılmasını talep etmişlerdir. Fakat bu reformlar yapılmadıkça düş kırıklığına uğramışlar ve bir de bunun üstüne ekonomik yetersizlik eklenince ordu içerisinde siyasallaşma baş göstermiştir.³⁵⁶

Demokrat Partili yıllar boyunca siyasallaşan bu subay heyeti, 1960 askerî müdahalesi ile birlikte Türk siyasal hayatında bir dönüm noktasına imza atmışlardır. Bu dönüm noktası yıllardır tartışmalara neden olan ve Türkiye'nin geleceğine de tesir eden bir geleneğinin başlangıcıdır: *ordunun siyasal hayata müdahalesi*.

7.3. 27 Mayıs 1960 ve Bürokratik Vesayetın Başlangıcı

Merkez ile çevre arasındaki çatışmanın bir sonucu olan bürokratik vesayetin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan toplumsal ve siyasî bir miras olduğunu ileri süren bir çalışmada; çok partili hayata geçiş ile birlikte bürokratik üstünlüğün ve merkezi temsil eden kesimlerin konumlarının zayıflamasından dolayı, siyasî sürece doğrudan ve dolaylı müdahaleler ile bürokratik vesayetin tekrar sağlanmaya çalışıldığı iddia edilmektedir.³⁵⁷ Yani çok partili hayata geçişle birlikte bürokratik vesayetin zayıflaması sonucu, yönetsel bir kriz yaşanmaya başlamıştır. Aslında atanmışlar ile seçilmiş arasındaki bu gerilim, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan sosyolojik bir olgudur.³⁵⁸ Hatta bu ikilik, Türk siyasal hayatını açıklamak için kullanılan merkez-çevre ilişkisinin de temelini oluşturmaktadır.³⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki siyasi yapının temelini kentli orta sınıf, aydınlar, ordu, devlet görevlileri ve Anadolu eşrafı arasındaki zımnî ittifak oluşturmaktadır.³⁶⁰ İkinci Dünya Savaşı'nı liberal demokratik ülkelerin kazanmasıyla birlikte bu blokta yer alabilmek ve Sovyet tehdidine karşı bu bloğun desteğini elde etmek için, demokratik siyasal hayata geçilmiş ve bu zımnî ittifak bozulmuştur. Artık taraflar kendi çıkarları için siyaset sahnesindeki yerlerini alacaktır.

³⁵⁶ A.g.e., s. 19.

³⁵⁷ Eser, H. Bahadır vd., 2012.

³⁵⁸ A.g.e., 2012, s.93.

³⁵⁹ Mardin, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), (5. Baskı), Sentez Yayıncılık, Ankara 2014, s. 115-147.

³⁶⁰ Eser, H. Bahadır, vd., 2012, s.74.

1960 yılının başlarına geldiğine DP, muhalefete karşı yürütmüş olduğu yıldırma projesinin dozunu arttırmış, muhalefet milletvekillerine karşı ülkenin bazı yerlerinde kötü olaylar yaşanmaya başlamıştır. En sonunda muhalefet partisinin işini bitirmek için tahkikat komisyonunun kurulmasına karar verilmiş ve bu komisyonun tüm üyeleri ise iktidar bloğundan seçilmiştir. Komisyon CHP'nin tüm etkinliklerini soruşturacak, fakat komisyonun gerçekleştirmiş olduğu tahkikatlara karşı yayın yasağı uygulanacaktır.³⁶¹ Muhalefetin sindirildiği, basının susturulduğu, baskı rejiminin arttığı ve ekonomik kötülüğün baş gösterdiği bir ortamda, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirler üniversite öğrencilerinin yapmış olduğu gösteriler ve olaylara sahne olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden bu yana modernleşmenin hedefi olan toplumsal bütünleşme, artık yerini toplumsal çatışmaya bırakmıştır.³⁶²

Bu ortam içerisinde Milli Birlik Komitesi (MBK) adında ordu içindeki genç subaylardan oluşan hiyerarşi dışı bir cunta siyasi sürece el koymuştur. 1960 askerî müdahalesi sonrası MBK'nin yayınladığı bildiri ile müdahalenin meşruluğu iç kargaşayı önleme, siyasi kördüğümü çözmeye olarak ifade edilmiştir.³⁶³ Aslında Demokrat Partili yılların sonlarına doğru Cumhuriyet Halk Partisi 1957 yılındaki seçimlerle birlikte oylarını yükseltmiştir. Bir de bunun üstüne ülkenin yaşadığı ekonomik durumun kötülüğü hesaba katılırsa, siyasi sürece müdahale edilmemesi durumunda, iktidarın el değiştirmesi söz konusu dahi olabilirdi.³⁶⁴

27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi silahlı kuvvetler içerisindeki bir grubun kurduğu cuntanın gerçekleştirmiş olduğu askerî bir darbedir. Belki siyasi sürece müdahale edilmeseydi, Sina Akşin'in de ifade ettiği gibi iktidar demokratik olarak el değiştirebilecekti. Nitekim 27 Mayıs sonrası yapılan 1961 Anayasası, darbe öncesi CHP'nin 12 Ocak 1959 tarihindeki 14. Kurultayında kabul edilen İlk Hedefler Beyannamesinin özüne çok yakındır. Sosyal devlet anlayışı, basın özgürlüğü, grev ve sendika hakkı, TBMM'nin yanı sıra ikinci bir meclis, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek anayasa mahkemesi, seçim sisteminin nispi temsile dayanması, üniversite özgürlüğü, yüksek yargıçlar kurulu, devlet yayın araçlarının

³⁶¹ Akşin, 2016, s. 257-258.

³⁶² Eser, H. Bahadır, vd. 2012, s.71.

³⁶³ Hale, 2014, s. 159.

³⁶⁴ Akşin, 2016, s. 254.

yansızlığı gibi esaslar bu beyannamenin özünü oluşturmaktadır.³⁶⁵ 27 Mayıs askerî müdahalesi, 1961 Anayasasına bakıldığında demokratik olmayan bir usulle iktidarı ele geçiren bir cuntanın, darbe öncesine nazaran daha demokratik bir ortam yarattığının belgesidir.

Demokrasiye yapılan bu müdahale bir darbedir ve anti-demokratik bir yöntemdir. Darbe sonrası oluşturulan anayasanın önceki anayasalara nazaran daha demokratik bir yapı oluşturmasından yola çıkarak, yapılan bu müdahaleyi devrim olarak nitelemenin³⁶⁶ ne kadar doğru olduğu tartışmalı bir konu olup, demokrasiye yapılan her türlü demokratik olmayan müdahalenin, demokrasinin ruhuna aykırı olduğu unutulmamalıdır.

Hiyerarşi dışı bir askerî müdahale yapan alt rütbeli subaylar, gelişen teknoloji ile birlikte bu teknolojiye adapte olamayan ve silahlı kuvvetlerin üst kadrolarında dengesizliğe sebep olan ve belki de kendileriyle aynı görüşü paylaşmayan birçok subay ve generali* tasfiye etmişlerdir.³⁶⁷ Üniversitedeki öğretim üyeleri de bu tasfiye hareketinden nasibi almış ve tarihe *147'lerin tasfiyesi* olarak geçmiştir. Tabi bu öğretim üyelerin tasfiyesinin neye dair yapıldığı tartışmalı olmakla birlikte, bu öğretim üyeleri 1962 yılında çıkan bir yasa ile tekrar görevlerine dönmüşlerdir.³⁶⁸

Darbeyi gerçekleştiren cunta, müdahale sonrasındaki siyasi durumun nasıl olması gerektiği konusunda bölünmüş olduğu bilinen bir gerçektir. Cunta içindeki radikaller, müdahale sonrası ülkenin uzun süre askerî yönetim ile yönetilmesi gerektiğini savunurken; liberal grup yönetimi biran önce sivillere devretmekten yana bir tavır takınmıştır.³⁶⁹ Bu bölünmüşlük, 27 Mayıs sonrası MBK içinde bir iktidar mücadelesine neden olmuştur. Bu mücadele ise, siyasî iktidarın daha fazla elde tutulmasının taraftarı olan *14'lerin*,³⁷⁰ 13 Kasım 1960'da tasfiyesi edilmesi ile sonuçlanmıştır.³⁷¹ Fakat bu tasfiye, bu tarz fikirlere sahip subayların ordu içindeki varlığını sona erdirme konusunda

³⁶⁵ A.g.e., s. 256.

³⁶⁶ A.g.e., s. 265.

* Bu tasfiye sonrası ordudan ilişkisi kesilenler tarafından EMİNSU kurulmuştur.

³⁶⁷ Hale, 2014, s. 165.

³⁶⁸ Koçak, 2016, s. 117.

³⁶⁹ Hale, 2014 s.145-146.

³⁷⁰ 14'ler kimdir? Kurmay Albay Alpaslan Türkeş, Kurmay Yarbay Orhan Kabibay, Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı, Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu, Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan, Tank Binbaşı Muzaffer Karan, Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce, Piyade Binbaşı Fazıl Akkoyunlu, Deniz Kıdemli Yüzbaşı Rıfat Baykal, Kurmay Binbaşı Dündar Taşer, Kurmay Yüzbaşı Numan Esin, Kurmay Yüzbaşı İrfan Solmazer, Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ ve Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er. (Koçak, 2016, s. 55.)

³⁷¹ Koçak, 2016, s. 51.

yeterli olmamıştır. Çünkü daha sonra kurulacak olan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)'nde bu radikaller ve onlar gibi düşünenler yine yer alacaktır.³⁷²

14'lerin tasfiyesi silahlı kuvvetlerin içindeki ateşi söndürme konusunda yeterli olmamıştır. 27 Mayıs ruhunun gerçekleştirilmediğini düşünen ve silahlı kuvvetler içinde MBK'ya karşı bir baskı grubu oluşturmak isteyen subayların kurduğu SKB³⁷³, 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçim sonuçlarının milli iradeyi yansıtmadığı, Meclis toplanmadan evvel tekrar müdahale edilmesi gerektiği, tüm siyasi partilerin kapatılmasının gerekliliği gibi hususlarının yer aldığı karşı-darbe niteliğinde bir manifesto kaleme almıştır.³⁷⁴ Tarihe *21 Ekim Protokolü* olarak geçen bu manifesto sonrasında, MBK gibi üst düzey silahlı kuvvetler komutanları da, bu durum karşısında tedirgin olmuşlar ve Cevdet Sunay'ın girişimleri ile tarihe *Çankaya Protokolü* olarak geçen belge kaleme alınmıştır. Parti liderleri ve kuvvet komutanları ile birlikte bir dizi görüşme sonucunda oluşturulan bu protokole göre, İsmet İnönü başbakan, Cemal Gürsel ise cumhurbaşkanı seçilecek ve CHP-AP zoraki koalisyonu kurulacaktır.³⁷⁵

Askerî müdahale sonrası yapılan yeni anayasa ile birlikte sivil-asker ilişkilerinin önemli konularından olan Genelkurmay Başkanlığının konumu, 1949 öncesi konumuna döndürülerek, tekrar Başbakanlığa karşı sorumlu hâle getirilmiştir. Bu şekilde 5398 Sayılı Yasa ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olan Genelkurmay Başkanlığı 1960 sonrası tekrar Başbakanlığa bağlanmıştır.³⁷⁶

Çok partili siyasal hayata geçilmesi ile merkeze karşı çevreyi temsil ettiğini iddia eden kesimlerin siyasal iktidarı ele almasıyla birlikte askerî ve sivil bürokrasi pasifleştirilmeye çalışılmıştır. Gerek enflasyonist politikalar, gerekse de siyasal arenada bu durum çok sık dile getirilerek, merkezi temsil eden kesimler üzerinde bir baskı kurulmaya çalışılmıştır.³⁷⁷ Yaşam standartlarında madden ve manen bir gerileme yaşayan sabit gelirlilerin iktidara karşı tepkisi demokratik olmayan bir müdahale ile sonuçlanmıştır. Bu müdahale ile Atatürk'ün istemiş olduğu ordunun politik hayatın dışında tutulması gerekliliği terk edilmiştir.

³⁷² Hale, 2014, s. 193.

³⁷³ A.g.e., s. 182.

³⁷⁴ A.g.e., s. 190.

³⁷⁵ A.g.e., s. 191.

³⁷⁶ Eser, H. Bahadır vd., 2012, s.79.

³⁷⁷ A.g.e., s.76.

1960 askerî müdahalesi ile birlikte politik hayatın içerisindeki yerlerini günümüze kadar koruyacak olan bazı kurumlar ve yasalar ile bürokratik vesayetın dolaylı temelleri atılmıştır. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, Yüksek Askerî Şura, Cumhuriyet Senatosu, Devlet Planlama Teşkilatı, askerî ve sivil yargı bürokrasisi (Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Danıştay, Devlet Güvenlik Mahkemesi) gibi yapılar kurumsallaştırılarak, egemenliğin seçilmişler ile bürokrasi arasında paylaşılması yoluna gidilmiştir.³⁷⁸ Bu anayasal değişimler incelendiğinde bürokratik vesayetın temellerinin atıldığı ve merkezi temsil edenlerin konumlarının güçlendirildiği ifade edilse de, 1961 Anayasası ve sonrasındaki toplumsal gelişmeler dikkate alındığında; birçok yurttaşlık hakkının anayasal olarak güvence altına alındığı, eskiye nazaran daha özgürlükçü bir ortamın yaratıldığı, üniversitelere daha çok özerkliğin sağlandığı ve çoğulcu bir demokrasinin hayata geçirildiği de görülecektir.³⁷⁹

7.4. Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri

22 Şubat 1962 ve 20 Mayıs 1963'te Türkiye Cumhuriyeti ateşli bir albayın, 27 Mayıs ruhunu yerine getirmek için gerçekleştirdiği iki kalkışmayla karşı karşıya kalmıştır. Her iki girişimde de başarı olamayan Aydemir, yapmış olduğu bu kalkışmaların bedelini hayatı ile ödemiştir.

Harp Okulu Komutanı olan Talat Aydemir 27 Mayıs ruhunu taşıyan, fakat darbe esnasında ve sonrasında MBK'de talihsizlikler sonucu yer alamayan ve iktidarın sivil inisiyatifte teslim edilmesine karşı olan bir askerdir.³⁸⁰ Talat Aydemir, iktidarı sivil inisiyatifte teslim edenlerinin 27 Mayıs'ın ruhuna ihanet ettiklerini düşünmektedir³⁸¹ ve gerçek 27 Mayıs ruhunu hayata geçirmek için iki kez darbe girişiminde bulunmuştur. İlkinde ikna edilip darbe girişimden vazgeçen Talat Aydemir ordudan emekli edilirken; ikincisinin bedelini ise arkadaşı Fethi Gürcan ile birlikte darağacına giderek ödemiştir.

³⁷⁸ A.g.e., s.79.

³⁷⁹ Akyol, 2013, s. 432.

³⁸⁰ Koçak, 2016, s. 122-123.

³⁸¹ A.g.e., s. 131.

7.5. 9 Mart'tan 12 Mart'a: 1971 Muhtırası

1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamında sendikalaşma artmış, sosyalist hareketler önemli ölçüde Türkiye'nin gündemine girmiştir. Bu manada birçok sosyalist Türkiye'yi analiz ederek, sosyalist devrimin nasıl yapılacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Ortaya çıkan sosyalist akımlarda geniş ölçüde etkili olan tez ise Milli Demokratik Devrim tezi olmuştur. Bu teze göre Türkiye henüz kapitalistleşmiş bir ülke değildir ve işçiler gerek sayıca, gerekse de bilinç olarak yeterli değildir.³⁸² Buradan hareketle devrimi yapacak işçi sınıfının eksikliğinden dolayı sosyalist akımlar; zinde güçlerle (gençlik, ordu ve aydınlar), köylülerle ve silahlı grupların mücadelesiyle devrimi gerçekleştirme yöntemini benimsemişlerdir.³⁸³

1960 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamında hayat bulan aşırı fikirlerin siyasi irade tarafından kontrol edilememesi ve siyasi şiddetin tırmanması ordunun tepkisine ve muhtıra vermesine neden olmuştur.³⁸⁴ Dönemin başbakanının bu artan şiddet eğilimlerine karşı takınmış olduğu ilgisiz tutumun nedeni ise, 1960 ihtilalına giden süreçte öğrenci hareketlerine karşı Adnan Menderes'in takınmış olduğu sert tutumun 1960 ihtilalının sebeplerinden birisi olmasından dolayıdır.³⁸⁵ Aslında Adnan Menderes'in kaderini paylaşmak istememektedir.

12 Mart 1971 muhtırası, ordu içindeki sol bir cuntanın 9 Mart 1971'de yapacak olduğu bir darbeyi önlemek için emir komuta zinciri içerisinde yapılmış olan dolaylı bir müdahaledir.³⁸⁶ Ordu içinde Madanoğlu, sivil kanatta ise Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği Yön hareketi 9 Mart 1971'de radikal ve kapsamlı bir darbe ile hükümeti devirerek siyasi iradeyi ele getirecektir. Fakat bunun anlaşılması ile birlikte 12 Mart 1971 muhtırası hayat bulmuştur. 9 Mart, 12 Mart'a dönüşmüş, Doğan Avcıoğlu ve Yön hareketi ile birlikte bunun ordudaki uzantısı kaybetmiş, hedeflenen devrim gerçekleştirilememiş. Silahlı kuvvetler hükümete bir muhtıra vererek yapması gerekenleri söylemiş, aksi hâlde siyasi sürece el koyacağını beyan etmiştir. Bu şekilde

³⁸² A.g.e., s. 166.

³⁸³ A.g.e., s. 158.

³⁸⁴ Hale, 2014, s. 227.

³⁸⁵ Harris, George S., "Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980 ", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 206.

³⁸⁶ Akşin, 2016, s. 268.

bizzat Muhtırayı verenler tarafından da sahiplenilmeyen öksüz çocuk 12 Mart,³⁸⁷ sağ cenahı koltuğunda ederken, sol cenahı tasfiye etmiştir.

Ordu 1960'dan farklı olarak 1971'de doğrudan müdahaleyi tercih etmemiş ve Cumhurbaşkanı, Meclis ve Senato Başkanlarına bir muhtıra vererek, Anayasanın öngördüğü reformları yerine getirecek Atatürkçü ve inandırıcı bir hükümetin başa gelerek bu reformları yerine getirmesini, aksi hâle ordunun siyasal sürece müdahale edeceğini bildirmiştir.³⁸⁸ Muhtırayı verenlere göre 1961 Anayasası ve Atatürk ilke ile inkılâplarını öngördüğü reformlar yapılmamış, ülkede kargaşa hâkim olmaya başlamıştır. Hükümet yetersiz olduğu için, reformları gerçekleştirecek partiler üstü bir hükümet muhtıracılar tarafından istenmiştir. Aksi takdirde siyasal sürece doğrudan müdahale edilecektir.

Muhtıra sonrası yaşanan önemli bir husus, muhtırada ifade edilen belirsiz hedefleri yerine getirecek bir hükümetin kurulması olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Nihat Erim bu konuda görevlendirilmiştir. Bu hükümetin gerçekleştirmeye çalıştığı anayasal çareler, Türk siyasal hayatı üzerinde iyileştirici etki yaratmamıştır.³⁸⁹ Kaosun devam etmesi ile birlikte 1980'de başka bir demokratik olmayan askerî müdahale ile anayasanın yeni baştan oluşturulması yöntemi tercih edilmiştir.

7.6. Milli Güvenlik Devletinin İnşası: 12 Eylül 1980

12 Eylül 1980 müdahalesinin sebepleri ekonomik olarak yaşanan çöküş, terör ve siyasi felçtir.³⁹⁰ Yaşanan terör olayları ile birlikte kanun ve nizamın sağlanamaması hükümete olan güveni sarsmıştır ki, son dönemlerde terör ve neredeyse iç savaşa yaklaşan çatışma ortamında ortalama her gün sekiz kişi³⁹¹ yaşamını yitirmeye başlamıştır. Buradaki önemli husus ise koalisyonlarla yönetilmeye çalışılan ülkede siyasi parti liderlerinin bu kaosu çözmek için çaba harcamamalarıdır. Devletinin nizam

³⁸⁷ Sunay, 2010, s. 22.

³⁸⁸ Hale, 2014, s. 228-229.

³⁸⁹ Harris, 2011, s. 207.

³⁹⁰ Hale, 2014, s. 269-277.

³⁹¹ A.g.e., s. 272.

ve kurallarını ihlâl edip, düzeni bozmaya çalışanlara karşı birleşemeyen siyasi irade, terörü bastırmakta başarılı olamamıştır.³⁹² Adeta askerî müdahale kaçınılmaz bir son olmuştur.³⁹³ Devletin iç düzenini korumak ve kollamakla görevli polis teşkilatı dâhi bu terör ortamında ikiye bölünmüş, siyaset bataklığına saplanmıştır.³⁹⁴

Müdahale öncesinde yaşanan bir diğer siyasi kriz ise cumhurbaşkanlığı süresi dolan Fahri Korutürk'ün yerine kimin seçileceği hususu olmuştur. Meclis çatısı altında 5 ay süre ile 115 tur seçim yapılmış olmasına rağmen meclis Cumhurbaşkanını seçmede başarılı bir tutum sergileyememiş, siyasal süreci krize sokmuştur.³⁹⁵

12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin 27 Mayıs ve 12 Mart'tan farkı; diğerleri bir veya birkaç partinin faaliyetlerine son verirken, 12 Eylül tüm partileri kapatmıştır.³⁹⁶ Ülke tam manasıyla depolitizasyon sürecine girmiştir. Bir diğer fark ise kendisinden önceki müdahalelerde silahlı kuvvetler içinden karşı bir müdahale olacağı düşünülerek tasfiyeler yapılmış olmasına rağmen, 12 Eylül askerî hiyerarşi dâhilinde gerçekleşmiş ve silahlı kuvvetler içinde tasfiye hareketi olmamıştır.³⁹⁷

12 Eylül müdahalesi sivil rejim topyekûn çökme noktasına geldiğinde gerçekleşerek, aylardır hatta yıllardır süren kaos ve krizi bitirmiştir. Fakat demokratik olmayan bir müdahale, demokratik olmayan sonuçlar doğurmuş; sopa yöntemi ile kanun ve nizam sağlanmış, anti-demokratik uygulamalar yaşanmıştır.³⁹⁸ 12 Eylül köktenci bir darbedir³⁹⁹ ve hedefi disiplinli demokrasiye geçmektir.⁴⁰⁰

12 Eylül sonrası gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile silahlı kuvvetler siyaseti devamlı gözetim altında tutabileceği mekanizmalara sahip olmuştur.⁴⁰¹ Sivil siyasete geçildikten sonra müdahalenin fiilen devamını sağlamak için oluşturulan temel mekanizmalardan birisi olan, *milli güvenlik* kavramı bu manada önemlidir. Milli güvenlik kavramı üzerinden askerî konular dışında toplumu ve devleti ilgilendiren her

³⁹² A.g.e., s. 276.

³⁹³ A.g.e., s. 292.

³⁹⁴ A.g.e., s. 276.

³⁹⁵ A.g.e., s. 286.

³⁹⁶ Sunay, 2010, s. 8.

³⁹⁷ Hale, 2014, s. 282.

³⁹⁸ A.g.e., s. 321.

³⁹⁹ Akşin, 2016, s. 275.

⁴⁰⁰ A.g.e., s. 276.

⁴⁰¹ Ahmad, 2014a, s. 9.

hususla askerî vesayet devam ettirilmiş, milli güvenlik rejimi Milli Güvenlik Kurulu vasıta ile kurumsallaştırılmıştır.⁴⁰²

12 Eylül 1980 müdahalesine giden süreçte yaşanan ekonomik sıkıntıları gidermek için 1971-1973 yıllarında Dünya Bankasında çalışmış ve hali hazırda o yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili ve Başbakanlık Müsteşarı olan, darbe sonrası kurulacak olan ve 12 Eylül'ün mimarlarının iş başına getirdiği Bülent Ulusu hükümetinde de ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olacak olan Turgut Özal tarihe 24 Ocak Kararları olacak geçecek istikrar paketini hazırlamıştır. Bu paketinin hayata geçirilmesi, yani o günün Türkiye'sinde neo-liberal politikalarının uygulanmasının demokratik bir ortamdaki zorluğu hesaba katılırsa, 12 Eylül askerî müdahalesinin bu uygulamayı nasıl kolaylaştırdığı gözler önündedir.⁴⁰³ Olağanüstü nitelikteki bu kararlar, olağanüstü şartlar altında uygulama alanı bulmuştur.⁴⁰⁴

12 Eylül'ün resmi ideolojisi Türk-İslam sentezi yaratarak, darbe öncesinde var olan kargaşa ortamının baş sorumlusu olan ideolojileri bu sentez ile bastırmaktır. Ayrıca Türk-İslam sentezi ideolojisi doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalar, Atatürkçülük adı altında yapılarak meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır.⁴⁰⁵ Hatta bazı kesimler *bu uygulamaları yapanlar Atatürkçü ise ben Atatürkçü değilim* diyerek, demokratik olmayan uygulamalara karşı tepkilerini dile getirmeye çalışmıştır.

7.7. 1980 Askerî Müdahalesi Sonrası Sivil-Asker İlişkilerinin Gelişimi

12 Eylül askerî müdahalesi sonrasında darbecilerin ülkeyi yönetmek için kurdukları Milli Güvenlik Konseyi (MGK) mevcut anayasayı askıya almış ve tüm siyasi faaliyetlere yasak getirmiştir. Ülkeyi yöneten MGK olmasına rağmen, buzdağının görünmeyen yüzü ve ülkenin günlük hayatında etkili olan güç sıkıyönetim

⁴⁰² Şarлак, Zeynep, "Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, (der. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu), (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul 2013, s.287.

⁴⁰³ Akşin, 2016, s. 272.

⁴⁰⁴ Saraçoğlu, Cenk, "Tank Paletiyle Neoliberalizm", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, (yay. haz. Gökhan Atılgan, E. A. AYTEKİN, vd.), Yordam Kitap, İstanbul 2015, s. 751.

⁴⁰⁵ Akşin, 2016, s. 279.

komutanlıkları olmuştur.⁴⁰⁶ MGK'nın kurduğu askerî rejim, 1983'teki genel seçimlerin yapıldığı 6 Kasım'a kadar devam etmiş, bu seçimlerden sonra Turgut Özal Başbakan olmuştur.

MGK seçimlerden sonra siyaset sahnesinde uzaklaşmamış, Cumhurbaşkanlığı Danışma Konseyi adı altında 1989 yılına kadar siyasi alanda kalmıştır. Askerin bu kadar süre siyasi alanda faaliyet göstermesi ve darbe sonrası yapılan anti-demokratik uygulamalar, toplumdaki bazı kesimler ve aydınlar tarafından eleştirilmiş ve orduya karşı takınılan olumlu tutumun değişmesine, hatta bir tepkiye dönüşmesine neden olmuştur.⁴⁰⁷ Artık militarizm sorgulanmaya başlamıştır.

Orduya karşı yükselen bu negatif tutum ve anti-militarist havanın yarattığı ortamda Turgut Özal, Türk Silahlı Kuvvetlerin komuta kademesinin belirlenmesinde etkinliğini arttırmıştır. Tahammüller gereği dönemin Genelkurmay Başkanının yerine Kara Kuvvetleri Komutanının atanması gerekirken, Turgut Özal'ın girişimleri ile yerine General Necip Torumtay Genelkurmay Başkanı olarak atamıştır.⁴⁰⁸ Bu şekilde ordu içindeki en etkili hizbin başını çeken ve 2000 yılına kadar kendi hizbinin silahlı kuvvetleri denetlemesini sağlayacak bir plânı hayata geçirmeyi amaçlayan Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un plânı bozulmuş ve sivil inisiyatifin etkinliği kısmen de olsa hissedilmiştir.

Körfez krizi esnasında ise Turgut Özal ile fikir ayrılığına düşen General Necip Torumtay, 3 Aralık 1990 tarihinde istifa ederek Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinde o zamana kadar görülmemiş bir durum yaratmıştır. Genelkurmay Başkanının bu istifası, Turgut Özal'ın keyfi davranışlarına yönelik bir protesto niteliği taşımaktadır.⁴⁰⁹ Soğuk Savaş sonrası Sovyet tehdidinin ortadan kalması sonucunda Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığını düşünen ve bu manada Körfez krizini bir fırsata çevirmek isteyen Turgut Özal, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın istekleri doğrultusunda hareket ederek, Türkiye'nin kazançlı çıkacağını düşünüyordu.⁴¹⁰ General Necip Torumtay'ın

⁴⁰⁶ Ahmad, 2014a, s. 215.

⁴⁰⁷ A.g.e., s. 250.

⁴⁰⁸ Ahmad, 2014a, s.251.

⁴⁰⁹ Akşin, 2016, s.290.

⁴¹⁰ Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (5. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014b, s. 166.

istifası ise Turgut Özal'ın takınmış olduğu bu keyfi tutuma yönelik gerçekleşmiş bir protesto niteliğindedir.

Soğuk Savaşın sonra ermesiyle birlikte değişen tehdit algısı ve buna bağlı yaşanan orduların yapılarındaki değişiklik, 1990'lı yıllarda Türk Silahlı Kuvvetlerini de etkisi altına almıştır.⁴¹¹ Turgut Özal'lı yıllarla birlikte sivil-asker ilişkilerinde kısmen de olsa bir yumuşamanın yaşandığı görülse de, özellikle 90'lı yıllarda artan Kürt sorunu ve siyasal İslam'ın yükselişi, bu manada ordunun siyaset alanındaki vesayetini devam ettiren unsurlar olmuştur. İç tehditler bir anlamda ordunun siyasal alandaki görünürlüğünü arttıran hususlar olmuştur.

Refah Partisi, 1995 seçimleri sonucunda aldığı oylar ile genel seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve 1996 yılında Demokratik Yol Partisi ile birlikte REFAHYOL koalisyon hükümetini kurmuştur. Refah partisinin iktidara gelişiyle birlikte yapmış olduğu icraatlar ve lâiklik karşıtı takınmış olduğu tutum, ordu ve toplumun önemli bir kesimi tarafından olumsuz bir şekilde karşılanmış ve ordu 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu kararları vasıtasıyla siyasete müdahalede bulunmuştur.⁴¹²

Ankara'nın Sincan ilçesinde Kudüs'ün İsrail'den kurtarılması için bir gösteri düzenlenmesi, bu gösteride İran Büyükelçisinin lâiklik karşıtı söylemlerde bulunması, yine bu gösteride siyasal İslam taraftarı örgütler olan Hamas ve Hizbullah lehine gösteriler yapılması gibi pek çok lâiklik karşıtı olayının vukuu bulması, ordunun harekete geçmesinde etkili olmuştur.⁴¹³ Milli Güvenlik Kurulu'nun toplandığı gün olan 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu siyasal İslam ve köktendinciliğin yayılmasını önlemek adına 18 maddelik bir öneriler demetini hükümete sunmuştur.⁴¹⁴ Bu müdahale, önceki askerî müdahalelerden daha farklı gerçekleştiği için literatürde *post-modern darbe* olarak yer almaktadır.

⁴¹¹ Akça, İsmet, "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", *Türk Siyasal Hayatı*, (ed. Ahmet Demirel, Süleyman Sözen), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2014, s. 188.

⁴¹² Akça, 2014, s. 189.

⁴¹³ Ahmad, 2014b, s.179.

⁴¹⁴ Akşin, 2016, s. 301.

8. TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ LİTERATÜRÜNDE HÂKİM OLAN YAKLAŞIMLAR

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin temel sorunu olan sivil kontrol, daha güncel tanımı ile silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü üzerine yapılan çalışmaların oluşturduğu literatürde iki ana akım yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir.⁴¹⁵ Bunlar *düalist/çatışmacı yaklaşım* ve *kuralcı/kurumsal yapısal yaklaşımlardır*.

8.1. Düalist/Çatışmacı Yaklaşım

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerinin yaşandığı süreçte ve Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi boyunca merkez ile çevre arasında bir gerilimin ve güç mücadelesinin yaşandığı iddia edilmektedir.⁴¹⁶ İşte bu iki kesim arasında bir iktidar mücadelesi olduğu iddiasından beslenen yaklaşımların sivil-asker ilişkilerine yansımış hâlini ifade eden düalist/çatışmacı yaklaşım, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini genellikle güç ilişkisi üzerinden tanımlamaya çalışır.⁴¹⁷ Bu yaklaşım Samuel P. Huntington'ın Ayrım Teorisi fikirlerinden beslenmekte olup, sivil alan ile askerî alan arasındaki çatışmadan yola çıkarak, demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli ortaya koymaya çalışmaktadır.

Düalist/çatışmacı yaklaşım Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini lâik, yurtsever, akılcı ve modern asker ile seçilmiş, yetersiz ve lâik olmayan politikacılar arasındaki bir ilişki olarak tasvir eder ve sivil-asker ilişkilerini bu iki kesim arasındaki güç mücadelesi olarak modellemeye çalışır. Sivil-asker ilişkilerini güç mücadelesine indirgeyen bu yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti'ndeki sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmenin yolu olarak; bu güç mücadelesindeki politik kesimin üstün gelmesiyle sağlanacağına vurgu yapmaktadır.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Karaosmanoğlu, Ali, B. Özlem Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, 2010/Cilt:7 (27), s. 30-34.

⁴¹⁶ Mardin, Şerif, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), (5. Baskı), Sentez Yayıncılık, Ankara 2014, s. 115-147.

⁴¹⁷ Karaosmanoğlu, Ali L., "Transformation of Turkey's Civil-Military Relations Culture and International Environment", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 254.

⁴¹⁸ A.g.e., s. 254.

Düalist/çatışmacı yaklaşım, sivil-asker ilişkilerini incelerken sivil ve askerî alanları birbirinden tamamen ayırarak, sivil-asker ilişkisini iki alan arasındaki sürtüşmeden ve birinin diğeri üzerindeki hâkimiyetinden ibaret olarak ele almaktadır. Bu tarz yaklaşımlar toplum ile seçilmiş sivil elitleri, sivil alan içerisinde tek bir beden olarak tasvir etmekte⁴¹⁹ ve demokratik sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmada büyük bir etkiye sahip olan toplum faktörünü de göz ardı ettiğinden dolayı, yeterli bir model önerememektedir. Çünkü sivil-asker ilişkileri askerî alan ve sivil alan arasında olan bir ilişkiden ibaret olmayıp, üç farklı alanın birbiriyle etkileşimi ve iletişimi neticesinde şekillenen bir ilişkiler ağıdır. Bu üç farklı ve birbiriyle etkileşim içinde olan alanlar: *askerî alan, sosyal alan ve siyasî alandır*. Düalist/çatışmacı yaklaşımların yanıldığı husus ise sosyal alan ile siyasî alanı sivil alan olarak tanımlamak ve bu tanımlama üzerinden bir modelleme yapmaktır.

Sivil-asker ilişkilerini iki aktör, yani seçilmiş sivil elitler ile askerî elitler arasındaki ilişki üzerinden bir açıklama getirmeye çalışan düalist/çatışmacı yaklaşımlar; sivil-asker ilişkilerindeki sivil kısma, sadece seçilmiş sivil elitleri dâhil etmektedir. Hâlbuki bu kısım içerisinde seçilmiş sivil elitler ile birlikte toplumsal hayatının bizzat içinde yer alan diğerk aktörler de bulunmaktadır.⁴²⁰

Sivil-asker ilişkilerinin emir veren sivil seçilmiş otorite, emre uyan asker ilişkisi üzerinden düşünmek, tarihsel gerçekler ve pratik uygulamalar ile çelişen bir ifadedir. Batılı demokrasilerde sivil-asker ilişkileri bu perspektifin çok ötesinde, çatışmacı bir yaklaşımdan ziyade müzakereci bir yaklaşımın ürünüdür.⁴²¹ Toplum faktörünü veya sosyal alanı, sivil-asker ilişkilerini açıklamakta göz ardı etmek, tarihsel gerçekliği inkâr etmektir. Ayrıca bu ihmal neticesinde ortaya konulan yaklaşımlar, çağdaş ve gerçek bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmada yetersiz kalmaktadır.

⁴¹⁹ Sarıgil, Zeki, "Armed Forces and Society in Turkey: An Empirical Approach", *22nd World Congress of Political Science International Political Science Association (ISPA)*, Madrid, İspanya, 8-12 Temmuz 2012, s. 2.

⁴²⁰ Sarıgil, Zeki, "Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 266.

⁴²¹ Kaygusuz, Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri", *Mülkiye*, 2010/Cilt:34 (268), s.206.

8.2. Kuralcı/Kurumsal Yapısal Yaklaşım

Kuralcı/kurumsal yapısal yaklaşım, sivil-asker ilişkileri sorunsalına düalist/ çatışmacı yaklaşıma göre daha idealist bir açıdan yaklaşarak “*sivil-asker ilişkileri nasıl olmalıdır?*” sorusuna cevap aramaya çalışmaktadır.⁴²² Bu literatürü oluşturan çalışmalar genel olarak Avrupa Birliği (AB)'ne uyum sürecindeki Kopenhag Kriterleri çerçevesinde, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin nasıl düzenlenebileceğine odaklanmaktadır. Fakat bu yapılırken göz ardı edilen en kritik konu, AB'de uygulanmayan, fakat uygulanıyormuş gibi gösterilen *tek tip bir Avrupa modeli sivil-asker ilişkileri* olduğundan yola çıkılarak, Türkiye'nin de buna uyması gerektiğidir. Buradaki sıkıntı ise Türkiye'nin uyması gerektiğine inanılan demokratik AB kriterlerinin, bir sivil-asker ilişkisi modeli ortaya koymaması ve AB'ye üye ülkelerin ortak olarak kabul ettiği bir sivil-asker ilişkileri modelinin olmayışdır.⁴²³

Kuralcı/kurumsal yapısal yaklaşım Avrupa'da her ülkenin kendine has, demokratik bir sivil-asker ilişkisi modeli olduğunu ve Avrupa Birliği'ne giriş için ortaya konulan kriterlerinin ise demokratik bir sivil-asker ilişkisi için genel bir çerçeve sunduğunu gözden kaçırmaktadır. Her ülke bu çerçevenin içini kendi kültürel ve sosyal yapısıyla, kendisine özgü biçiminde doldurmak suretiyle, özgün bir sivil-asker ilişkisi modeli oluşturmaktadır. Bahsi geçen ortak çerçeve ise:

*...askerin siyasi otoriteye bağlı olmasını, siyasi otorite tarafından etkili bir şekilde denetlenebilmesini, iki başlı yargı sisteminin terk edilmesini, tüm askerî harcamalarının hem yürütme hem de parlamento tarafından etkili bir biçimde denetlenmesini ve askerin sivil kamu kurumlarında temsil edilmemesini temin edecek genel ilkeleri...*⁴²⁴

içermektedir.

Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinde son yıllarda yaşanan demokratik gelişmeler, AB'ye uyum sürecinde yapılan reformların ötesinde başka faktörlere de bağlıdır. Çünkü 2002-2006 yılları arasında yapılan reformlar sonucunda sivil-asker ilişkilerinde bir e-muhtıra olayı yaşanmış, askerin bu reformlara rağmen siyasi sürece etki edebileceği

⁴²² Karaosmanoğlu, 2010, s. 32.

⁴²³ A.g.e., s. 32.

⁴²⁴ A.g.e., s. 33.

gözlemlenmiştir. Hatta 15 Temmuz 2016 tarihinde asker içinde örgütlenen bir terörist cuntacı grubun, sivil iktidarı yok etme çabası tarihe kara harflerle yazılmıştır.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini tanımlamaya çalışan ana akım hâkim yaklaşımlar, çağdaş sivil-asker ilişkilerinin çatışmadan ziyade, bir uyum ve işbirliği ilişkisi olduğunu gözden kaçırmaktadır. Son yıllarda başta Birleşik Krallık ve ABD olmak üzere tüm dünyada yaşanan demokratikleşmenin özünde, sivil-asker ilişkilerinin sivil-asker işbirliğine dönüşmesindeki katkının yeri göz ardı edilmektedir.⁴²⁵

Devletlerin ve toplumların varlığı için askerler olmazsa olmaz bir koşul iken; askerlerin de devlet ve toplum içerisinde kendilerini meşru bir şekilde tanımlayabilmesi ve ihtiyaçlarını demokratik olarak dile getirebilmesi için devlet ve toplumdaki bazı mekanizmalara ihtiyacı vardır. İşte bu noktada etkili ve güçlü bir askerî güce, sivil otoriteye tehdit olmayacak şekilde nasıl sahip olunabileceği sorunsalı gündeme gelmektedir.⁴²⁶ Karaosmanoğlu bu konuda etkili bir sivil kontrolün, subay heyeti ile hükümet arasında karşılıklı bir işbirliği ile sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Güvenlik ve tehdit kavramlarının karmaşık ve çok boyutlu olduğu çağdaş dünyada, mevcut tehditlere karşı politik karar alma sürecinde askerın tavsiye ve önerilerinin dışlandığı bir demokratik yapı düşünülemez. Sivil ve asker arasında uyum ve işbirliğinin nasıl sağlanacağı konusunda ABD ve Birleşik Krallık başta olmak üzere liberal demokrasilerde bu sorunsal artık sıklıkla tartışılmaktadır.⁴²⁷

Düalist/çatışmacı yaklaşımlar ile kuralcı/kurumsal yapısal yaklaşımların en çok ihmal ettiği bir diğer husus ise kültürel ve sosyal faktörlerin sivil-asker ilişkilerini şekillendirmedeki rolüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin, sivil-asker ilişkileri alanında hâkim olan bu ana akım yaklaşımların ötesinde yeni, çağdaş ve tarihi gerçekleri içeren, modern devletteki tüm kesimleri bu sürece dâhil eden, daha gerçekçi yaklaşımlara ihtiyacı vardır. Bu manada araştırmamızın sonraki bölümü, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini şekillendiren ve şekillendirmeye de devam eden faktörlerin (bağımsız değişkenlerin) incelenmesini içermektedir.

⁴²⁵ Karaosmanoğlu, 2011, s. 253.

⁴²⁶ A.g.e., s. 255.

⁴²⁷ A.g.e., s. 256.

9. TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sivil-asker ilişkileri çalışma alanında devlet merkezli, uluslararası eksenli, güç merkezli veya yasal/kurumsal çerçevede yapılan yaklaşımlar, bu ilişkiyi açıklamak için geçerli bir analiz çerçevesi sunuyor olsa da, tek başlarına yeterli olamamaktadırlar. Çünkü bu sürece dâhil olan sivil kesim sadece seçilmiş sivil elitlerden ibaret olmayıp hükümet, parlamento ve toplumdaki tüm kesimleri ifade etmektedir. Özellikle toplumun sivil-asker ilişkilerine bakış açısı ve bu konuda sahip olduğu zihniyet ve fikirler önemli birer etkidir. Ayrıca bir kurum olarak ordunun kendisi, toplumsal kökenleri, eğitim sistemi, sahip olduğu değerler ve tutumlar da sivil-asker ilişkilerinin analizi için önemlidir.⁴²⁸ Hatta küreselleşmenin artık her alanda hissedildiği günümüz dünyasında, uluslararası kurum ve kuruluşlar ile uluslararası toplumun da sivil-asker ilişkileri üzerine etkileri mevcuttur.

Silahlı kuvvetlerin siyasal sürece dolaylı veya doğrudan yapmış olduğu müdahalelerin, silahlı kuvvetlerin sahip olduğu özerk yapının sona erdirilmesi ile çözülebileceği yaklaşımı, Türkiye'de sivil-asker ilişkileri literatürünün üzerinde en çok durduğu konulardan birisidir.⁴²⁹ Silahlı kuvvetlerinin yasal ve kurumsal olarak sahip olduğu özerkliği azaltmak, uzun vadede silahlı kuvvetlerin başka enstrüman veya mekanizmaları kullanarak siyasal sürece müdahale etmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bu yüzden tek bir bakış açısı ile Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini açıklamak, tanımlamak ve tek bir bakış açısından yola çıkarak Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine uzun vadede demokratik nitelikler kazandırmak mümkün görülmemektedir.

Ülkemizde sivil-asker ilişkilerini etkilemesi anlamında, üzerinde çok fazla durulmayan konulardan birisi askeri sosyoloji (subayların demografik özellikleri, toplumsal kökenleri, askeri okullardaki ve sonrasında meslek için sosyalizasyonları, zihniyet duyguları, vs.)'dir.⁴³⁰ Askerlerin, özellikle subay heyetinin sosyal kompozisyonu ve bu kompozisyonun toplumla olan uyumu sivil-asker ilişkilerinde önemli bir husustur.

Bir ulus devletin sivil-asker ilişkilerini etkileyen sayısız faktör (bağımsız değişken) vardır. Hatta bu faktörler devletten devlete de farklılıklar göstermektedir.

⁴²⁸ Akça, 2010, s. 13.

⁴²⁹ A.g.e., s. 14.

⁴³⁰ Kışlalı, Ahmet T., "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1974/ Cilt: 29, (2): Bu konuda yapılmış Türkiye'deki sayılı çalışmalardan bir tanesidir.

Modern ve demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmak için bu faktörlerin tespiti ve analizi önemli bir konudur. Bu sebeple, tek bağımsız değişkene dayanan veya birkaç bağımsız değişken üzerinden demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli ortaya koymaya çalışan araştırma ve analizler, uygun bir sivil-asker ilişkileri modeli sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bu manada, araştırmanın bu kısmı Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini etkileyen *toplum, seçilmişlerin yetersizliği*^(*), *askerin zihniyeti, tehdit ve uluslararası sistem* bağımsız değişkenlerinin incelenmesini içermektedir.

Her bir bağımsız değişken kendi içinde Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini tanımlamak ve analiz etmek için yeterlidir. Fakat bu bağımsız değişkenlerin hepsini birlikte değerlendirmeden Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine taşımak çok zor görünmektedir. Çünkü Türkiye gibi sivil-asker ilişkileri, diğer dünya ülkelerinden farklı ve kendine özgü yönleri olan bir ülkede, değerlendirmeye katılmayan her bir bağımsız değişkenin uzun vadede silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü sekteye uğratma ihtimali yüksektir.

9.1. Toplum Faktörü

Bir ulus devletin sahip olduğu sivil-asker ilişkilerinin niteliğini tanımlamak için farklı farklı sınıflandırmalar kullanılabilir.⁴³¹ Fakat birçok sınıflandırma iki temel alan üzerinden yapılmaktadır: askerî alan ve sivil alan. Hâlbuki sivil-asker ilişkileri sadece seçilmiş sivil elitler ile askerî elitler arasında gerçekleşen bir ilişki olmayıp, *toplum* da bu ilişkide önemli roller üstlenmektedir. Politik alan, askerî alan ve sosyal alanın karşılıklı etkileşimi ve bazı noktalarda da ayrışması ile modellenen sivil-asker ilişkileri

(*) Bu çalışmada *seçilmişlerin yetersizliği* kavramından yürütme ve parlamento tarafından politik, ekonomik veya toplumsal sorunlara demokratik yöntemlerle çözüm üretilmemesi kastedilmektedir. Kısacası bu kavram ile seçilmiş tek bir kişinin yetersizliği veya genel olarak seçilmişlerin yönetimde başarısız olduğu değil, kolektif olarak yürütmenin ve parlamentonun bir sorun için ortak paydada buluşamaması ifade edilmek istenmektedir. Seçilmişler tarafından yönetimde sağlanamayan istikrar, silahlı kuvvetlerin siyasal hayattaki görünürlüğünü arttırmakta ve sivil-asker ilişkilerinin demokratik yönetimini olumsuz yönde etkilemektedir.

⁴³¹ Sarıgil, Zeki, "Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (1), s. 265-266.

analizleri,⁴³² düalist yaklaşımlara nazaran daha gerçekçi incelemeler, analizler ve modeller sunmaktadır.

Toplumun, askere karşı fikir ve tutumları silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü doğrudan etkileyen hususlardan birisidir.⁴³³ Birçok çalışma, özellikle Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ile başlayan reformlar sonrası sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmeye başladığını açıklarken, bu hususu ihmal etmektedir.⁴³⁴ Hâlbuki toplumun sivil-asker ilişkilerini etkilediği gerçeğini ihmal ederek, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini anlamak mümkün değildir.

Askerî alandaki aktörlerin politik alan ve sosyal alana etkisi üzerinden yapmış olduğu sınıflandırma ile Türkiye'de silahlı kuvvetlerin hem politik alanda, hem de sosyal alanda sahip olduğu rolün yüksek olması sebebiyle Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerini *popüler pretoryanizm* şeklinde tanımlayan Sarıgil'e göre; Türkiye'de silahlı kuvvetler politik hayata müdahale etmenin ötesinde, sosyal alanda da etkisini hissettiren bir kurumdur. Bu etki ile silahlı kuvvetler politik sisteme yapmış olduğu müdahaleleri meşrulaştırmaktadır.⁴³⁵ Politik sisteme yapılan müdahaleler, toplum tarafından ve bazı toplumsal aktörler tarafından da meşru görülebilmektedir. Toplumun, silahlı kuvvetlerin siyasal sürece yapmış olduğu müdahaleler karşısında takınmış olduğu bu kabullenmişlik, yasal olarak seçilmiş hükümetlere karşı ordunun tekrar tekrar müdahalelerde bulunmasında etkili olmaktadır.⁴³⁶

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine toplumun bakış açısını anlamak için güzel veriler sunan bir çalışma,⁴³⁷ Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde yapılan reformların sivil-asker ilişkilerini tam manasıyla demokratikleştiremediğini, toplumun tutum ve davranışlarının bu demokratikleşememeyi ispatlar nitelikte olduğunu gözler önüne sermektedir. Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak için sivil-asker ilişkileri alanında yasal ve kurumsal olarak yaşanan demokratik dönüşüm, toplumsal alanda kendini gösterememiştir. Aslında bu durumun böyle olmasının altındaki hususlardan bir tanesi,

⁴³² Bakınız Şekil-1, s. 50.

⁴³³ Sarıgil, 2012, s. 3.

⁴³⁴ A.g.e., s. 4.

⁴³⁵ Sarıgil, 2011, s. 269-270.

⁴³⁶ Harris, 2011, s. 212.

⁴³⁷ Sarıgil, 2012.

politik ve sosyal değişimin makro seviyede analiz edilerek⁴³⁸, yasal ve kurumsal olarak yapılan değişimlerle toplumu oluşturan bireylerin tutum ve davranışların da değişmiş olduğunun varsayılmasıdır. Burada yapılan eksiklik, politik ve sosyal değişimlerin mikro seviyede ele alınmaması ve toplumu oluşturan bireylerin davranışlarının, sadece devletin koyacağı kurallarla dzenlenebileceğinin dūřünüldüğüdür.⁴³⁹

Etnik kimlik, din, ideoloji, milliyetçilik, askerî hizmet, mezhep, parti tercihleri, ekonomik gelir, eğitim, yaş, cinsiyet gibi bağımsız değişkenlerin kullanıldığı bahsi geçen çalışma ile⁴⁴⁰, askere olan güvenin, gerektiğinde askerin siyasete müdahalesinin kabulü ve zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmasının desteklenip desteklenilmediğinin Türkiye ölçeğindeki dağlımı incelenmek istenmiştir. Elde edilen sonuçlar Türk toplumunun sivil-asker ilişkilerini nasıl algıladığı konusunda aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

Elde edilen verilere göre toplumun %66,2'si tamamen, %18,2'si ise kısmen askere güvenmektedir. Askere güveni etkileyen en önemli etken milliyetçilik iken, güvensizliği etkileyen etken ise etnik kimlik farklılığıdır. Parti tercihlerinin de askere olan güveni etkilediği dikkat çeken bir diğer husustur. Dinî motiflere bağlılık arttıkça, askere olan güven azalmaktadır. En ilginç bulgu ise askerî hizmet yapmanın ve askerî hizmet esnasında askeriye alanan eğitimin, toplumun askere ve sivil-asker ilişkilerine bakış açısında bir değişime sebebiyet vermediğidir.⁴⁴¹

Bu araştırmanın bir diğer dikkat çeken kısmı ise toplumun sadece %55,8'inin askerin gerektiğinde siyasete müdahalesini tamamen desteklemediğidir (%13,5 kısmen, %28 tamamen destekliyor). Etnik kimliğin, milliyetçiliğin ve parti tercihlerinin siyasete müdahaleyi desteklemekte önemli etkenler olduğu görüldüken; eğitim seviyesi ve ekonomik refahın arttıkça, bu desteğin düştüğü görülmektedir. İlginç olan bir diğer bulgu ise kentsel kesimin, kırsal kesime nazaran askerî müdahaleyi destekliyor olmasıdır ve bu çok şaşırtıcı bir bulgudur.⁴⁴²

⁴³⁸ Migdal, Joel S., *State in Society Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, United Kingdom 2004, s. 173-174.

⁴³⁹ A.g.e., s. 190.

⁴⁴⁰ Sarıgil, 2012.

⁴⁴¹ Sarıgil, 2012, s. 14-16.

⁴⁴² A.g.e., s. 17-19.

Son olarak araştırma gösteriyor ki, katılımcıların %74'ü tamamen, %13'ü ise kısmen Türk toplumun ordu-millet olduğunu konusunda hem fikirdir. Yine katılımcıların %74'ü zorunlu askerliğin kaldırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu hususun ilginç tarafı ise parti tercihlerinin bu bulgu ile alakalı olmadığıdır. Demokrasinin desteklenmesi arttıkça, zorunlu askerliğin kaldırılmasının desteklenmesi Türk toplumunda azalmaktadır.

Bu ampirik çalışma sayesinde sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek için bu ilişkinin çerçevesini oluşturan yasal/kurumsal yapının dönüştürülmesinin yeterli olmadığı, bu ilişkiyi şekillendirmekte önemli bir aktör olan toplumun da dikkate alınması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Görülüyor ki, demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli geliştirmek için toplumun ya bu yönde bilgilendirilmesi, ya da toplumun duyarlılıkları dikkate alınmalıdır. Yoksa sadece yasal/kurumsal çerçeve ile kendimizi kandırmaktan başka bir şey yapmış olmayız. Fakat yasal/kurumsal çerçeveyi oluştururken de, gelişmiş demokrasilerinin kabul ettiği normları dikkate almayı da ihmal etmemeliyiz. Tek unutulmaması gereken husus, her toplumun, her devletin kendine has özellikleri olduğudur. Tekçi yaklaşımlardan uzak durulmalıdır.

9.2. Seçilmişlerin Yetersizliği

Siyasal hayatta faaliyet gösteren aktörlerin birçoğunda güçlü bir demokrasi kültürünün olmaması ve toplumda demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmemesi, silahlı kuvvetlerin siyasal sürece müdahale etmesinde elini güçlendiren bir faktördür. Çünkü bu durum siyasal hayata yapılan müdahalelerin, siyasal aktörler ve toplum tarafından meşru görülmesinde etkili olabilmektedir. Politik, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yürütme ve parlamentonun yetersizliği, bu durumu daha da kötü bir hâle dönüştürmekte, silahlı kuvvetler tarafından siyasal hayata yapılan müdahaleler meşru bir hâl alabilmektedir.

Silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalelerde bulunduğu Güney Amerika, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de bir kurum olarak silahlı

kuvvetlerin izlemiş olduğu yol Türk tarih ve kültürü ile tutarlıdır.⁴⁴³ Yani Güney Amerika, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de ordu, iktidar hırsından değil siyasal ortamın kargaşaya sürüklenmesi, ülke genelinde bir kaosu hâkim olması gibi sebeplerden dolayı siyasal hayata bazı müdahalelerde bulunmaktadır.⁴⁴⁴ Seçilmişlerin toplumun istek ve ihtiyaçlarına cevap verememesi, meydana gelen toplumsal hadiseleri yatıştırmak için gerekli önlemleri almada uygun hareket tarzlarını seçememesi, kısacası yönetimde yaşanan istikrarsızlıklar silahlı kuvvetlerin siyasal sürece müdahale etmesine olanak sağlarken; müdahale açısından da bir meşruluk kaynağı oluşturmaktadır.

Ülke yönetiminde bir kaosu hâkim olduğu düşüncesinden hareketle askerî müdahaleler gerçekleştirilirken; bazı toplumsal aktörler tarafından yapılan bu müdahaleler hoş karşılanmakta ve bu sebeple yapılan müdahale meşru olarak algılanabilmektedir. Bu sebeple iktidarda yaşanan boşluklar, demokratik olarak doldurulamamakta ve anti-demokratik olarak yönetim krizleri çözülmektedir. Bu durum gösteriyor ki, sivil-asker ilişkilerinin demokratik olarak işlevselliğinin devam etmesi için, seçilmişlere düşen görevler de vardır. Yönetimde istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi sivil-asker ilişkilerinin demokratik yönetimi için önemli bir husustur. Ayrıca seçilmişlerin yetersizliği, silahlı kuvvetlerin siyaset kurumuna karşı güvenini de zedelemektedir.⁴⁴⁵ Bu durum ise silahlı kuvvetlerin siyasal süreçlere müdahale etme olasılığını arttırmaktadır.

9.3. Askerin Zihniyeti

Yasal ve kurumsal yapı üzerinde sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmeye çalışan yöntemler, askerî yapıları ideolojik olmayan saf savunma amaçlı kurumlar olarak görürler ve silahlı kuvvetlerin kurumsal zihniyetini, tarihsel arka plânını, siyasal hayata müdahale etmedeki toplumsal desteği sağlama yöntemlerini göz ardı etme

⁴⁴³ Harris, 2011, s. 203.

⁴⁴⁴ A.g.e., s. 212.

⁴⁴⁵ Heper, Metin, "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 241.

eğilimindedirler.⁴⁴⁶ Askerlerin ve kurum olarak silahlı kuvvetlerin sahip olduğu zihniyet ve bu zihniyeti üretme araçları sivil-asker ilişkilerine tesir eden önemli etmenlerden birisidir. Çünkü bu zihniyet yapısı ordunun sadece politik alanla kurmuş olduğu ilişkiyi şekillendirmez; ordunun toplumla kurmuş olduğu ilişkide de önemli bir faktördür. Bu manada Osmanlı İmparatorluğu modernleşme hareketleri ile birlikte orduyu ıslah etmek için Prusya'dan alınan yardımlar, asker zihniyetinde derin etkiler bırakmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında Truman Doktrini dolayısıyla alınan yardımlar ve Türkiye'nin NATO'ya girişiyle birlikte silahlı kuvvetlerde yaşanan kurumsal ve doktrinel değişim asker zihniyetine tekrardan etkide bulunmuştur. Dolayısıyla araştırmamızın bu başlığı Türkiye'deki askerî zihniyeti etkileyen Prusya etkisi ve ABD etkisi olmak üzere iki alt başlıkta incelenecektir.

9.3.1. Ordunun Kurumsal Yapısı ve Toplumla Kurduğu İlişkideki Prusya Etkisi

Osmanlı ordusunu modernleştirme aşamasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çok önemli bir etkisi vardır. Bu savaş sonrası ordunun modernizasyonunda Prusya/Alman ordusu örnek alınmıştır.⁴⁴⁷ Alman heyetleri Osmanlı ordusunu modern bir ordu hâline getirmek için eğitimden, kurumsal yapıya ve askere alınma sistemine kadar birçok alanda reformlara öncülük etmişlerdir.

Osmanlı ordusu içerisindeki Prusya etkisine daha önceki kısımlarda değinmiştik. Fakat bu durumun sivil-asker ilişkileri bakımından önemli olan yanı ise, bu Prusya etkisinin sadece orduyu modernize etmekle kalmaması, ordunun kurumsal kültürüne, siyasal hayata bakış açısına ve ordunun toplumla kurduğu ilişki üzerine de etki etmiş olmasıdır.⁴⁴⁸ Asıl önemli olan husus ise bu etkinin cumhuriyet ordusu üzerine, özellikle

⁴⁴⁶ Cizre, Ümit, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, 2004/cilt:43, (1), s. 121.

⁴⁴⁷ Güvenç, Serhat, "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1961", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Parker, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 255.

⁴⁴⁸ Özcan, Gencer, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Parker, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 175.

de ordunun kurumsal kültürüne tesir eden yanıdır ki,⁴⁴⁹ Cumhuriyet tarihinin birçok noktasında bu etkiyi görmek mümkündür.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Berlin'de yapılan konferansta Osmanlı İmparatorluğu Balkanlardaki önemli topraklarının bir kısmını kaybetmiştir. Ayrıca Batılı ülkelerin benimsemiş olduğu Osmanlı dış politikasının, Osmanlı'ya yaşama şansı vermeyecek ilke ve politikalarından oluştuğu da gün yüzüne çıkmıştır. Harp sonrası tekrar gündeme gelen ordunun ıslahında Almanya'nın tercih edilmesinde Batılı ülkelerin bu dış politika ilkesi etkili olmuştur. İngiltere, Rusya ve Fransa sahip oldukları dış politika ile Osmanlı'ya yaşama şansı vermezken, Almanya Osmanlı'ya yaşama şansı tanıyan bir ülke olmuş ve Osmanlı ordusunun ıslahında baş aktör konumuna gelmiştir.⁴⁵⁰

İmparatorluğu parçalamak isteyen İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı, İmparatorluğun bütünlüğünün taraftarı olan Almanya,⁴⁵¹ ulusal birliğini sağlamada bu ülkelere nazaran geç kalmış ve denizaşırı ülkelere bayrağını dikemeyeceğini anlayarak, endüstrileşemeyen ve zengin kaynaklara sahip Osmanlı'ya gözünü dikmiştir.⁴⁵² Bu sebeple de Almanya'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı'ya yönelik dış politikası; Osmanlı İmparatorluğu toprak bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Almanya'ya yakınlaştıran ve ıslahatlar için yardım istemeye yönelten diğer etkenler ise,

- i. II. Abdülhamit'in imparatorluğun geleceği için sarıldığı pan-islamist politikanın Almanya çıkarları ile uyumlu olması,⁴⁵³
- ii. Almanya'nın Müslüman topraklarında sömürgeleri olmaması ve
- iii. Almanya'nın zayıf demokratik yapısının, diğer Batılı ülkelere nazaran II. Abdülhamit'in istibdadına karşı tehlike oluşturmayacak olması şeklinde sıralanabilir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ A.g.e., s. 177.

⁴⁵⁰ Ortaylı, 2016b, s. 50-51.

⁴⁵¹ A.g.e., s. 54.

⁴⁵² A.g.e., s. 19.

⁴⁵³ A.g.e., s. 178.

⁴⁵⁴ A.g.e., s. 76.

Tabi umudu Almanya'da gören sadece padişah değil, imparatorluk içinde birbirinden farklı birçok çevre de Alman dostluğundan yana tavır takınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu çevrelerden sadece bir tanesidir.⁴⁵⁵

19. yüzyıl sonlarında Prusya ordusunun dünya üzerindeki başarıları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası orduyu güçlendirmek isteyen II. Abdülhamit'i Almanlardan orduyu modernize etmeleri için yardım istemeye yöneltmiştir. Bu manada Albay Otto August Kaehler başkanlığındaki Alman heyeti 1882 yılında ülkeye gelmiş, daha sonra Kaehler'in vefat etmesi ile General Colmar Freiherr von der Goltz heyet başkanlığına getirilmiştir.⁴⁵⁶ Bu değişim başta eğitim sistemi, yani Harp Okulu olmak üzere tüm orduda, hatta Prusyalılar tarafından başarıyla kullanılan yurttaş-asker rolü üzerinden de toplumda hissedilmiştir. Goltz Paşa, Alman Heyet başkanlığının yanı sıra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekili ve Ordu müfettişi olarak İstanbul'a davet edilmiş olup, 1895'e kadar İstanbul'da kalmıştır. Goltz Paşa özellikle askerî eğitim sistemini önemli ölçüde yeniden örgütlemiştir.⁴⁵⁷ Etkili bir uzman ve öğretmen olan Goltz Paşa, özellikle genç subayların eğitiminde çok etkin rol oynamış, onlar üzerinde bir Alman hayranlığı yaratmıştır.⁴⁵⁸ Bu manada Goltz Paşa, Harp Okulu'nda okutulmak üzere 4000 sayfadan fazla Türkçe broşür ve kitap yayınlamıştır.⁴⁵⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 İhtilâl ile birlikte iktidarda söz sahibi olmaya başlayınca, Prusya ordusunun çok önemli bir özelliği olan ve cumhuriyet tarihi boyunca, hatta günümüzde de, etkilerini gördüğümüz yurttaş-ordu, *millet-i müsellaha* (*silahlanmış halk*) olgusu İttihatçılar tarafından benimsenmiştir.⁴⁶⁰ Bu ihtilâl, Prusya modeli ile eğitim almış ve Prusya'da eğitimlerini tamamlamış subay heyetinin başa geçmesine olanak sağlarken, ordudaki Prusya etkisinin de artmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁶¹ 1909 yılından sonra doğrudan Prusyalı subaylar tarafından emir komuta edilen birliklerin sayısında gözlemlenen artış⁴⁶² bunun bir sonucudur. Mahmut Şevket

⁴⁵⁵ A.g.e., s. 81.

⁴⁵⁶ Özcan, 2010, s. 179.

⁴⁵⁷ Hale, 2014, s. 65.

⁴⁵⁸ Ortaylı, 2016b, s. 111

⁴⁵⁹ Wallach, Jehuda, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919)*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s.37'den aktaran Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, (15. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 111.

⁴⁶⁰ Özcan, 2010, s. 179.

⁴⁶¹ A.g.e., s. 180.

⁴⁶² A.g.e., s. 181.

Paşa'nın 1908 İhtilâlı sonrası öğretmeni Goltz Paşa'ya "sadık öğrencilerinizin Osmanlı Hükümetini, meşum istibdadına son vermeğe ve Anayasayı kabul etmeğe mecbur ettiğini" bildirmesi, bu konuda kayda değerdir.⁴⁶³

Goltz Paşa, Osmanlı askerî eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapmış ve bu değişiklikler sayesinde yeni bir kuşağın vücut bulmasına vesile olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren birçok komutan Goltz Paşa'nın kendisinden veya Prusya ekolünü benimsemiş öğretmenlerden etkilenmiştir. Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Atatürk Prusya etkisi ile yetişmiş komutan ve devlet adamlarıdır.⁴⁶⁴ Özellikle Goltz Paşa'nın öğrencilerinden olan ve Harp Akademisinde de öğretmen olarak görev yapan Pertev Paşa'nın bu yeni kuşak üzerindeki etkisi büyüktür.

1913 yılı ise Prusya/Alman ekolünün başat konuma geldiği, orduda bu ekole sahip olmayanların, yani alaylıların tasfiye edildiği ve Prusya/Alman ekolü eğitim sisteminden yetişmiş ve bu ekolden etkilenmiş yeni bir kuşağın rütbeleri ile orantılı olmayan görevlere geldiği bir yıldır.⁴⁶⁵

Goltz Paşa'nın ordu ve komutanlar üzerindeki etkisi sadece askerî konular ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle yayımlanmasından çok kısa süre sonra Türkçeye de çevrilen Goltz Paşa'nın ünlü yapıtı *Millet-i Müsellaha*, bu yeni nesil kuşağın siyasete ve topluma bakış açısında önemli etkileri olmuştur. Goltz Paşa'nın yurttaş ile ulus kurgusundan etkilenen bu nesil, devleti önceleyen ve devlet gereksinimlerini ön plâna çıkaran bir ideolojik yaklaşım benimsemişlerdir. Bu ideoloji yurttaş ve ulus kurgulamalarında da etkili olmuştur.⁴⁶⁶ Yurt savunması sadece askerlerin görevi değil tüm ulusun görevidir anlayışı⁴⁶⁷ Goltz Paşa'nın kitabı ve fikirleri ile hayat bulan Prusya ordularına has bir özellik olup, cumhuriyetin temellerinde de hayat bulmuş, günümüze kadar da etkisini göstermiştir. Topyekûn savaşın bir gereği olarak tüm toplumu militarize eden bu yaklaşım, cumhuriyet tarihi boyunca etkisini göstermiştir.

⁴⁶³ A.g.e., s. 180.

⁴⁶⁴ Özcan, 2010, s. 187-188.

⁴⁶⁵ Güvenç, 2010, s. 256.

⁴⁶⁶ Özcan, 2010, s. 208.

⁴⁶⁷ A.g.e., s. 211.

Türk ordusunu modern anlamda geliştirmek ve diğer ordular ile yarışabilecek bir hâle getirmek için 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve 20. yüzyılda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başa gelmesi ile doruğa ulaşan Prusya etkisi, sadece askerlerin meslekleri üzerinde etkili olmamıştır. Toplum ile ordu, savaş ile barış, yurttaş ile asker arasındaki farkı neredeyse ortadan kaldırarak⁴⁶⁸ toplumu şekillendirmiş, dolayısıyla da siyaset kurumuna tesir etmiştir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Alman heyetleri ile birlikte imparatorluk topraklarında Alman kültürü tam manasıyla yer etmemiştir, fakat özellikle Alman otoritaryanizmi ve militarizmi hayranlık duygusu olarak zihinlerde yer etmiştir.⁴⁶⁹ Özellikle padişah II. Abdülhamit tarafından Alman otoritaryanizminin ordudaki siyasallaşmanın önüne geçeceğini düşünmüştür.⁴⁷⁰

Askerlerin toplumla olan ilişkilerini düzenleme konusunda da Prusya etkisi görülmektedir. Millet-i Müsellaha yani silahlanmış millet desturu ile toplumun, ordu tarzında örgütlenmesi erken cumhuriyet döneminde toplum ile ordu arasındaki ilişkinin en önemli yanı olmuştur. Ayrıca ordunun kurumsal kimliğinde yıllarca kalıcı izler bırakmış ve askerlerin toplumla olan ilişkilerini düzenlenmelerinde önemli bir husus olmuştur.⁴⁷¹

9.3.2. Asker Zihniyetindeki ABD Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk ordusunda ABD'nin yardımları ile yaşanan doktrinsel değişim; askerî teşkilatlanmadan, askerî eğitim sistemine, askerinin sahip olduğu zihniyetten, askerinin siyaset ve toplumla kurduğu ilişkiye varıncaya dek geniş bir alanda etkili olmuştur.

ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme stratejisi sebebiyle Türkiye'nin stratejik önemi artmış ve 1942 yılından itibaren Amerikan yardımları başlamıştır.⁴⁷² 12 Mart 1947'de ilân edilen Truman Doktrini ile orduda yeni bir ekol hâkim olmaya başlamış ve

⁴⁶⁸ A.g.e., s. 220.

⁴⁶⁹ Ortaylı, 2016b, s. 90.

⁴⁷⁰ A.g.e., s. 103.

⁴⁷¹ Özcan, 2010, s. 221.

⁴⁷² Güvenç, 2010, s. 260.

bu manada birçok alanda dönüşümler yaşanmıştır.⁴⁷³ Başta askerî eğitim sistemi ile er/erbaş eğitimleri olmak üzere, teşkilat yapısından, askerî doktrine varıncaya dek silahlı kuvvetlerde değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

Amerikan askerî doktrininin kabulü ile birlikte silahlı kuvvetlerin teşkilatlanmasında önemli bir değişiklik yapılarak, 20 Mayıs 1949 tarih ve 5398 sayılı kanun ile Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Bu yapılanma ile birlikte Genelkurmay Başkanlığının müşterek kurmay başkanlığı gibi çalışması ve Türk askerî yapısındaki ağırlığının azalması beklenmiştir. Fakat Genelkurmay Başkanlığı ağırlığını korumaya devam etmiş, özellikle de Kara Kuvvetlerindeki etkisini muhafaza etmiştir.⁴⁷⁴ Ayrıca silahlı kuvvetlerin teşkilat yapısı modernleştirilmiş, ordu müfettişlikleri lağvedilmiş; yerlerine coğrafi olarak konuşlandırılan ordu komutanlıkları kurulmuştur. Kuvvet komutanlıkları da bu süreçte oluşturulmuştur.⁴⁷⁵

Amerikan ekolünün ve Amerikan askerî yardımlarının Türk ordusuna yönelik en başarılı yönü, erlerin, dolayısıyla askere gelen Türk toplumunun okuma-yazma oranının bu ekol ile birlikte artmasıdır.⁴⁷⁶ Çünkü Amerikan teknik ve taktiklerinin yerine getirilebilmesi, teknolojik silah sistemlerinin verimli bir şekilde kullanılabilmesi, yurttaş-askerlerin eğitim seviyeleri ile doğru orantılıdır. Bu manada Amerikan Askeri Yardım Kurulu, çeşitli denetlemelerde Amerikan yardımlarının verimli kullanılmadığı ve bunun esas sebebinin de okuma yazma oranının düşük olduğunu tespit etmesi sonucunda, bu durumu düzeltmek için Er Okuma Yazma Okulları kurulmuştur.

1950'li yıllardan itibaren ABD ekolünün ordunun teşkilat yapısı ve zihniyetindeki etkisi hissedilmeye başlanmasına rağmen, 1960'lı yıllara bakıldığında, hatta günümüzdeki fiili duruma bakıldığında Prusya/Alman ekolünün tamamen yok olduğunu söylemek mümkün değildir. Amerikan İdare Talimnamesinde geçen *papaz* ifadesinin *Alay imamı* olarak son derece Amerikan talimnamelerine sadık kalınarak çevrilerin yapıldığı,⁴⁷⁷ teşkilat yapısının bu ekole göre düzenlendiği Türk ordusunda, özellikle

⁴⁷³ A.g.e., s. 263.

⁴⁷⁴ A.g.e., s. 278.

⁴⁷⁵ Hale, 2014, s.136.

⁴⁷⁶ Güvenç, 2010, s. 269.

⁴⁷⁷ Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982, s. 554.

Genelkurmay Başkanlığının eski konumunu koruması gerçekten düşündürücüdür. Bu sebeple 1960'lı yıllardan itibaren Türk ordusunda karma bir ekolün hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁷⁸ Çünkü harbin kavramsallaştırılması ve askerî zihniyet anlayışı bakımından Amerikan modelinin aynen benimsendiğini söylemek mümkün değildir.⁴⁷⁹ Bu manada Tablo-3'te Prusya/Alman ekolü ordu anlayışı ile Amerikan ekolü ordu anlayışının karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Prusya/Alman Ekolü	Amerikan Ekolü
Katı disiplin anlayışı ve itaat kültürü	
Ordu-millet anlayışı	Profesyonel askerlik anlayışı
Topyekûn harp anlayışı	Siyasal harp anlayışı Harp siyasetin başka araçlarla devamıdır. (Araçsal yaklaşım)
Güçlü ve yetkili bir merkezî karargâh varlığı (Genelkurmay Başkanlığı)	
Harbin taktik, operatif ve stratejik seviyelerini esas alan doktrin	Harbin taktik ve stratejik seviyelerine dayalı bir doktrin
Kara kuvvetleri ve kara harekâtının taşıdığı öncelik	Müşterek harp vurgusu, herhangi bir kuvvete öncelik verilmez
Kısa sürede ve kesin sonuç alma düşüncesi ile büyük birliklerle operatif manevra uygulamaları	İleri silah teknolojisine dayalı yıpratma strateji uygulamaları
Komutanlara inisiyatif bırakma	Muharebe görevleri talimnameler ile ayrıntılı olarak düzenlenmiştir, komutana inisiyatif bırakılmaz
Subayların askeri bilimler dışında da yetiştirilmesi ve entelektüel birikime önem verilmesi	Subaylara sağlam bir akademik altyapı yerine, subaylardan uygulamalı eğitim beklentisi

Tablo-3: Prusya/Alman Ekolü Ordu Anlayışı ile Amerikan Ekolü Ordu Anlayışının Karşılaştırılması⁴⁸⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan yardımları ile birlikte Amerikan tarzı ordu yapısı ve bununla ilişkili dönüşümler yapılmış olmasına rağmen, Prusya ekolünün özünde fazla değişiklik olmadığı söylenebilir. 27 Mayıs askerî müdahalesi sonrası

⁴⁷⁸ Güvenç, 2010, s. 283.

⁴⁷⁹ A.g.e., s. 284.

⁴⁸⁰ Tablo *Güvenç, 2010, s. 256-257*'den yararlanarak oluşturulmuştur.

özellikle Anayasal zeminde kurulmaya başlayan, 12 Mart muhtırası ile sesini iyice duyuran ve nihayet 12 Eylül askerî müdahalesi ile pekiştirilen milli güvenlik devleti anlayışı Goltz Paşa'nın Millet-i Müsellaha anlayışının günümüze dek uzanan bir etkisidir.⁴⁸¹ 13 Ekim 1983 Harp Akademileri'nde Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusunda göreve getirilişinin 100. yılı sebebiyle sempozyum düzenlenmesi, Prusya etkisini gözler önüne seren ilginç bir örnektir.⁴⁸² Tabii şöyle bir durum da vardır: Amerikan ekolü ile yetişen yeni nesil subaylar, cumhuriyet tarihinde ikinci kez gerçekleşecek olan, eski kuşakların tasfiyesini 27 Mayıs ile kısmen gerçekleştirmiştir. Türk ordusunda kırılma biçimindeki kuşak değişimi ikinci kez 27 Mayıs askerî müdahalesi sonrası yaşanmıştır. Bu kuşak değişimi ile Türk ordusundaki Prusya/Alman anlayışına sahip kuşaklar ordudan kısmen uzaklaştırılmıştır.⁴⁸³

9.4. Tehdit Faktörü

Güvenlik kavramı modern dünyada bireysel, ulusal ve uluslararası yönleriyle birlikte çok boyutlu bir hâl alırken, güvenliğe yönelik geliştirilen politikalar da karmaşıklaşmaktadır.⁴⁸⁴ Güvenlik kavramına yönelik bakış açısındaki bu değişim, doğal olarak sivil-asker ilişkilerini de etkilemektedir. Bu manada değişen tehdit algısının, sivil-asker ilişkilerini tanımlamada ve silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü sağlamadaki etkisi önemli bir husustur.⁴⁸⁵ Türk siyasal hayatı incelendiğinde görülecektir ki tehdit algılamasındaki artış ve değişim, silahlı kuvvetlerin kurumsal ve siyasal özerkliğinin artmasına ve sonuç olarak siyasallaşmasına neden olmaktadır.⁴⁸⁶

Tehdit algısına bağlı olarak *ulusal güvenlik konseptinin* tanımlanması silahlı kuvvetlerin politika üzerindeki etkisini genişleten ve arttıran önemli mekanizmalardan

⁴⁸¹ Özcan, 2010, s. 221.

⁴⁸² A.g.e., s. 203.

⁴⁸³ Güvenç., s. 282.

⁴⁸⁴ Gürsoy, Yaprak, *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012; Gürsoy, Yaprak, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri", *Uluslararası İlişkiler*, 2014/Cilt:11 (43), s. 157-180.

⁴⁸⁵ Güney, Aydın ve P. Karatekelioğlu., "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects ", *Armed Forces and Society*, 2005/Cilt:31 (3), s. 442.

⁴⁸⁶ Cizre, 2013, s. 158.

bir tanesidir.⁴⁸⁷ Yani tehdit algısındaki değişime bağlı olan ulusal güvenlik konsepti bağlamında oluşturulan kanunlar ve kararnameler gibi düzenlemeler vasıtası ile silahlı kuvvetlerin politik hayata müdahale etme olasılığı artmaktadır. Bu manada Türkiye ölçeğinde iç tehdit olgusu sivil-asker ilişkilerini dengesizleştiren en önemli faktörlerden birisidir.

Ulusal kimliklerin oluşmasında ve devletin varlığını meşrulaştırmasında tehdit ve düşman varlığı önemli bir yere sahiptir. Dış düşmanın varlığı toplum ile devleti ortak bir hedefte birleştirirken; devlet toplum tarafından toplumun koruyucusu olarak meşruluk kazanır. Bu şekilde, dış düşman üzerinden toplumlar uluslaşır.⁴⁸⁸ Peki ya düşman dıştan değil de içtense, devlet bu durumda kendisini nasıl meşrulaştırmakta ve bundan yola çıkarak askerî stratejisini nasıl belirlemektedir?

Türkiye'de hep bir iç düşman varlığı söz konusu olmuştur. Bu iç düşman kimi zaman komünizm, kimi zaman irtica, kimi zaman bölücü terör gibi unsurlardan meydana gelmiştir. Bu da ordunun siyaset ile olan ilişkisinde önemli bir kilometre taşı ifade etmektedir. Bu manada Soğuk Savaş sonrası cumhuriyete içten gelebilecek tehditler, silahlı kuvvetleri cumhuriyetin koruyuculuğu rolüne dayanarak siyasal hayata müdahale etmesinde etkili olmuştur.⁴⁸⁹ Başta PKK terör örgütü ve siyasal İslam'ın yükselişi ve bunların cumhuriyete yönelik tehdit oluşturması, sivil-asker ilişkilerini etkileyen önemli unsurlardandır.

1990'lı yıllara kadar ordu hep dış tehdit üzerinden, konvansiyonel harp için kendisini hazırlamış olmasına rağmen, bu yıllardan itibaren artan PKK tehdidi ile birlikte Türk ordusunun tehdit algısı ve buna dayalı olarak güvenlik anlayışında değişimler meydana gelmiştir.⁴⁹⁰ Bu manada topyekûn savaş konseptinden düşük yoğunluklu savaş konseptine geçilmeye başlanmış ve silahlı kuvvetlerin teşkilat yapısında birçok değişiklik yapılmıştır.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Cizre, Ümit, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, 2004/Cilt:43 (1), s. 108.

⁴⁸⁸ Paker, Evren Balta , "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der. Evren B. Paker, İsmet Akça), (1. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 408-410.

⁴⁸⁹ Güney, vd., 2005, s. 443.

⁴⁹⁰ A.g.e., s. 412.

⁴⁹¹ A.g.e., s. 414-415.

Doksanlı yıllarda tehdit algısında ve buna yönelik geliştirilen strateji ve teşkilatlanmada değişiklik yaşanmış olmasına rağmen, düşman imgesi özünü korumuştur. Devlet müdahalesini meşrulaştırmak için düşmanı dışsallaştırmıştır.⁴⁹² Çünkü bu mücadelede ulusal sınırlar, düşman tanımını yapmada yetersiz kalmıştır. PKK bölücü terör örgütünün dış güçler tarafından desteklendiği aşikâr olmasına rağmen, sorunun temel kaynağının sadece bu olarak gösterilmesi düşmanı dışsallaştırmıştır. Ayrıca terör ve teröristle mücadelenin yurttaş-askerler ile zorluğu, bunun yerine bölgede tecrübe kazanmış profesyonel askerlerle bu mücadelenin gerçekleştirilmesi gereği, orduda karma bir asker temin sisteminin hayat bulmasına neden olmuştur. Bu manada ordunun vatandaşla kurmuş olduğu ilişkide de değişim ve dönüşüm yaşanmıştır.⁴⁹³

9.5. Uluslararası Sistemin Etkisi

Uluslararası sistemin sivil-asker ilişkilerine yapmış olduğu etki açık ve net olmasına rağmen, bu ilişkinin tarifi ve incelenmesi zor bir uğraştır.⁴⁹⁴ Ancak ulus devletler karşılaştırmalı bir şekilde incelendiğinde uluslararası sistemin sivil-asker ilişkilerine etkisine yönelik iyi veriler elde edilebilmektedir. Örneğin Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmeler ile birlikte silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü sorunsal küresel ölçekte önem kazanmış, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin silahlı kuvvetleri bu manada önemli ölçüde demokratik kontrole tabi olurken, Türkiye bu trendin gerisinde kalmıştır.⁴⁹⁵ Bu manada Türkiye ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin sivil-asker ilişkileri alanında sahip olduğu en önemli ortak özellik, demokratikleşme konusunda dış faktörlerin etkili olmasıdır. NATO ve Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri sivil-asker ilişkilerinin yaşamış olduğu değişim ile Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde yaşamış olduğu değişimler bu konuda kayda değerdir.⁴⁹⁶

Türkiye'nin 1950'li yıllarda demokratik Batılı güçlerin orduları ile yapmış olduğu ittifak, bu demokratik ortaklığa koşut olarak subay heyetini dolaylı olarak siyasi alanın

⁴⁹² A.g.e., s. 422.

⁴⁹³ A.g.e., s. 429.

⁴⁹⁴ Hale, 2014, s. 345

⁴⁹⁵ Cizre, 2013, s. 139.

⁴⁹⁶ Satana, 2011, s. 285.

içine itmiştir.⁴⁹⁷ NATO'ya girişle birlikte genç subaylar Batılı müttefiklerin ordularını, Türk ordusu ile karşılaştırmaya başlamıştır. Genç subaylar silahlı kuvvetlerin yapısını Batılı müttefiklerinin seviyesine ulaştırmak için askerî hiyerarşi dâhilinde bazı taleplerde bulunmuşlardır. Fakat bu taleplerin karşılanmaması genç subayları siyasi alanın içine itmiştir.⁴⁹⁸ Kısacası uluslararası sistem ve Türkiye'nin bu sistemle olan ilişkisi sivil-asker ilişkilerini etkileyen ve düzenleyen bir faktördür.⁴⁹⁹ Bu manada bu başlık altında Kopenhag Kriterlerine uyum sürecinde Avrupa Birliği'nin ve üye olduğu günden bu yana NATO'nun Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine etkisi, sivil-asker ilişkilerinde etkili olan uluslararası sistemden kaynaklı faktörler olarak iki alt başlıkta incelenecektir.

9.5.1. Avrupa Birliği: Kopenhag Kriterlerinin Yetersizliği

Silahlı kuvvetlerin bu kadar çok siyasete doğrudan ve dolaylı olarak müdahale ettiği, hatta bu müdahaleleri anayasa vasıtası ile oluşturulmuş olan kurumlar ve yöntemler ile sürdürdüğü bir ülkede, sivil-asker ilişkileri çalışmalarının demokratik bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturmada göstermiş olduğu başarının sınırlı olduğu gerçeği manidardır. AB'ye uyum süreci ile birlikte Kopenhag kriterlerine göre demokratikleştirilmeye çalışılan Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl demokrasi bölük pörçük ve büyük ölçüde AB çıkarları doğrultusunda olduysa⁵⁰⁰, sivil-asker ilişkileri de bundan nasibini almış, görünürde demokratikleşmiştir.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini, *devamlılığın ve değişimin bir kombinasyonu* olarak tanımlayan Gareth Jenkins'e göre yasal değişimler, silahlı kuvvetlerin politik sürece resmi ve gayri resmi demokratik olmayan müdahalelerini azaltmış olmasına rağmen, yani sivil-asker ilişkilerinde bir değişim yaşanmış olmasına rağmen, silahlı kuvvetler kurumsal olarak sahip olduğu cumhuriyetin, Atatürk ilke ve inkılâplarının ve laikliğin savunuculuğuna devam etmektedir.⁵⁰¹ Benzer durum toplum içindeki bazı

⁴⁹⁷ Hale, 2014, s. 135.

⁴⁹⁸ A.g.e., s. 135.

⁴⁹⁹ Ahmad, 2014a, s. 24.

⁵⁰⁰ Akşin, 2016, s. 278.

⁵⁰¹ Jenkins, Gareth, "Continuity and Change: Prospects for Civil-Military Relations in Turkey", *International Affairs*, 2007/Cilt:2 (83), s. 354.

gruplar için de söz konusudur. Silahlı kuvvetlerin sahip olduğu kurumsal misyonu destekleyenler toplumsal sıkıntılarının olmadığı, ekonomik büyümenin olumlu olduğu durumlarda silahlı kuvvetleri eleştirirken; silahlı kuvvetleri eleştirenler ise toplumsal sıkıntılarının baş gösterdiği durumlarda, silahlı kuvvetleri göreve davet ettiği, siyasete müdahaleyi meşrulaştırdığı görülmektedir.⁵⁰² İşte bu durum Jenkins tarafından *devamlılığın ve değişiminin kombinasyonu* olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye'de, AB'ye üyelik süreciyle birlikte hayata geçirilen yasal ve kurumsal değişimler, sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir hâle dönüştürülmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu manada askerin siyasî otonomisini azaltmak ve onun siyasî süreçlere demokratik olmayan müdahalelerini önlemek için Avrupa Birliği'ne uyum süreci ile birlikte yapılan değişikliklerden bazıları şunlardır: silahlı kuvvetlerin iç güvenliği sağlamadaki rolünün azaltılması (Milli Güvenlik Kurulu, EMASYA protokolü, İç Hizmet Kanununun 35. maddesi vs.),⁵⁰³ askerî bütçe ve harcamaların yasama ve yürütme tarafından denetlenebilmesi (Sayıştay'ın askerî harcamaları ve harcama sonrası dış denetlemesi)⁵⁰⁴, askerî mahkemelerin yetkilerinin siviller lehine sınırlandırılması ve sadece asker kişileri askerî konularda yargılaması yönünde atılan adımlar⁵⁰⁵, yüksek rütbeli askerlerin atamasında sivillerin etkinliğinin artırılmasına (YAŞ)⁵⁰⁶ yönelik yapılan yasal/kurumsal dönüşümler. Yaşanan bu yasal ve kurumsal değişimlerin yarattığı etki ile Türkiye'nin sahip olduğu sivil-asker ilişkileri modeli hem yasal çerçevede, hem de askerin siviller tarafından denetimi hususunda Avrupalı ülkelerin sivil-asker ilişkileri modeline yakınlaşmıştır.⁵⁰⁷

Fakat yapılan bu değişimleri değerlendirerek sivil-asker ilişkilerinin demokratik olarak yönetildiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bu tarz değişimlerin siyasete müdahale etme kararlılığında olan subay heyetini ve bu kararlılığa karşı çıkma yeteneğinden yoksun siyasetçilerin varlığına son verme gibi bir fonksiyonu yoktur.⁵⁰⁸ Hep iddia edildiğinin aksine, kanun maddesine dayanılarak darbe yapılmaz. Çünkü demokratik siyasal düzende darbeler kanunsuz eylemlerdir. Siyasî sürece demokratik

⁵⁰² A.g.e., s. 354.

⁵⁰³ Gürsoy, 2012, s. 8-12.

⁵⁰⁴ A.g.e., s. 12-14.

⁵⁰⁵ A.g.e., s. 14-16.

⁵⁰⁶ A.g.e., s. 16-19.

⁵⁰⁷ Satana, 2011, s. 279.

⁵⁰⁸ Gürsoy, 2012, s. 2.

olmayan yöntemlerle yapılan müdahaleleri kanunları göstererek meşrulaştırmak ve bu sorunun çözüm yolu olarak kanunları göstermek nafile uğraşlardır. Bu tarz yaklaşımlar sivil-asker ilişkileri sorununun temelindeki asıl önemli hususların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Çünkü silahlı kuvvetlerin sahip olduğu pretoryan yapı, yani politik hayata ve sosyal alana yapmış olduğu müdahaleler, yasal/kurumsal faktörlerin ötesinde⁵⁰⁹ bu çalışmada da ifade edildiği gibi Türkiye'ye has belli başlı özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Bu manada Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Kopenhag Kriterleri adı altında gerçekleştirilmiş olan yasal/kurumsal değişimler, sivil-asker ilişkilerini düzenlemede yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli sebebi, her ülkenin kendine has bir kültürü ve sosyal yapısı olduğunun göz ardı edilmesidir. Bu sebepten dolayı Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle birlikte yapılan reformlar, sivil-asker ilişkilerinde askerin demokratik kontrolünü gerçekleştirmedi yetersiz kalmaktadır.⁵¹⁰

Avrupa ülkelerinde silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü sağlayan yasal/kurumsal yapılar her ülkenin kendine özgü resmi ve gayri resmi mekanizmaları vasıtasıyla meydana gelmektedir.⁵¹¹ Yani yasal ve kurumsal olarak tek bir Avrupa tarzı sivil-asker ilişkileri modeli mevcut değildir. Avrupa'daki ülkelerin sahip olduğu farklı yasal ve kurumsal yapılar, farklı sivil-asker ilişkileri pratikleri meydana getirmektedir.⁵¹² Örneğin Genelkurmay Başkanlığının kime karşı sorumlu olduğu (Başkan, Başbakan, Savunma Bakanı) veya ordunun başkomutanının kim olduğu (Başkan, Hükümet) gibi konularda Avrupa ülkelerinde tek tiplikten söz etmek mümkün değildir.⁵¹³ Kendisini ulusun koruyucusu olarak görme sadece Türk Silahlı Kuvvetleri'ne has bir özellik olmayıp, Fransız ve Alman orduları da bu özelliği bünyelerinde bulundurmaktadır.⁵¹⁴ Fakat Avrupa'daki demokratik sivil-asker ilişkilerinin özünüde; tarafların sorumluluklarını, görevlerini ve haklarını bildiği ve bu

⁵⁰⁹ Sarıgil, 2011, s. 272.

⁵¹⁰ Kaygusuz, Özlem, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri", *Mülkiye*, 2010/Cilt:34 (268), s. 189.

⁵¹¹ Satana, 2011, s. 281.

⁵¹² A.g.e., s. 281.

⁵¹³ A.g.e., s. 281.

⁵¹⁴ Müller, Klaus-Jürden, *The Military in Politics and Society in France and Germany in the Twentieth Century*, (ed. Gerhard A. Ritter and Anthony J. Nicholls), Berg Publisher, Oxford Washington D.C. USA 1995'den aktaran Satana, Nil S., "Civil-Military Relations in Europe, the Middle East and Turkey", *Turkish Studies*, 2011/Cilt:12 (2), s. 284.

yönde davranışlar sergilediği ve kısacası demokratik sivil-asker ilişkilerini içselleştirdiği bir hakikat yatmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası NATO ve Avrupa Birliği'nin *güvenlik kaynaklı* olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini bünyelerine katma gayretleri neticesinde hayat bulan silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü sorunsalı, bu ülkelerin tarihi ile uyum sağlamayan Türkiye ve Türk Silahlı Kuvvetleri için yeterli çözüm önerileri sunamamıştır.⁵¹⁵ Öncelikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde sivil-asker ilişkileri sorununun temelinde, askerin siyasi sürece müdahale etmesi değil, sivil iradenin savunma ve güvenlik konularında yetersiz kalması ve güvenlik sektörünü yönetememesi sorunu yer almaktadır. Bu sebeple de Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için ortaya konulan reformlar, bu ülkelerin Batı'nın güvenlik yapısına demokratik bir şekilde entegre olabilmesi için tasarlanmış yasal ve kurumsal reformlardır.

Her ne kadar yasal ve kurumsal olarak gerçekleştirilen reformlar Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini demokratik zemine taşımada yardımcı olsa da, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü ve demokrasinin sağlanması için siyasî, toplumsal ve ekonomik süreçlerde faaliyet gösteren tüm aktörlerin davranışsal ve tutumsal olarak demokrasiyi en iyi yönetim tarzı olarak kabul edip içselleştirmesi en etkili yöntemdir.⁵¹⁶

9.5.2. NATO Faktörü

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte tehdit algısı değişmiş, tehdit algısıyla ilişkili olarak orduların görev tanımı, yapısı ve teşkilatlanmaları da değişmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ile bu devletlerin ordularını demokratikleştirmek için, *silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü* kavramı literatürde daha çok tartışılır olmuştur. Doğu bloğundaki siyasallaşmış ordular bu yeni süreçle birlikte bir değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır.

Aslında yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkelerdeki silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün sağlanması liberal demokrasiye geçişte bir engel oluşturmanın ötesinde, bu orduların sahip olduğu siyasallaşma tehlikesinden dolayı Avrupa için bir güvenlik

⁵¹⁵ Cizre, 2004, s. 111.

⁵¹⁶ Satana, 2011, s. 287.

sorunu oluşturmuştur.⁵¹⁷ Liberal değerleri henüz kavrayamamış olan bu toplumlarda, tekrardan ordu destekli bir siyasal oluşumun önüne geçmenin bir yönetimi olarak, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün sağlanması düşünülmüştür. Kısacası Soğuk Savaş sonrası ortaya atılan silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü kavramı, Batı'nın kendi güvenliğini sağlamada kullandığı bir araç olmuştur.⁵¹⁸ Fakat Türkiye bu süreçten Avrupa Birliği'ne üyelik müzakereleri başlayana kadar etkilenmemiştir. Hali hazırda NATO üyesi olan Türkiye, Batı için bir güvenlik sorunu teşkil etmenin ötesinde, NATO'nun güvenliğinin temel unsurlarından birisi olduğu için Türkiye'de sivil-asker ilişkileri küresel eğilimlerden, Avrupa Birliği'ne uyum sürecine kadar etkilenmemiştir.⁵¹⁹ Fakat şu gerçek unutulmamalı ki, 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla birlikte dış politikada yapılan bu tercih, ordunun Türkiye'deki rolünde bir değişime sebebiyet vermiştir.⁵²⁰ Bu süreçten itibaren ordu siyasal ve sosyal alanda bizzat etkin roller üstlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine NATO'nun katkısı doğrudan olmamış, fakat dolaylı olmuştur denilebilir.

NATO'nun otoriter rejimlerin demokratikleşmesi için sivil-asker ilişkileri konusunda katkı sağladığı doğrudur ve özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kısa vadede sağladığı katkı gözler önündedir.⁵²¹ Fakat NATO'ya 1952 yılında üye olmuş Türkiye için bu durum çok farklıdır. İttifaka üye olmasından bu yana silahlı kuvvetler siyasal hayata doğrudan ve dolaylı olarak defalarca müdahalelerde bulunmuş olmasına rağmen, NATO için Türkiye'nin stratejik önemi, demokrasi amacının önüne geçmiştir.⁵²² Hatta Soğuk Savaş bitimi öncesi yaşanan siyasî müdahalelerde NATO üyeliği vurgusu yapılmıştır. Siyasal hayata müdahaleler Batı demokrasisine tehlike oluşturan unsurların tasfiyesi olarak ifade edilmiştir. Fakat Soğuk Savaş sonrası yaşanan güvenlik kavramındaki değişim ve NATO ülkelerin güvenlik politikalarını belirleyen

⁵¹⁷ Cizre, 2004, s. 110-111.

⁵¹⁸ Kaygusuz, 2010, s. 195.

⁵¹⁹ A.g.e., s. 196.

⁵²⁰ Feroz, Ahmad, "Military and Politics in Turkey", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, (haz. Celia Kerslake, K. Öktem, P. Robin), Palgrave Macmillan, United Kingdom 2010, s.95'ten aktaran Uslu, Ateş, "Hür Dünya'nın Saflarında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, (yay. haz. Gökhan Atılğan, E. A. Aytekin, vd.), Yordam Kitap, İstanbul 2015, s. 377.

⁵²¹ Gürsoy, 2012, s. 3.

⁵²² A.g.e., s. 5.

tehdit algısının değişmesi, silahlı kuvvetlerin NATO ve Batı ittifakı üyeliği ile savunabileceği tarzda iç siyasete müdahale etme olasılığını kısıtlamıştır.⁵²³

⁵²³ A.g.e., s. 6.

DÖRDÜNCÜ KESİM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu kesim "Bulgular, Öneriler, Genel Değerlendirme ve Sonuç" başlıklı bir bölümden oluşmaktadır.

10. BULGULAR, ÖNERİLER, GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu bölüm, araştırma sonucunda elde edilen bulgular ve bu bulguların ışığında sivil-asker ilişkileri literatürüne katkı sağlayacağını değerlendirdiğimiz önerilerden oluşmaktadır. Bölümün son kısmında ise araştırmanın genel bir değerlendirilmesine yer verilmiştir.

10.1. Araştırmanın Bulguları

Araştırma neticesinde elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır.

Bulgu-1: Soğuk Savaşın sona ermesi sivil-asker ilişkileri çalışma alanında adeta bir dönüm noktasıdır. Soğuk Savaşın sona ermesi ile yaşanan gelişmeler *sivil kontrol* kavramını *silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü* kavramına dönüştürmüştür. Bu kavramsal dönüşüm sonucunda literatürde hâkim olan sorunsallar da bir değişim ve dönüşüm sürecine tabi olmuştur. Araştırmada bu değişim birinci nesil ve ikinci nesil sorunsallar olarak ifade edilmiş ve incelenmiştir.

Bulgu-2: Sivil-asker ilişkileri literatüründe, sivil alan ile askerî alanın birbirlerinden tamamen farklı alanlar olduğu ve bu farklılıktan dolayı sivil kontrolün sağlanması için askerler ve sivillerin sadece kendi alanlarında faaliyet göstermeleri gerektiği şeklinde bir yaklaşım hâkimdir. Samuel P. Huntington'ın fikirlerinin bir ürünü olan bu yaklaşım, günümüz sivil-asker ilişkilerini açıklamak için yeterli argümanlar sunamamaktadır. Çünkü modern dünyada sivil alan ile askerî alan arasındaki sınır bulanıklaşmış bir durumdadır, hatta bazen bu alanların üst üste gelerek çakıştığı durumlar dahi mevcuttur.

Bulgu-3: Sivil-asker ilişkileri teorisi ve kuramsal çerçevesi Soğuk Savaşın sona ermesi ile tekrar tartışılmaya başlanmış, bu manada yeni kavramsallaştırmalar gündeme gelmiştir. Günümüzde sivil-asker ilişkileri teorisi bir bütünlük arz etmemektedir. Samuel P. Huntington'dan bu yana bir teorileşme süreci yaşanıyor olsa da, sivil-asker ilişkileri çalışma alanında bütünsellik ihtiva eden bir yaklaşım söz konusu değildir. Bu bulgu araştırmanın ilk varsayımını doğrular niteliktedir.

Bulgu-4: Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte siyasal alanda büyük bir devrim yaşanmış, egemenlik hakkı halka verilmiştir. Siyasal alanda yaşanan bu değişim kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda da yapılmaya çalışılmış, fakat bazı hususlarda kısmen başarılı olunmuştur. Şu husus unutulmamalıdır ki; Türkiye Cumhuriyeti yoktan var edilmiş bir ulus devlet olmayıp, politik hayattan sosyal alana ve daha birçok alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu bazı özellikleri miras almış bir ulus devlettir. Hele ki modernleşme hareketleri ile başlayan süreç, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda bir hammadde işlevi görmektedir. Bu sebeple Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini incelenirken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sivil-asker ilişkileri alanına miras kalan yapı ve zihniyetler dikkate alınmalıdır. Bu manada modernleşme hareketleri sonucunda Batılı fikirlerden etkilenen lâik bir kuşağın ortaya çıkması ve bu lâik kuşağın icraatları Türkiye'de sivil-asker ilişkilerine tesir eden *askerin zihniyeti faktörünün*, o günlerden günümüze kadar etkisini sürdürmesinde önemli bir olgudur.

Bulgu-5: Eski Türk devlet ve topluluklarından Osmanlı İmparatorluğu'na miras kalan ordulaşma ve merkezî devlet geleneği, etkisini günümüz Türkiye'sine kadar korumuştur. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu askerî sistemini modernleştirmek için imparatorluğa gelen Prusyalı heyetlerin asker zihniyetinde bırakmış olduğu etki, cumhuriyet tarihinde de hissedilmektedir.

Bulgu-6: Türkiye'de sivil-asker ilişkileri literatüründe düalist/çatışmacı ve kuralcı/kurumsal yapısal yaklaşımlar hâkimdir. Bu yaklaşımlardan hareketle ortaya koyulan çalışmalar, Türkiye'deki sivil asker ilişkilerini demokratikleştirmek için yeterli veriler sunamamaktadır. Bu da araştırmanın ikinci varsayımını doğrular niteliktedir.

Bulgu-7: Türkiye gibi silahlı kuvvetlerin siyasal hayatta, hatta sosyal alanda etkili olduğu bir devlette tekçi yaklaşımlar ile sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmek

mümkün görülmemektedir. Bu sebeple sivil-asker ilişkilerine etki eden bütün faktörlerin ortaya konması gerekir. Uzun vadede başarılı bir sivil-asker ilişkileri yaratmak için bütün bu faktörleri içeren bir yaklaşım tercih edilmelidir. Bu manada Türkiye'de sivil-asker ilişkilerine etki eden faktörler; *toplum faktörü*, *seçilmişlerin yetersizliği faktörü*, *askerin zihniyeti faktörü*, *tehdit faktörü*, *uluslararası sistemden kaynaklı faktörler* olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu da araştırmanın üçüncü ve dördüncü varsayımlarını doğrulamaktadır.

Bulgu-8: Sivil-asker ilişkileri sadece seçilmişler ile atanmışlar arasında bir ilişki olmayıp, toplum da bu ilişki içerisinde önemli roller üstlenen bir aktördür. Bu sebeple Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini değerlendirirken, bu aktörü dikkate almadan uygun bir analiz yapılamaz.

Bulgu-9: Sivil-asker ilişkilerinde hep suçlu taraf silahlı kuvvetler olarak gösterilmektedir. Çünkü bu ilişkide demokratik siyasal hayatı kesintiye uğratan taraf askerdir. Fakat Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinde askerin siyasal hayata müdahalesinde seçilmiş politik elitlerin siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm üretememesi, ülkeyi bir kaosa sürüklemesi, yani seçilmişlerin yetersizliği de etkilidir.

Bulgu-10: Askerin sahip olduğu zihniyet ve bunun uzantısı olarak silahlı kuvvetlerin toplumla kurduğu ilişki, sivil-asker ilişkilerinde belirleyici bir faktördür. Türkiye'deki askerin zihniyetinde, askerin toplum ve politik hayatla kurduğu ilişkide etkili olan faktörler: Prusya etkisi ve ABD yardımlarının etkisidir.

Bulgu-11: Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik hep bir dış düşman varlığı söz konusu olmuştur. Dış düşman tehdidinin azaldığı zamanlarda ise iç düşmanlar rejim için tehlike yaratmıştır. Bu iç düşman algısından beslenen Kürt sorunu ve siyasal İslam, sivil-asker ilişkilerinin demokratik yapısına etki eden faktörlerdendir.

Bulgu-12: Uluslararası sistemden kaynaklı Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini etkileyen faktörler Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve NATO faktörü olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de son yıllarda Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ile birlikte yaşanan sivil-asker ilişkileri alanındaki demokratikleşme havası, uzun vadede sivil-asker

ilişkilerinin demokratik olarak sağlamlaşması için yeterli değildir. NATO'nun Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine tesiri ise kısmen ve dolaylı olarak gerçekleşmiştir.

10.2. Araştırmanın Önerileri

Araştırmada elde edilen bulgular ışığında, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine katkı sağlayacağını değerlendirdiğimiz öneriler aşağıda sıralanmıştır.

Öneri-1: Günümüzde askerin seçilmiş sivil otorite tarafından kontrol edilmesi gerektiği, yani demokratik bir toplum düzeni için askerin sivil kontrolünün sağlanmasının gerektiği hususunda tüm dünya hem fikirdir. Araştırma sonucunda görülmüştür ki bu hem fikir oluş, pratik uygulamalarda sivil kontrolün gerçekleşmesi için yeterli olamamaktadır. Çünkü modern dünyada, özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana, tehdit kavramı çok farklılaşmış ve buna bağlı olarak da askerin toplum ve siyaset kurumu ile kurmuş olduğu ilişkide değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sebeple sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zeminde yürütmek için sivil kontrolünün ötesinde silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün sağlanması gerekmektedir. Bunun içinde araştırmanın ikinci kesiminde ifade edilen ve Soğuk Savaş sonrası tartışılmaya başlanan ikinci nesil sorunsallara odaklanılmalıdır.

Öneri-2: Sivil-asker ilişkilerini, bu isimlendirmeden yola çıkarak iki taraf arasında (sivil taraf, askerî taraf) gerçekleşen bir ilişki olarak ifade etmek gerçek ile bağdaşmayan bir yaklaşımdır. Bu alanda çalışma yapacak olanlar öncelikle bu ilişkiye taraf olanların kimler ve ilişkiyi oluşturan alanların hangi alanlar olduğunu iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu araştırmanın tavsiyesi sivil-asker ilişkilerinde iki değil, üç alanın etkili olduğudur: *politik alan, sosyal alan ve askerî alan*. Askerî alan, politik alan ve sosyal alanların etkileşimi sonucu oluşan sivil-asker ilişkileri, bu alanlarda faaliyet gösteren hükümet, parlamento, silahlı kuvvetler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteleri ilgilendiren bir ilişkiler ağıdır.

Öneri-3: Sivil-asker ilişkileri literatürü incelendiğinde bu ilişkiyi tanımlamak ve demokratikleştirmek için birçok teorinin oluşturulmuş olduğu görülecektir. Her teori ortaya atılmış olduğu fikirler doğrultusunda doğrudur. Fakat her bir teori bütün devletler için uygun argümanlar ve kavramlar sunamamaktadır. Çünkü her devlet bir diğerinden farklı kültür, politik hayat ve sosyal ilişkiler bütününden oluşmaktadır. Görülecektir ki

literatürde bütüncül bir teori yoktur. Bu sebeple bir teoriye odaklanarak Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini değerlendirmek ve o teoriden yola çıkarak, demokratik bir sivil-asker ilişkileri kurmaya çalışmak tarihsel gerçekliğe aykırı olacağı gibi uzun vadede de başarılı sonuçlar vermeyecektir.

Öneri-4: 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hareketleri ile birlikte yaşanan değişim ve dönüşüm modern Türkiye'nin tohumlarının atıldığı sürecin başlangıcıdır. Bu değişim ve dönüşüm sürecini irdelemeden, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyılda yaşamış olduğu bu değişimlerin cumhuriyete bıraktığı mirası değerlendirmeden, tarihsel gerçekliğe uygun bir sivil-asker ilişkileri analizinin yapılamayacağını değerlendiriyoruz. Bu sebeple bu dönemin analizi Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri için önemli bir husustur.

Öneri-5: Tarih bilimi, sivil-asker ilişkileri çalışma alanı için çok güzel veriler sunmaktadır. Tarihle bağlantısı olmayan bir sivil-asker ilişkileri araştırması ve incelemesi gerçeğe uygun veriler sunamayacaktır. Bu sebeple Tarih bilimi ile sivil-asker ilişkileri çalışmaları disiplinler arası bir çalışma gerektirmektedir. Söz konusu Türkiye olunca, eski Türk devlet ve toplulukların ve tabii ki de Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil-asker ilişkileri, günümüz Türkiye'si için önemli veriler sunmaktadır. Türk toplumlarında hâkim olan askerlik ruhu ve merkezî devlet geleneği, bu manada günümüz Türkiye'sine kadar özelliklerini korumuş yapılar olup, sivil-asker ilişkilerinde önemli faktörlerdir. Osmanlı ordusunu modernleştirmek için ülke topraklarına çağrılan Prusya heyetlerinin, subay kadrolarının askerlik anlayışı, toplumla kurduğu ilişki ve siyaset kurumuna bakış açısındaki etkileri günümüz Türkiye'sinde kendini hâlen göstermektedir. Bu manada askerinin zihniyet yapısı, sivil-asker ilişkilerinde önemli bir etmendir.

Öneri-6: Sivil alan ile askerî alan ayırımından beslenen düalist yaklaşımlar, seçilmiş sivil elitler ile atanmış askerî elitler arasındaki güç mücadelesinden beslenen çatışmacı yaklaşımlar ve yasal düzenlemeler ile kurumsal yapıların düzenlenmesinden beslenen yapısal yaklaşımlar günümüz Türkiye'sinin sivil-asker ilişkilerini açıklamak için yeterli argümanlar sunamamaktadır. Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri hem bu yaklaşımlarının hepsini içeren, hem de sivil-asker ilişkilerinde etkili olan diğer hususları da kapsayan bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Sivil-asker ilişkileri dar bir bakış açısı ile ele alınmamalı, aksine bu ilişkiye taraf olan her aktör, bu ilişkiyi meydana

getiren her alan incelemelere dâhil edilmelidir ki, gerçeğe yakın sonuçlar elde edilebilsin.

Öneri-7: Bu araştırma sonucunda ortaya koyulan faktörlerin ve bunların üzerine eklenecek başka faktörlerin sivil-asker ilişkileri gibi karmaşık bir ilişkinin analizi için önemli veriler sunacağını düşünüyoruz. Çünkü bir ilişkinin analizi için o ilişkiye etki eden tüm faktörleri ortaya koymadan, uzun vadede başarılı sonuçların elde edilmesi zor görünüyor. Bugün dikkate almadığımız toplum faktörü, gelecekte askerin siyasal sürece müdahale etmesinde etkili olabilecek bir husustur. Bu sebeple gelecek araştırmaların yeni veriler elde ederek, sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir hâle getirilmesinde önemli etkilere sahip olan faktörleri tespit etmesini temenni ediyoruz.

10.3. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sivil-asker ilişkileri literatürü 20. yüzyılın ortalarında Samuel P. Huntington'un *The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* isimli meşhur eserini yayınlamasının ardından gelişme göstermiş ve derinlemesine araştırılıp, tartışılmıştır. Fakat şu gerçek unutulmamalıdır ki, sivil-asker ilişkileri sorunsalı Huntington'un ifade ettiğinin aksine profesyonel askerlerin ortaya çıkması ile oluşmuş bir sorunsal olmayıp, Antik Yunan'dan Roma'ya, Ortaçağ monarşilerine kadar her devirde tartışılmış ve incelenmiştir. Ulus devletlerin ve profesyonel askerlerin ortaya çıkması ile sivil-asker ilişkilerinin temel sorunsalı olan *sivil kontrol sorunsalı* bu manada farklı bir boyut kazanmıştır. Çünkü geleneksel sivil kontrol mekanizmaları, profesyonel askerlerin sivil kontrolünde yetersiz kalmıştır. Dahası Soğuk Savaşın sona ermesi ve değişen tehdit algısı ile birlikte sivil kontrol sorunsalı küreselleşmiş, sadece ulus devletleri değil, uluslararası kuruluş ve örgütleri de ilgilendiren küresel bir sorunsal hâline gelmiştir. Kısacası sivil kontrol sorunsalı, Antik Yunan'dan günümüze kadar var olan, fakat her devirde kendisini yeniden güncelleyen ve günümüz modern demokrasilerinin konsolidasyonu için çözülmesi gereken başlıca sorunlardan bir tanesidir.

20. yüzyılın ortalarına kadar sivil kontrol sorunsalı literatürde neredeyse hiç yer almamış, fakat Soğuk Savaşın başlangıcı ile birlikte bir taraftan Huntington'un

fikirlerini savunanlar, diğ er taraftan Morris Janowitz'in sosyoloji okulunun fikirlerini savunanlar sayesinde günümüze kadar geniş ve kapsamlı bir literatür meydana gelmiştir. Bu literatür incelendiğinde görülecektir ki; her kesim askerin sivil kontrolü hususunda hem fikir iken, bu sorunsalın çözümüne yönelik farklı farklı yaklaşımlar tercih edilmektedir. Hatta literatürün bir kısmı Amerikan sivil-asker ilişkilerine atıfla, tüm dünyaya Amerikan sivil-asker ilişkilerini ihraç etmeye yönelik çabalardan oluşmaktadır. Tabi bu yapılırken her ulus devletin kendine özgü bir politik kültürü ve toplumsal yapısı olduğu göz ardı edilmektedir. Yapmış olduğumuz kuramsal araştırma ve incelemelerden elde etmiş olduğumuz bilgiler neticesinde, literatürde sivil kontrol sorunsalının çözümüne yönelik geliştirilmiş, tüm ulus devletleri kapsayacak, bütüncül bir yaklaşımın olmadığı tespit edilmiştir. Tabi bu netice, sivil kontrol sorunsalının çözümsüzlüğüne yönelik bir tespit olmayıp; sivil-asker ilişkileri literatüründeki teorilerden sadece birisi dikkate alınarak geliştirilecek bir yaklaşımın kapsayıcılığının yetersizliği anlamına gelmektedir. Yani bir teori üzerinden sivil-asker ilişkileri sorunsalına yönelik elde edilecek veriler belki kısa sürede etkili pratik sonuçlara vesile olacaktır, fakat uzun vadede sivil kontrolü sağlamada başarısız olacaktır. Çünkü her ulus devlet kendine has özelliklere, farklı politik sistem ve toplumsal yapıya sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana silahlı kuvvetlerin doğrudan ve dolaylı olarak politik hayata müdahalelerde bulunduğu bir ülke olmuştur. Söz konusu Türkiye'nin siyasal hayatı olunca 1923 yılından başlayarak bir analiz yapmak, araştırmalar için yeterli veriler sunamamakta, hatta sorunların altında yatan sebeplerinin tespitini imkânsızlaştırmaktadır. Bu nedenle bu araştırmada öncelikle Osmanlı İmparatorluğu modernleşme hareketleri ve bunların cumhuriyete bıraktığı miras irdelenmiş ve bu mirasın günümüzdeki sivil-asker ilişkilerine tesir eden yanları incelenmiştir.

Eski Türk devlet ve topluluklarından günümüze kadar ordunun konumu ve ordunun toplumla kurmuş olduğu ilişki ele alındığında, eski Türk devlet ve topluluklarında asker ile sivil ayırmak neredeyse imkânsızdır. Hatta toplumda bir ordulaşma/askerlik ruhu olduğu söylenebilir. Yerleşik hayata geçişle birlikte orduda bir kurumsallaşma yaşanmış, ordu ile yönetilenler arasında belirgin bir fark oluşmuştur. Ordu ile devleti yönetenler arasındaki bağ ise sadece savaşma konusunda kurulmamış;

ordu bir savaşma aracı olmanın yanı sıra siyaset, toprak ve ekonomi politikalarının da bir aracı hâline gelmiştir. Ki bu durumun en belirgin hâli Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tımar ve kul sisteminde görölmektedir. Tımar ve kul sisteminin bozulması; bu sistemlere karşıt olarak eyaletlerde ayan ve derebeylerinin ortaya çıkması ve yeniçerilerin sivilleşmesi neticesinde, orduda reform yapılmasının gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır. Bu manada Lâle Devri ile başlayan süreç III. Selim'in girişimleri ve nihayetinde de II. Mahmut'un yeniçeri ocağını kapatması ve 1826 yılında modern bir ordu kurması ile sonuçlanmıştır. Asakir-i Mansure-i Muhammadiye adıyla kurulan yeni ordu ve bu ordunun subay ihtiyacı için açılan Batılı tarzdaki okullar Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin günümüze kadar ki seyrini etkileyecek olan lâik bir kuşağın doğuşuna eşlik etmiştir. II. Abdülhamit dönemiyle birlikte bir Osmanlı ulusu yaratma projesi neticesinde açılan Batılı tarzdaki sivil ve askerî okullar bu lâik kuşağın gelişmesinde etkili olmuştur. Bu yeni lâik kuşak, devletin içine düşmüş olduğu durumdan kurtulabilmesi için yapılması gerekenlerini tartışmaya başlamış ve örgütler kurarak sahip oldukları fikirleri yaymayı başarmıştır. Bu manada ordu içindeki lâik kuşağın siyasallaştığı görölmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde siyasallaşan askerler, 1908 İhtilâlî ile birlikte devlette söz sahibi olmuş, hatta imparatorluğunun yıkılmasına neden olan Birinci Dünya Savaşına girişte dahi etkili olmuşlardır.

Cumhuriyet kurulduğunda, Mustafa Kemal tamamen siyasallaşmış bir ordu ile karşı karşıyadır. Cumhuriyetin kuruluşunda etkili olan subay heyeti hem ordunun komutasını elinde bulunduruyor, hem de meclis içerisinde aktif olarak siyaset yapıyordu. Bu durum modern bir devlette kabul edilebilecek bir durum değildi. Bu manada kısa sürede ordunun sivil yönetime itaati sağlanacak, siyasallaşmış subay heyetinin siyaset ya da ordu arasında tercih yapmaları sağlanacaktır.

Çok partili hayata geçişle birlikte ordu içerisinde siyasallaşmalar tekrar başlayacak, Amerikan yardımlarının da başlamasıyla birlikte ordu içerisinde bir ekol farklılıklaşması yaşanacaktır. II. Abdülhamit döneminde ordunun ıslahı için Prusya'dan alınan yardımlar ve ülkeye gelen Prusyalı heyetler sayesinde ordunun yapısı ve subay heyetinin zihniyetinde yer eden Prusya ekolü, 1950'li yıllardan itibaren yerini Amerikan ekolüne bırakmaya başlayacaktır. Bu durum da uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerin ve uluslararası ittifakların sivil-asker ilişkilerinde ne derece etkili olduğu

gerçeğini göstermektedir. Çünkü bu ekol değişimi kısmen de olsa asker zihniyetinde bir değişime neden olmuştur. Subay heyetinin yeni ekolle birlikte, dünya ordularını tanıma fırsatı yakalaması, dünya ordularında görmüş olduklarını siyasal iktidardan talep etmelerine vesile olmuştur. Fakat bu taleplerinin karşılanmaması, yeni ekole sahip subay heyetinin siyasallaşmasında etkili olmuştur.

1960 askerî müdahalesi, 1971 muhtırası, 1980 askerî müdahalesi ve sonrasında yaşanacak olanlar, Türk siyasal hayatında günümüze kadar tartışılacak olan askerin bürokratik vesayetinin adım adım tesis edilmesinin bir izdüşümüdür. İşte bu araştırmada askerin neredeyse her on yılda bir siyasal hayata doğrudan müdahale ettiği, her fırsatta anayasal kurumlar vasıtası ile politik ve toplumsal hayattaki birçok konuya dolaylı olarak müdahil bir ülkede, orduyu buna iten faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini inceleyen araştırmaların büyük çoğunluğunda iki yaklaşımın hâkim olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini, iki taraf arasında gerçekleşen bir ilişki olarak değerlendiren ve bu ilişkiyi bir güç mücadelesi olarak açıklayan düalist/çatışmacı yaklaşımdır. Bu yaklaşıma sahip çalışmalar, sivil tarafın bu güç mücadelesinde başarılı olması ile birlikte sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşebileceğini savunmaktadır. Bu tarz yaklaşımların en büyük eksikliği, bu ilişkiye taraf olan diğer aktörleri dikkate almamasıdır. Sivil-asker ilişkileri, iki alan arasında gerçekleşen bir ilişki olmayıp; politik alan, sosyal alan ve askerî alanların karşılıklı etkileşimi neticesinde kurulan bir ilişkiler ağıdır. Yani sivil-asker ilişkileri sadece seçilmişler ile atanmışlar arasında gerçekleşen bir ilişki değildir. Toplum, parlamento, sivil toplum kuruluşları gibi politik ve sosyal alanda faaliyet gösteren tüm aktörler bu ilişkiler ağında taraftır.

Literatürdeki diğer hâkim yaklaşım ise özellikle Avrupa Birliği'ne uyum süreci ile birlikte gerçekleştirilmesi gereken yasal ve kurumsal reformları dikkate alan yapısal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma sahip çalışmalar ise, Avrupa Birliği normları ölçeğinde Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini oluşturan yasal mevzuat ve kurumsal yapının değişmesi gerektiğini, bu vesile ile sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın en büyük eksikliği, Avrupa sınırları içerisinde geçerli tek tip Avrupa modeli bir sivil-asker ilişkilerinin olmadığı gerçeğini gözden kaçırmasıdır.

Çünkü her devletin kendine özgü bir politik ve toplumsal yapısı vardır. Elbette Avrupa genelinde geçerli olan bazı sivil-asker ilişkileri normları mevcuttur; askerin sivil otoriteye itaati, tek başlı yargı gibi. Fakat bu normlar demokratik bir sivil-asker ilişkileri kurmak için yeterli değildir. Araştırmanın ilgili bölümde de belirttiğimiz gibi Avrupa Birliği'ne uyum için gerçekleştirilen yasal ve kurumsal değişiklikler, adeta bir tablonun çerçevesini oluşturmaktadır. İşte bu çerçeve içindeki tablonun güzelliğini belirleyecek olan husus, Türkiye'nin sahip olduğu politik kültür ve toplumsal yapısıdır. Çerçevenin içerisindeki tabloyu yapacak ressam, hem o ülkenin tarihini, kültürünü ve toplumsal yapısını dikkate alarak, hem de o ülkenin sivil-asker ilişkilerinde etkili olan tüm faktörleri göz önünde bulundurarak fırçasını kullanmak zorundadır. Bu gereklilik uzun vadede sivil-asker ilişkilerinin demokratik konsolidasyonu için olmazsa olmaz bir şarttır.

Bu araştırmada Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine etki eden faktörler: *toplum faktörü, seçilmişlerin yetersizliği faktörü, askerin zihniyeti faktörü (Prusya zihniyeti ve ABD zihniyeti), tehdit faktörü ve uluslararası sistemden kaynaklı faktörler (Avrupa Birliği ve NATO)* olmak üzere beş başlıkta sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde her faktörün analizi sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi için gerekli olmakla birlikte, tek başlarına ele alındıklarında yetersizdir. Uzun vadede Türkiye'de silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünü sağlamak istiyorsak, bu faktörlerin tamamını birlikte ele almak ve irdelemek gerekir. Aksi takdirde literatürdeki hâkim yaklaşımların düşmüş olduğu hataya düşmek kaçınılmazdır.

Toplum faktörü, sivil-asker ilişkileri literatüründe genellikle göz ardı edilen bir husustur. Çünkü adı üstünde sivil-asker ilişkileri sanki iki taraf arasında gerçekleşen bir ilişki olarak algılanmaktadır. Fakat toplum bu ilişkide her zaman önemli bir faktördür. Hele ki Türkiye örneği dikkate alındığında, askerî müdahaleler hep toplumsal bir destek görmüş ve bu toplumsal desteğin kazanılması neticesinde müdahaleler meşrulaştırılmıştır. Türkiye'de toplumsal desteğinin olmadığı bir askerî müdahalenin başarılı olma olasılığı çok düşüktür. Bunun yanı sıra şu gerçek de unutulmamalıdır ki, subay heyetleri de kendi toplumlarının bir parçasıdır. Subay heyeti kendi toplumundan seçilerek o makam ve mevkilere gelmektedir. Bu sebeple subay heyetinin

kompozisyonu ne kadar içerisinden çıkmış olduğu topluma yaklaşırsa, askerî müdahalelerin olma olasılığı o kadar azalacaktır.

Askerî müdahalelerde hep suçlu bir taraf aranır ve bu suçlu taraf hep ordudur. Çünkü politik hayatın normal seyrine müdahalede bulunan hep asker olmaktadır. Fakat Türkiye'deki müdahaleler incelendiğinde görülecektir ki, askerî müdahaleler hep yönetim krizlerin yaşandığı, ekonomik geriliğin baş gösterdiği, ülke asayişinin bozulduğu dönemlerde vukuu bulmuştur. Bu sebeple bu faktör bize şunu göstermektedir: bardağın hep boş tarafına değil, dolu tarafına da bakmak gerekir. Gerek yürütme, gerekse de yasama ülke yönetiminde sorumluluğu elden bırakmamalıdır. Aynı durum askerî konular içinde geçerlidir. Askerî konularda da sivil seçilmişlerin kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Çünkü ülkenin yönetiminde söz sahibi olan seçilmişler, askerî konulardaki kararların alınmasında da sorumlu ve yetkili oldukları için, bu konularda yeterli bilgiye sahip olmalıdır.

Askerin toplum ve politik sistemle kurmuş olduğu ilişkide sahip olduğu zihniyetin etkisi çok büyüktür. Bu manada, Osmanlı İmparatorluğu modernleşme hareketleri ile birlikte etkisini orduda hissettiren Prusya zihniyeti, Truman Doktrini neticesinde ABD'den alınan yardımlar ve NATO'ya girişle birlikte hissedilen Amerikan zihniyeti; askerin düşünce yapısı ve politik hayata bakış açısında etkili olmuştur.

Ulus devletlerin varlığını meşrulaştırma araçlarından birisi olan tehdit algısı, sivil-asker ilişkilerini şekillendirmede çok önemli bir faktördür. Bu manada iç tehdit olgusu Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini etkileyen bir husustur. Soğuk Savaş sonrası artan terör olayları, siyasal İslam'daki yükseliş ordunun politik hayattaki görünürlüğüne arttıran faktörlerdendir.

Sivil-asker ilişkilerini devlet merkezli bir yaklaşım ile incelemek, günümüzün küresel dünyasında bazı hususları göz ardı etmemize sebebiyet verecektir. Soğuk Savaş sonrası küreselleşen sivil kontrol sorunsalı, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü sorunsalına dönüşmüştür. Bu dönüşüm mevcut sorunsalların üstüne yeni sorunsalların da eklenmesine neden olmuştur. Hatta sivil-asker ilişkileri uluslararası kuruluşlarının da özenle üzerinde durduğu bir sorunsal hâline gelmiştir. Türkiye ölçeğinde Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ve NATO üyesi bir ülke olmamız bu konuda kayda değerdir.

Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle birlikte sivil-asker ilişkilerinin yasal ve kurumsal zemininde gerçekleştirilen reformlar uluslararası sistemden kaynaklı demokratikleşmenin bir göstergesidir. Keza yıllardır NATO'ya üye bir ülke olarak, NATO'nun Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini demokratikleştirmedeki etkinliği yok denecek kadar azdır.

Sonuç olarak, bu araştırmada elde edilen bulguların gelecek nesil çalışmalarına bir yol gösterici olmasını temenni ediyor, ufakta olsa sivil-asker ilişkilerine bakış açımızı genişletmesini arzuluyoruz. Bu çalışmada Türkiye'deki silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolüne etki ettiğini tespit ettiğimiz faktörler, tek tek Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerini açıklamak için kullanılabilir faktörlerdir. Fakat bu faktörler bir bütün olarak ele alınmadan yapılacak bir analiz kısır kalacaktır. Hele ki bu faktörlerin tümünü dikkate almadan gerçekleştirilecek bir sivil-asker ilişkileri modelinin, uzun vadede sivil-asker ilişkilerinin demokratik konsolidasyonu için yeterli olmayacağını değerlendiriyoruz.

KAYNAKÇA

AHMAD, F., (2008), *From Empire to Republic*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul.

AHMAD, F., (2010), "Military and Politics in Turkey", *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, haz. Celia Kerslake, K. Öktem, P. Robin, Palgrave Macmillan, United Kingdom.

AHMAD, F., (2014a), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (12. baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul.

AHMAD, F., (2014b), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (5. baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKÇA, İ. ve E. B. Paker, (2010), "Ordu, Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKÇA, İ., (2014), "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", *Türk Siyasal Hayatı*, ed. Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

AKŞİN, S., (2016) *Kısa Türkiye Tarihi*, (20. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

AKYOL, E., (2013), "Merkez Çevre İlişkileri ve Modelin Geçerliliği", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat*, der. Ahmet Karadağ, Orion Kitapevi, Ankara.

ALBRIGHT, D. E., "A Comparative Conceptualization of Civil-Military Relations", *World Politics*, Cilt:32 / 1980, (4), s. 553-576.

ARSLAN, D. A., "Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Atatürk, Türk Ordusu ve Türk Elitleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:1 / 2004, (1), s. 1-28.

ATAİZİ, M., (2014), "Araştırma Sorununun Belirlenmesi", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, der. Ali Şimşek, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

AVCIOĞLU, D., (1980), *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

AYTEKİN, E. A., (2015), "Kapitalistleşme ve Merkezileşme Kavşağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, yay. haz. Gökhan Atılğan vd., Yordam Kitap, İstanbul.

BERKES, N., (2015), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, (21. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BEŞİKÇİ, M., (2010) "Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılanması", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Parker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BLAND, D. L., "A Unified Theory Of Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, Cilt: 26 / 1999, (1), s. 7-26.

BLAND, D. L., "Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, Cilt: 27 / 2001, (4), s. 525-540.

BORA, T., (2013), "Ordu ve Milliyetçilik", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul.

BOZDEMİR, M., (1982) *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara.

BURK, J., "Theories of Democratic Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, Cilt:29 / 2002, (1), s. 7-29.

CİZRE, Ü., "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", *European Journal of Political Research*, Cilt:43 / 2004, (1), s. 107-125.

CİZRE, Ü., (2013), "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, der. Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul.

COTTEY, A., T. Edmunds ve A. Forster, "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society*, Cilt:29 / 2002, (1), s. 31-56.

DAHL, R. A., (1989), *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven ve Londra.

DANZA, A. ve T., Ernesto, (2015), *İktidarda Bir Kara Koyun Saraysız Başkan José Mujica*, çev. Ali Tuncer, (8. Baskı), Tekin Yayınevi, İstanbul.

DESCH, M. C., "Soldiers, States, and Structures: The End of the Cold War and Weakening U.S. Civilian Control", *Armed Forces & Society*, Cilt:24 / 1998 (3), s. 389-406.

ESER, H. B., C. Baltacı, M. Arslan, "Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayet Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2012, (12), s. 69-97.

FEAVER, P. D., "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", *Armed Forces & Society*, Cilt: 23 / 1996, (2), s. 149-178.

FEAVER, P. D., "Civil-Military Relations", *Annual Review of Political Science*, Cilt:2 / 1999, s. 211-241.

FEAVER, P. D. ve R. H. Kohn, "The Gap: Soldiers, Civilians and their Mutual Misunderstanding", *The National Interest*, Sonbahar 2000, s. 29-37.

FINDLEY, C. V., (2015), *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, çev. Güneş Ayaş, (4. Baskı), Timaş yayınları, İstanbul.

FINER, S. E., (1962), *A Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Mall Pall Press, London.

GÜNEY, A. ve P. Karatekelioğlu., "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects ", *Armed Forces and Society*, Cilt:31 / 2005, (3), s. 439-462.

GÜRSOY, Y., (2012), *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

GÜRSOY, Y., "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:11 / 2014, (43), s. 157-180.

GÜVENÇ, S., (2010), "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1961", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

HACISALİHOĞLU, M., (2010), "İçerleme ve Dışlama: Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Alma", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

HALE, W., "The Turkish Republic and Its Army, 1923-1960", *Turkish Studies*, Cilt:12 / 2011, (2), s. 191-201.

HALE, W., (2014), *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul.

HARRIS, G. S., "The Role of the Military in Turkish Politics", *Middle East Journal*, 1965 / Cilt:19, (1), s. 54-66.

HARRIS, G. S., "Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980 ", *Turkish Studies*, Cilt:12 / 2011, (2), s. 203-213.

HEPER, M., "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", *Turkish Studies*, Cilt:12 / 2011, (2), s. 241-252.

HEYWOOD, A., (2014), *Siyaset*, çev. Bekir B. Özipek, Bican Şahin vd., (14. Baskı), Adres Yayınları, Ankara.

HUNTINGTON, S. P., (2004), *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, çev. K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H., (2015), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (20. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H., (2016a), *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H., (2016b), *Osmanlı ve Modern Türkiye*, (2. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.

İNALCIK, H., (2016c), *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, (5. Baskı), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

JANOWITZ, M., (1960), *The Professional Soldier: A Social and Political Potrait*, The Free Press of Glencoe-Macmillan Ltd., London.

JELAVICH, B., (2016), *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, G. Tunalı ve H. Koç, (5. Baskı), Küre Yayınları, İstanbul.

JENKINS, G., "Continuity and Change: Prospects for Civil-Military Relations in Turkey", *International Affairs*, Cilt:2 / 2007, (83), s. 339-355.

KARAOSMANOĞLU, A. ve B. Ö. Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:7 / 2010, (27), s. 29-50.

KARAOSMANOĞLU, A. L., "Transformation of Turkey's Civil-Military Relations Culture and International Environment", *Turkish Studies*, Cilt:12 / 2011, (2), s. 253-264.

KAYGUSUZ, Ö., "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri", *Mülkiye*, Cilt:34 / 2010 (268), s.187-268.

KIŞLALI, A. T., "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:29 / 1974, (2), s. 89-105.

KOÇAK, C., (2016), *Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart...*, Timaş Yayınları, İstanbul.

KODAMAN, B., "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, (16), s. 1-24.

LASSWELL, H. D., "The Garrison State", *The American Journal of Sociology*, Cilt:46 /1941, (4), s. 455-468.

LEVY, Y., "What is Controlled by Civilian Control of the Military? Control of the Military vs. Control of Militarization", *Armed Forces & Society*, Cilt: 42 / 2016 (1), s. 75-98.

MACHIAVELLI, N., (2014) *Hükümdar*, çev. Necdet Adabağ, (9. baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Ş., (2002), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne, Faruk Unan ve İrfan Erdoğan, (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Ş., (2014), "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, (5. Baskı), Sentez Yayıncılık, Ankara.

MIGDAL, J. S., (2004), *State in Society Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*, Cambridge University Press, United Kingdom.

MÜLLER, K., (1995), *The Military in Politics and Society in France and Germany in the Twentieth Century*, (ed. Gerhard A. Ritter and Anthony J. Nicholls), Berg Publisher, Oxford Washington D.C. USA.

NIELSEN, S. C., "Civil-Military Relations Theory and Military Effectiveness", *Public Administration and Management*, Cilt:10 / 2005, (2), s. 61-84.

NORDLINGER, E. A., (1997), *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliff N.J.:Prentice-Hall Inc.

ORTAYLI, İ. ve E. Ş. Erdinç, (2016a), *İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, haz. Alper Çeker, İnkılap Kitapevi, İstanbul.

ORTAYLI, İ., (2016b), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, (15. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.

ÖRS, B., "Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol", *Atatürk Dergisi*, Cilt:5 / 2006, (1), s. 57-79.

ÖZCAN, G, (2010), "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Parker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÖZTAN, G. G., (2014), *Türkiye'de Militarizm Zihniyet, Pratik ve Propaganda*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK, O. M., (2000), *Ordu ve Politika*, (2. Baskı), Gündoğan Yayınları, Ankara.

PAKER, E. B., (2010), "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Parker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

PERLMUTTER, A., "The Comparative Analysis of Military Regimes: Formations, Aspirations, and Achievements", *World Politics*, Cilt:33 / 1980, (1), s. 96-120.

PLATON, (2015), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz, (28. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

PUNCH, K. F., (2014), *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev.ler Dursun Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Siyasal Kitapevi, Ankara.

SARAÇOĞLU, C., (2015), "Tank Paletiyle Neoliberalizm", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, yay. haz. Gökhan Atılğan, E. A. Aytekin, vd., Yordam Kitap, İstanbul.

SARIBAY, A. Y., (2012), *Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye*, (2. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul.

SARIGİL, Z., "Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey", *Turkish Studies*, Cilt:12 / 2011, (2), s. 265-278.

SARIGİL, Z., "Armed Forces and Society in Turkey: An Empirical Approach", **22nd World Congress of Political Science International Political Science Association (ISPA)**, Madrid, 8-12 Temmuz 2012.

SARKESIAN, S. C., "Military Professionalism and Civil-Military Relations in the West", *International Science Review*, Cilt:2 / 1981, (3), s. 283-297.

SATANA, N. S., "Civil-Military Relations in Europe, the Middle East and Turkey", *Turkish Studies*, Cilt:12 / 2011, (2), s. 279-292.

SCHIFF, R. L., "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", *Armed Forces & Society*, Cilt:22 / 1995, (1), s. 7-24.

SCHIFF, R. L., (2009) "From Military Professionalism To Coup D'etat: Concordance Theory in India and Pakistan", *Advances in Military Sociology: Essays in Honor of Charles C. Moskos, Part B*, ed. Giuseppe Caforio, Emerald Group Publishing Limited, United Kingdom.

SCHIFF, R. L., "Concordance Theory, Targeted Partnership, and Counterinsurgency", *Armed Forces & Society*, Cilt: 38 / 2012, (2), s. 318-339.

SERRA, N., (2011), *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, (İngilizceden çev. Şahika Topel), İletişim Yayınları, İstanbul.

SUNAY, C., (2010), *Türk Siyasetinde Sivil-asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, Ankara.

ŞARLAK, Z., (2013), "Atatürkçülükten Milli Güvenlik Rejimine: 1990'lar Türkiye'sine Bir Bakış", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, der. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, (5. Baskı), Birikim Yayınları, İstanbul.

TILLY, C., (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

TOKAY, G., (2010), "Osmanlı'da Modern Devlet, Güvenlik Siyaseti ve Ordunun Dönüşümüne Dair Bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren B. Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

USLU, A., (2015), "Hür Dünya'nın Saflarında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, yay. haz. Gökhan Atılgan, E. A. Aytekin, vd., Yordam Kitap, İstanbul.

WALLACH, J., (1977), *Bir Askerî Yardımın Anatomisi (Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919)*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

WILLIAMS, J. A., "The Military and Society Beyond the Postmodern Era", *Orbis: A Journal of World Affairs*, Cilt:52 / 2008, (2), s. 199-216.

ZÜRCHER, E. J., (2015), *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, çev. Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara.